

Vår
okkupasjons-
hverdag

(Forside)

«Me er fri! Vi er ikke lenger underkua!»

Motivet er malt av en «kunstner» på Grini like før fangene der ble satt fri i maidagene 1945. Rostad Woxeng fant klenodiet under opprydding i tyskerbrakkka på Homstean og er nå innlemmet i Vennesla Biblioteks Lokalhistorisk samling. Den er malt på en damask bordduk og er meget godt bevart. Grinifangene fra Øvrebø hadde den med seg når de kom hjem.

Årsskrift 1990

Vår okkupasjonshverdag

Utgitt av
Vennesla Historielag
Eget forlag
Oktober 1990

© Copyright Vennesla Historielag, 4700 Vennesla.

Redaksjonskomitéen for årsskriftet 1990 har hatt følgende sammensetning:
Olaf Ingebretsen, Arnfinn Sørensen, Jørdis Hodnemyr, Øystein Rostad Woxeng,
Nils Jan Bakken og Toralv Askedal.

Bestilling av årsskriftet: Tlf. 042-55847 eller 042-55482.

Kopiering eller avskrift av innholdet er ikke tillatt uten Vennesla Historielags
tillatelse.

Innholdsfortegnelse

	Side:
Forord	5
«Då tyskárane kom»	7
Rasjoneringen i krigsårene – en viktig periode i vår historie	16
Sjølberging i ei krigstid	23
Aslaug og Ivar Eikeland forteller	40
Med sentralfyr og knott – Drosjekjøring under krigen	43
Kampen om folkets holdning og lærerne	47
Da Åmund ble arrestert	48
Prest i krigsåra	51
Frikirken under krigen	53
Krigens dager i Vennesla slik en predikant opplevde det ...	55
Vennesla Sanitetsforening 1940–1945	66
Krigen 1940–45 1. Vennesla speidertropp	71
Idrett i Vennesla under krigen	73
Arbeidstjenesten under okkupasjonen 1940–1945	75
Små glimt og minner fra krigstiden	81
Samhold, holdning og humor i en mørketid	89
Tyske militærforlegninger i Vennesla	97
De russiske krigsfangene i Vennesla	104
Da venneslafolk risikerte livet for å hjelpe russiske krigsfanger	107
Grovane – et senter i motstandsarbeidet	115
Fra Vennesla til dødsleirene i Tyskland	135
Min del av krigen	147
Da klokkene ringte for fred	153
Årsberetning for 1989–90	154
Glimt fra bygdekvalden 1990	159

Trykt hos Nye Sørtrykk A/S, 4700 Vennesla
på 100 gr Naturoffset fra Hunsfos Fabrikker

Forord

Det er 50 år siden krigsutbruddet i 1940 og okkupasjonen av landet vårt ble innledet. Både krigsutbruddet og de fem lange årene som fulgte er det mest dramatiske avsnitt i vår historie i nyere tid. Vennesla Historielag har funnet det riktig å markere dette ved å bruke okkupasjonstiden som tema for årsskriftet 1990.

I første rekke har vi hatt som mål å samle inn endel av det muntlige materiale og bevare det for ettertiden. Vi har videre lagt vekt på å få med mest mulig fra hverdagen. Med andre ord hvordan folk flest opplevde okkupasjonstiden med restriksjoner, vareknapphet og andre problemer. Vi håper at vi har lyktes i så måte.

Ut over det har vi tatt med et par sider av de mer dramatiske deler av okkupasjonstiden. Vi tenker her på de som måtte rømme landet under dramatiske omstendigheter, eller som ble internert i tyske konsentrasjonleirer. Vi er klar over at det var flere enn de som er omtalt i årsskriftet som delte denne skjebne, og som burde blitt omtalt ved denne anledning. Vi har imidlertid ikke hatt som mål å gi ut en fullstendig krigshistorie for Vennesla, men som nevnt vårt mål har vært å ta vare på noe av det muntlige materiale før det går tapt.

Redaksjonskomitéen har i år hatt denne sammensetning: Olaf Ingebretsen, Arnfinn Sørensen, Jørdis Hodnemyr, Øystein Rostad Woxeng, Nils Jan Bakken og Toralv Askedal.

Redaksjonskomitéen vil benytte anledningen til å takke våre bidragsytere. Videre vil vi takke bygdefolk for gode tips til stoff og sist men ikke minst vil vi takke våre muntlige kilder som tålmodig ha stilt seg disponibel for samtaler.

Hjertelig takk!

Vennesla, oktober 1990

Olaf Ingebretsen
Redaktør

«Då tyskarane kom»

Innledning ved Olaf Ingebretsen

Den 9. april 1940 – en vanlig vårmorgen – likevel ble det en vårmorgen helt ulik alle andre – dramatisk og uhyggelig. Ingen som opplevde den vil noensinne glemme denne dagen. Det drønnet kraftig sør i dalen. Bråket hadde fått folk på benene ekstra tidlig. Klokken var såvidt passert fem. Det hørtes ut som et kraftig tordenvær under oppseiling. Etter en stund stilnet det av, men en times tid senere begynte det på ny. Nå med fornyet styrke – ledsaget av kraftige lysglimt i fra sør. Nå var de fleste folk i bygda på benene, speidet ut av de sørvente vinduer og undret seg. Det liknet ikke noe vanlig tordenvær, nå hørtes også flydur i det fjerne. Mange begynte å føle seg ille til mote – situasjonen virket uhyggelig og en knugende mistanke om at noe ekstra var på ferde begynte å gjøre seg gjeldende.

Det hadde lenge vært en urolig tid i Europa. Krigen hadde rast i flere måneder. Vi hadde fått krigshandlingene ganske nær inn på oss etterhvert. Vinterkrigen i Finland hadde begynt bare noen måneder tidligere. Kapringen av det tyske skipet «Altmark» i Jøssingfjorden i februar, og senkingen av «Rio de Janeiro» ved Lillesand dagen før hadde ført til engstelse og uro blant folk. Likevel – vi var et nøytralt land. At vi skulle bli innblandet i krigshandlinger var helt utenkelig. Omtrent slik tenkte og reagerte folk flest. Det som de ikke visste, på dette tidspunkt, var at krigen allerede var i gang, og at den hadde krevd sine første ofre. Med dagen kom realitetene – landet var i ferd med å bli hærtatt. Ved middagstid var Kristiansand besatt og Odderøya festning under tysk kommando. I Vennesla var det ingen krigshandlinger, men uhyggen med det som var i gang fikk bygdefolk både se og høre i de første timene av denne april dagen.

Vi har bedt tre venndøler fortelle om sine opplevelser i den første tiden etter krigsutbruddet.

«Det var som å se det på film»

Holger Ståhl var en av de aller første Sørlandinger som fikk føling med de tyske angriperne. Han var nettopp ferdig med rekruttskolen og avtjente sin verneplikt i sambandstjenesten. I tiden før og under krigsutbruddet var han stasjonert på Høyfjell signalstasjon på Flekkerøya som signalist. Det var lenge før radaren ble tatt i bruk, og derfor var Smørvarden i Randesund, Oksø og Høyfjell på Flekkerøya Odderøya's «forlengede arm». Fremskutte observasjonsposter som skulle overvåke skipstrafikken til og fra Havna i Kristiansand og havområdene utenfor. Observasjonene ble rapportert til kommandosentralen på Odderøya, enten over telefonen eller morset inn ved hjelp av en såkalt Aldislampe. Vi hadde en fantastisk oversikt, forteller Holger, både over havområdene utenfor kysten og innover i havnebasenget. Det var ikke mulig å komme seg usett inn til Kristiansand.

– Det var stasjonert fire mann på hver signalstasjon og vaktene ble delt inn i fire timers økter. Natten til 9. april hadde jeg vakt fra kl. 04.00. Jeg ble derfor vitne til angrepet på Odderøya og det inferno som utspilte seg på havna og i byen.

Rett etter at jeg hadde begynt vekten kom det et handelsfartøy fra vestlig hold. Båten la seg i le av Flekkerøya. Det så ut som den ville vente på dagslyset før den gikk inn i havna. Det var ikke noe uvanlig, men melding om dette ble sendt kommandosentralen. Jeg holdt båten under oppsikt. Fra hekken blafret et flagg i den svake brisen. For meg så det ut som et engelsk flagg – noe jeg mener fremdeles. Ellers var det bemerkelsesverdig liten aktivitet ombord. Senere viste det seg å være det tyske handelsfartøyet «Seattle» som kom til å spille en dramatisk rolle under det første invasjonforsøket.

To dager tidligere hadde vi observert tildels store flåtestyrker på vei vestover. Dette og senkingen av «Rio de Janeiro» dagen før hadde bidratt til at beredskapen ved signalstasjonen var skjerpet. Vi fulgte spent med i all aktivitet på sjøen.

En times tid etter at jeg hadde overtatt vaktholdet begynte mange ting å skje samtidig, eller i rask rekkefølge. I disen observerte jeg endel krigsfartøy på vei inn «Østergapet». Jeg henvendte meg til kom-

mandosentralen og fikk beskjed om at melding om fartøyene allerede var sendt fra Smørvarden. Kort etter kom det to skudd fra saluttbatteriet på festningen. Det var krigsalarmen som gikk – meldingen var klar – vi var i krigstilstand! Enda i dag, femti år etter, kan jeg se det dramatiske bildet foran meg. Røyken fra saluttbatteriene på festningen – de mørklagte og truende fartøyene på vei inn fjorden i den disige morgendemringen.

De to skuddene fra festningen hadde ingen innvirkning på krigsfartøyene. De fortsatte som før, og begynte raskt å nærme seg skuddhold for kanonbatteriene på Odderøya. Situasjonen var spent.

Handelsfartøyet som inntil denne tid hadde ligget i ro begynte nå å move. Med den kursen de hadde valgt ville de skjære gjennom skuddlinjen fra festningen om det kom til skuddveksling. De ansvarlige ombord måtte være klar over situasjonen, de måtte ha hørt alarmen fra festningen. Alle sjøfarende visste hva de to skuddene skulle bety. Slik situasjonen var syntes disposisjonen å være aldeles meningsløs – ja det rene galmannsverk. Den logiske forklaringen måtte være at handelsfartøyet, i ly av sin nøytrale status, ville forsøke å legge en demper på ildgivningen fra festningen, for på den måten bistå krigsskipenes landgangsforsøk. Det får vi neppe svar på noen gang, men om det var hensikten førte det ikke frem.

Kort tid etter var krigsskipene innen rekkevidde for kanonene på festningen, og ildgivningen begynte. Det kom først noen varsel-skudd, men det førte ikke til noen reaksjoner ombord i båtene. Nå begynte ildgivningen for alvor. Alt mannskap på signalstasjonen samlet seg for å følge utviklingen. Ilden ble mer og mer intens. Vi kunne tydelig se de mange granatnedslagene i sjøen rundt fartøyene og ombord i båtene. En av båtene fikk en treffer og det ene tårnet la seg over. Gjennom kikkerten så vi det var den tyske krysseren «Karl-ruhe». Handelsfartøyet kom, som vi hadde regnet med, inn i skuddlinjen, og ble skutt i brann. Den ble kjørt på grunn. Brannen ombord ble så intens at skroget ble helt rødglødende etterhvert. Den brant hele dagen og den påfølgende natt. Det utbrente vraket kom i drift og ble ført med vind og strøm mot Randesundlandet. Der gikk det omsider ned.

Den sterke ildgivningen ble for mye for inntrengerne, de måtte trekke seg tilbake. Pausen ble imidlertid av kort varighet. En snau time senere satte angrepet inn på nytt. Denne gangen ble festningen

angrepet både fra luften og sjøen. Festningen ble intens bombet og beskyttet. De tyske krigsfartøylene hadde endret kursen slik at alle båtene kunne delta i beskytningen. Ammunisjonsdepoet på festningen fikk en fulltreffer. Det var et fryktelig syn, fortelle Holger. Ildsøylen sto ganske sikkert et par hundre meter til værs, fulgt av et overdøvende drønn. Selv under det harde angrepet på festningen ble ilden besvart med en styrke som førte til at invasjonsforsøket måtte oppgis. Inntrengerne måtte enda en gang trekke seg tilbake med uforrettet sak.

Festningen hadde fått hard medfart, det brant flere steder. Flere bygninger sto i flammer og det brant kraftig i skogen omkring. I byen brant det flere steder og vi kunne se at tårnet på Domkirken var skutt av. Det hele så ganske trøstesløst ut.

En kort tid etter vendte de tyske krigsfartøylene tilbake. Denne gange var ildgivningen fra festningen innstilt. Det ble heller ikke skutt fra de tyske fartøyer. Båtene fortsatte inn i havna – det hele var over.

Vi hadde hele tiden forbindelse med festningen over telefonen. Da klokken begynte å nærme seg ni om formiddagen ble alle våre henvendelser besvart på tysk. Festningen var falt og byen var sannsynligvis besatt av de tyske styrkene.

Bombingen og all skytingen under angrepene var ubeskrivelig. Den lille signalstasjonen ristet og skalv i trykkbølgene fra eksplosjonene. Dette hadde naturligvis skaket opp folk på Flekkerøya. De hadde akkurat som oss sett og opplevd krigshandlingene på nært hold. Situasjonen var kaotisk og skremmende. Ingen hadde noen som helst oversikt og mange rykter var i omløp. Da det stilnet av ut på formiddagen benyttet mange anledningen til å evakuere. Stillheten ble oppfattet som en kort pause i krigshandlingene og folk fant det tryggest å komme seg i sikkerhet. Evakueringen ble nokså panikkartet og improvisert. Noen hadde husdyr og de måtte selvsagt bli igjen. Før folk dro avsted åpnet de dørene til høyløene og satte inn vannstamper i fjøset. Dyrene ble sluppet løs slik at de kunne klare seg selv i noen tid. Det var likevel noen som hverken ville eller kunne reise. Det var helst eldre mennesker. De var selvsagt også oppskremt av det som hadde passert. Om kvelden kom de å ba oss om hjelp. De turde ikke oppholde seg i husene om natten, så de ville overnatte på et tryggere sted. På øya var det en stor fjellhammer. Under de

hadde de tenkt å oppholde seg. Vi måtte hjelpe til å bære ned sengetøy, slik at de ikke skulle fryse om natten. Om kvelden måtte kyrne melkes. De som skulle melke turde ikke være alene i fjøset, så vi måtte være med når de skulle «stølle». Vi kunne neppe bidra med noe om det skulle brake løs på ny.

Vårnatten var kald og alle hadde frosset fælt om natten. Om formiddagen neste dag kom de å ba om hjelp slik at de kom i hus igjen. Det hadde vært forholdsvis ganske rolig om natten. Det kom riktignok noen engelske fly inn over byen, og noe skyting hadde det vært, men det var ingenting mot det som hadde foregått dagen før.

Etter at forbindelsen med festningen var brutt, forsøkte vi å holde oss orientert gjennom kringkastingen. Om kvelden den 9. april hørte vi Vidkun Quisling's tale i radioen. Det så mørkt ut. Vi fant ut at vi ikke kunne gjøre noe mer her og bestemte oss for at vi ville forlate signalstasjonen neste dag. En fisker satte oss over til Møvik. Fra Møvik tok vi landeveien fatt. Ved Falconbridge møtte vi folk som var på vei ut av byen. De fortalte at byen var full av tyske soldater. Dersom vi ikke ville bli tatt til fange måtte vi ta på skogen. Vi tok oss over heia til Suldalen og ut på Setesdalsveien ved Krossen. I det vi kom ut på veien ble vi oppmerksom på en liten avdeling tyske soldater på vei til byen. I all hast fikk vi søkt dekning bak løa på Krossen gård. Vi ble ikke oppdaget. Etter at de hadde passert fortsatte vi oppover veien mot Vennesla. Tyskerne kunne ikke ha vært særlig langt, for kort tid etter møtte vi de norske styrkene som hadde forskanset seg på Dalane. Vi fortalte om den tyske avdelingen vi hadde møtt på veien. Opplysningen førte til stor aktivitet og oppstyr. Siden meldte vi oss for den ansvarlige offiser og ba om å få slutte oss til avdelingen. Vi fikk en real kalddusj – vi ble rett og slett avvist! Vi tilhørte kystforsvaret og kunne av den grunn ikke slutte oss til styrkene hans. Temmelig desorientert og slukøret begav vi oss på hjemveien. Ved Langemyr fikk vi bilskyss med Gunnar Aas fra Vennesla. Han var på vei hjem med lastebilen etter en tur til byen. Før jeg var kommet hjem møtte jeg en dame som kjente meg. På lang avstand ropte hun: «Holger, Holger, din bror er død». Hun mente sikkert ikke noe vondt med det, men det var en bitter og opprørende opplysning å få presentert på denne måten. Opplysningen viste seg senere å være korrekt, min bror Gustav gikk ned med panserskipet «Eidsvold». Den ble torpedert ved Narvik.

Noe over et døgn var gått siden invasjonen begynte – et døgn full av dramatikk. Vi hadde sett det på nært hold, så å si på «orkesterplass». «Det var som å se det på film», sier Holger.

«Då tyskårane kom»

Natten til 9. april var Georg Viksnes i arbeid på Hunsfos Fabrikker. Vi visste ingenting om det som var igang før «avløsningen» kom ved sekstiden om morgenen, forteller Georg. De hadde hørt på radioen at tyske styrker var gått i land både i Bergen og Trondheim. Ved femtiden hadde de hørt kraftig skyting ute fra kysten. De trodde at noe tilsvarende var i ferd med å skje i Kristiansand. Det måtte være kanonene på Odderøya de hadde hørt. Ved sekstiden begav jeg meg på hjemvei. Folk hadde samlet seg i store flokker opp langs veien gjennom Venneslamonen, og det kom stadig nye mennesker som sluttet seg til. Diskusjonen, kommentarene og praten gikk livlig og høylytt – stemningen var ganske opphisset. De fleste hadde hørt nyhetene om den tyske invasjonen.

Folk i Venneslamonen hadde sine faste samlingsplasser der de møtte opp om kvelden, eller søndagsformiddagen, for å prate og diskutere. Det var litt underlig, for nå klokken seks om morgenen var det flere mennesker en det som var å se en søndags formiddag. Jeg husker at jeg ble stående i veikrysset ved Torsbyen. Skytingen var tiltatt i styrke og intensitet. Like ved veien bodde Adolf Ugland, han kom farende tydelig oppskremt av hendelsene. «Kå æ de, kå æ de», ropte han. «De æ tyskårane som kjæme» ble det svart i flokken. I det samme kom det et kraftig drønn, det var formelig så luften skalv. Adolf sto å lyttet litt og kommenterte: «Æ ska seie dei spare ikkje på krude dei karane».

Folk var selvsagt oppskremte og engstelige, men også noe opprømte over det som var i gang. Ingen i Vennesla hadde noe realistisk forhold til krigen. Venndølene var med andre ord noe «blåøyde» når det gjaldt alt det som hadde med krig å gjøre. At det kunne være farlig og livstruende var det få som tenkte på.

Noen la i vei nedover dalen for å se nærmere på det som var i gang. Særlig yngre mennesker var spente og nysgjerrige. Jeg husker vi var noen stykker som syklet nedover veien. Meningen var at vi skulle til byen, men jeg for min del kom ikke så langt. Ved Kvarstein bro lå det to norske fly som vi måtte se nærmere på. Det var ikke hver

dag vi fikk anledning til å se et fly på så kloss hold. Vi kom i snakk med flygerne. Den ene var svært meddelsom. Han fortalte at de hadde tatt av fra marinens flyhavn i Kristiansand tidlig om morgenen. De hadde flydd meget lavt og hadde fulgt dalen opp over Dalane, Langemyr og Strai og landet på elva ved Mosby. Over Dalane var de blitt beskytt. «De skjøt på oss med Krag», sa han og viste oss hullene etter kulene. Han var synlig irritert og temmelig forarget over hendelsen. Flyene ble siden flyttet til Kilefjorden i Hægeland. Vi ble værende på Kvarstein en god stund før vi begav oss på hjemveien

I dagene som fulgte var det en avventende stemning i bygda. Nesten all virksomhet på fabrikken opphørte. Mannfolkene møtte opp på sine faste plasser for å prate eller for å høre om det var noe nytt om krigen. Det ble en slags «dagdrivertilværelse». De tyske soldatene så vi lite til. Men en dag kom de. Vi hadde som sedvanlig samlet oss i krysset ved Auraveien. Praten gikk om «løst og fast» da «budbringeren» kom. Jørgen Jakobsen kom tråkkende på sykkel oppover veien. På lang avstand ropte han: «Nå kjæme tyskárane, dei æ me Kilanebrua!» Vi trodde ikke noe på ham, men ikke lenge etter kom de til syne nede i veien. Du store verden – først to motorsykler med sidevogn, så fulgte en liten lastebil. Kjøretøyene var malt i en mørk grå farge. De i bilene så vi lite til, men mannskapet på motorsyklene hadde stålhjelmer på hodet. Han som satt i sidevogna pekte fremover veien med en maskinpistol. «Dei va vebna te teane», sier Georg. I støvleskaftene hadde de stukket ned handgranater. Jeg vet ikke riktig hva vi tenkte og følte akkurat da, fortsetter han, men vi hadde nok regnet med et ganske annet oppbud etter alt det vi hadde hørt. Vi var målløse. Rett og slett overrumplet. Bortsett fra maskinpistolene og handgranatene så det hele ganske fredelig ut. Tyskerne oppførte seg omtrent som de var på landtur, i det de fór forbi vinket det gemyttelig til oss som sto ved veien.

Det er nesten ikke til å tro – men jeg mener bestemt at vi vinket igjen uten at vi egentlig ville det. Den gangen ble vi noe slukøret da vi ble klar over hva som hadde skjedd. I dag får opptrinnet et noe komisk skjær over seg. Tyskernes besøk ble av kort barighet. De gjorde et kort opphold ved Vennesla bedehus. Her ble det opprettet radioforbindelse, sannsynligvis med en kommandosentral i Kristiansand. Siden fortsatte turen til Verås. Herfra returnerte de til byen.

Antagelig hadde de tatt feil vei, mye taler for at de skulle kjøre over heia til Ålefjær. Slik forløp det første møte med de tyske okkupantene seg – kort og meget u dramatisk. Det gikk enda lang tid før tyskerne opprettet forlegninger i Vennesla.

Da krigen kom til Vikeland

Margot Karlsen Land (Magnussen) var 16 år da krigen brøt ut. Hun bodde hjemme hos foreldrene på Monskode. Min far arbeidet på Vigeland Brug, forteller hun. Vi ble vekket opp tidlig på morgenen da han kom hjem fra fabrikken. Han så ualminnelig alvorlig og rådvill ut. Jeg kunne ikke minnes å ha sett han så alvorlig og tynget noen gang tidligere. Dette fikk meg til å føle en angst og uhygge som jeg aldri hadde kjent før. Han samlet alle på kjøkkenet og fortalte at det var krig og at tyske tropper var i ferd med å besette landet.

Det var helt utrolig. Vi så på hverandre. Det vi visste om krigen hadde vi lest i avisene eller hørt gjennom radioen. Alt virket skremmende og farlig. Hva skulle vi nå gjøre – vi var fortvilte og rådville. Tenk om det ble krigshandlinger i nærheten. Jeg kom til å huske på alt det jeg hadde lest om krigen i den siste tiden.

Det gikk mange rykter ut over formiddagen. Vi hørte at engelske styrker var på veg for å delta i kampene, og at engelske fly kom til å bombe Vigeland Brug. Om det var riktig ville det bli umulig å oppholde seg hjemme – vi bodde så nær fabrikken. Det ble derfor bestemt at vi skulle reise til et tryggere sted. Mine foreldre fikk ordnet det slik at vi kunne reise opp til noe familie i Iveland. I all hast ble avreisen forberedt. Det mest nødvendige ble pakket og om formiddagen reiste de fleste oppover med bil. Det var ikke plass til min bror og meg så vi skulle komme etter på sykkel. Det ble en lang og slitsom tur. Snøsmeltingen var i gang og veiene var oppbløtte og gjørmete. Det var langt på ettermiddagen, nesten kveld før vi var fremme.

Da vi kom ut på hovedveien på Vikeland møtte vi strømmen av flyktninger fra byen. Det var folk i alle aldre, barn, unge og gamle. De fortalte om det som var hendt i byen i de tidlige morgentimene, alle var kommet avsted i all hast og var oppskremte og redde. Noen kom i overfylte biler, andre på sykkel og noen til fots. Det mest nødvendige og det de ellers hadde fått tid til å raske sammen bar de

med seg i bylter og knytter. Mange var på gråten av anstrengelse og fortvilelse.

Ingen visste hvor de skulle gjøre av seg. De hadde bare tenkt på å komme seg vekk i sikkerhet. Jeg husker de hadde med seg noen sårede. Det var særlig en dame som var hardt såret. Det var i det hele tatt et sørgelig tog vi møtte. Det gjorde et sterkt inntrykk på meg og har for all fremtid brent seg fast i minnet.

Vi oppholdt oss på Iveland til forholdene hadde stabilisert seg og alt var blitt roligere.

Rasjoneringen i krigsårene – en viktig periode i vår historie

Av Margot Vennesland

I en tid med bugnende hyller og reoler i alle forretninger og et vareassortement nesten uten grenser, kan det være vanskelig å forestille seg at det bare er snaue 50 år siden det var varemangel på alle områder.

Men mot slutten av 1930 årene stod Europa igjen på randen av en ny storkrig. Heller ikke Norge forble uberørt av de pågående hendelsene. – Allerede 1. september 1939 ble det vedtatt ved Kongelig resolusjon innføring av rasjonering. Dette vedtaket ble ikke satt ut i livet før etter 9. april 1940.

I alle kommuner ble det høsten 1939 opprettet forsyningsnemnder som skulle ha det lokale ansvar for å håndheve rasjoneringen. Vennesla forsyningsnemnd nr. 236 hadde sitt kontor i Herredshuset på Graslia. Protokoller m.m. fra krigen er antagelig gått tapt ved brannen i Herredshuset i 1948. Derfor finnes det lite kildemateriale å vise til. – Ole Jørgensen var den første forretningsfører for Vennesla forsyningsnemnd. Senere ble han etterfulgt av Oscar Lund.

Astrid Hagman (Haraldstad) var den første kontordamen. Hun ble ansatt allerede i september 1939. Det første arbeide som ble satt igang var et nødvendig forarbeide for å kunne gjennomføre rasjoneringen. Det bestod bl.a. i å utarbeide et kartotek over hver husstand i Vennesla, likeså over samtlige kjøpmenn, bakerier, spisesteder, kaféer og anstalter. Oppgaver over beholdningene på matvarer i forretningene ble også kartotekført.

Få tenkte vel da at krigen skulle ramme oss og at den var så nær forestående. Men i begynnelsen av april ble vi brått revet med i verdenskonflikten. – De første dagene etter 9. april 1940 ble en hektisk

tid for forsyningsnemnda. Kontoret ble flyttet fra et lite rom i 1. etasje til herredsstyresalen i 2. etasje. Nå trengtes det straks ekstrahjelp.

Flere frivillige og folk fra kontoret på Hunsfos Fabrikker stilte opp. De som kunne avsees fra de andre kommunale kontorene ble også mobilisert. – De vanlige trykte rasjoneringskortene som vi fikk senere, var ikke kommet til kontoret fra starten. Vi måtte derfor egenhendig skrive anvisninger på mel- og grynvarer, kaffe og sukker til hver husstand.

For å få kjøpt de viktigste matvarene, måtte alle ta veien om forsyningsnemnda. I tillegg til våre egne innbyggere, kom mange som hadde evakuert fra byen og omegn til Vennesla. I flere dager var herredsstyresalen stuvende full av bygdefolk og evakuerte som tålmodig ventet på anvisningene. – Den uvanlige situasjonen medførte en egen stemning der praten bar preg av det alvor og den usikkerhet som rådet. Det ble plutselig en ny hverdag for oss. Nå begynte okkupasjonshverdagen. Etter noen hektiske dager flyttet vi over i nabo-værelset til herredsstyresalen, men ved senere kortutdelinger ble den fremdeles benyttet på grunn av bedre plass.

De første trykte rasjoneringskortene ble utdelt i slutten av april 1940 og gjaldt for mel, sukker og kaffe. Kortene ble levert fra fylkesforsyningsnemnda og antallet var utregnet etter folketallet.

Rasjonene var fastsatt til 300 gr mel pr. dag for vanlige forbrukere. Folk med kroppsarbeid fikk utdelt fra ett til tre tilleggskort à 50 gr pr. dag, alt etter arbeidets tyngde. Fra 30. sept. 1940 ble rasjonene satt ned til 250 gr pr. dag og fra 16. desember 1940 til 230 gr pr. dag. – I juni 1941 gikk melrasjonen ned til 200 gr pr. dag og ble holdt uforandret til frigjøringen. – Fra 10. mars 1941 ble alt salg av hvetemel stoppet, unntatt for barn under 2 år og syke.

Rasjonene på sukker ble fastsatt til 43 gr pr. dag. Disse ble senere redusert til 36 gr og kom i en periode helt ned til 28,5 gr pr. dag. – Ekstratildeling av syltesukker var i årene mellom 1940 og 1943 på 3 kg. I 1944 var den redusert til 1 kg for så i 1945 å øke til 3 kg igjen.

Kafferasjonene ble også redusert etter hvert. Den var i begynnelsen 14 gr pr. dag, men kom senere helt ned til 1,4 gr pr. dag.

Kakao og sjokolade var også sterkt rasjonerte varer. Dagsrasjonene ble satt ned til 1,1 gr kakao og 4,2 gr sjokolade.

Alle forbrukere – barn som voksne – ble tildelt rasjoneringskort, mens anstalthusholdninger f.eks. gamleheim, sykehus og andre fikk

De som arbeidet i Vennesla forsyningsnemnd i 1944. Foran fra venstre: Valborg Tønnessen (Mjønlie), Asta Fjermedal, Margot Wennesland (Renstrøm), Moggy Løvstedt (Andersson). Bak fra venstre: Knudine Andreassen, Astrid Aamdal (Sakariassen), Margit Aas (Kristensen), Oscar Lund, Aase Rølland (Markussen), Betsy Haugen.

anvist gjeldende rasjoner fra forsyningsnemnda. Rasjonene var ikke like for alle. Spedbarn, syke, gravide og kroppsarbeidere ble spesielt tilgodesett. – Etter hvert ble inndelingen av forbrukere etter alder og kjønn mer og mer spesifisert.

Vi fikk et nytt bakemel som ble kalt «krisemelet». Dette hadde liten bakeevne og smaken var bitter. Brødet fikk en hard skorpe ytterst og det var rått under skorpen. En fikk mest brød når en bakte heime og drøyde med kokte, malte poteter. Det var svært vanskelig å få deigen til å heve seg, men ved hjelp av surdeig gikk det tålig bra. – Brødet var tungt fordøyelig.

Når vi handlet våre daterte rasjoner, klippet kjøpmannen merkene

fra rasjoneringskortene, som igjen ble levert tilbake til forsyningsnemnda i bestemte konvolutter. – Kjøpmannen fikk så igjen anvisning på varen etter antall innleverte merker. Med jevne mellomrom kom kontrolløren fra fylkesforsyningsnemnda i Kristiansand på besøk til forsyningsnemnda og kontrollerte merker og oppgaver som han deretter makulerte.

Rasjonering av smør og margarin ble gjennomført fra 20. juni 1940 med en tildeling på 45 gr pr. person pr. dag. Fra desember 1941 gikk rasjonen ned til 30 gr med tillegg av 5 gr for folk med 2 tilleggskort og 15 gr for dem med tre tilleggskort for brød. Forsynings situasjonen for fett var i lange perioder svært vanskelig. Forretningene var tomme for denne varen. Når man var heldig og fikk kjøpt margarin på kortene, ble den drøyd ved å spe med kokte poteter.

Smør rasjonen ble sjelden brukt til matlaging og steking. Tran ble vårt viktigste stekemiddel. En varmet tranen sterkt opp for å bli kvitt transmaken før steking. Dette ble kalt «å brenne av tranen». Det ble utviklet en kraftig røyk av denne oppvarmingen og lukten var ubeskrivelig. Takket være tranen med sitt innhold av vitaminer klarte mange å beholde helsen til tross for rasjonering.

Fra våren 1940 til høsten 1942 ble matsituasjonen dårligere. Den ene varen etter den andre forsvant fra markedet og ble deretter rasjonert.

For å sikre en skikkelig fordeling av f.eks. melk, egg, fisk og landbruksvarer, måtte folk tegne seg som faste kunder i den forretning de ønsket å handle. Varene ble delt på forretningene etter antall innskrevne kunder. Utdeling til folk ble enten notert på lister eller klipet på spesielle merker. – På faste tidspunkt holdt kjøtt- og pølsevarerforretningene åpent for registrering av nye kort. Kundenes tålmodighet ble ofte satt på prøve i denne tiden. Etter å ha stått lenge i kø hendte det ikke rent sjeldent at varene var utsolgt når det nærmet seg turen til å bli ekspedert. Så var det bare å vente til neste gang og håpe på bedre lykke.

Salg av melk fra meieri ble også regulert etter fast-kunde systemet. Melk ble tildelt på egen bok der hvert kjøp skulle føres inn. For de fleste var melken skumma og blå, mens helmelk rasjonene gikk til barn, syke, gravide og blodgivere.

I 1941 kom nye forordninger om kraftforrasjoneringen. Sitat fra melding om kraftforrasjonering nr. 213: «Det er forbudt å skrive ut

anvisninger som lyder på kraftforblandinger. Brukere som har rett til å kjøpe både eggehvite- og kullhydratkraftfor, skal ha to anvisninger, en på kullhydratkraftfor og en på eggehvitekraftfor. Anvisningene skal skrives ut i kg og kvantumet skal skrives med tall og bokstaver. Hver anvisning skal lyde på et bestemt forslag.»

På forhånd var alle husdyr registrert ved telling. Feks. ble rasjonen for melkekyr fastsatt etter årsytelsen pr. ku. Sommeren 1942 ble også stråfor (høy og halm) rasjonert.

Fra august 1942 ble rasjoneringen utvidet til å gjelde poteter og alle slags grønnsaker som da nesten var forsvunnet fra markedet. Nå gjaldt det å selvberge seg med egen matproduksjon. Det ble utvist stor energi og interesse av den enkelte for å øke matproduksjonen. – Prydhager og alle slags passende grønne flekker ble omgjort til potetåkre. Gårdbrukerne utvidet potetarealet og mange fikk lov til å sette poteter på en parsell hos dem. Ofte var hele familien med på potetsetting og håpet var en fruktbar potethøst. Poteten med innhold av B- og C-vitaminer og jern, drøyde de knappe brødrasjonene. Den gode poteten ble et umistelig hjelpemiddel mot hungersnød. Kålrot kalt «Nordens appelsin», ble også brukt i store mengder i husholdningen.

Mange debuterte som husdyrholdere under rasjoneringstiden. Det var først og fremst grisen, den såkalt «villagrisen» som ble et godt tilskudd i kosten. Høns- og kaninhold ble også vanlig i mange familier.

Tobakksrasjoneringen trådte i kraft 1. juli 1942. Tobakkskort ble gitt til menn over 18 år og til kvinner over 21 år dersom de tidligere hadde brukt tobakk. Menns kvote var dobbelt så stor som kvinners.

Det var lite tobakk å få på merkene. Mange satte derfor selv igang med å dyrke tobakksplanten. Myndighetene fastsatte hvor stort areal familiene kunne bruke til tobakksdyrking – regnet etter voksne menn i husstanden. Det var nå dyrkingen av tobakksblader tok til for alvor. Tobakksplantene grodde villig på plener og små teiger rundt i Vennesla. Etter høsting, tørking og stell, ble tobakksbladene sendt til fabrikk for videre foredling. Tilbake fikk produsenten ferdig «heimavla» tobakk i esker. – Det måtte være spennende å prøve den første røyken av egen produksjon. Det fortelles at den smakte riktig godt.

Det var ikke bare mat som var mangelvare under krigen. Klær og sko var et stort problem, særskilt for familier med mange barn. –

Bekledningskort ble delt ut, men butikkhyllene var som regel tomme. Når en ikke fikk tak i nytt, måtte gamle ting syes om. Flinke hender omskapte brukte ting til smarte og nyttige klesplagg. Vi ble også flinke til å stoppe og lappe gamle klær.

De som giftet seg i denne tiden sendte søknad om utstyrsvarer til nemnda. I en protokoll fra 1941 står at følgende er anvist: «Gardiner, divantepepe, ullteppe, voksdug og håndklær». Det er å håpe at brudeparet var så heldige at de fikk varene som var anvist.

Skotøy var en stor mangelvare. Det kom inn mange søknader om sko til nemnda. Kvoten som skulle deles ut var liten pr. måned og derfor tok det svært lang tid før søknadene ble innvilget. En tid kunne en fritt få kjøpt papirsko. De var slett ikke verst å se på og gode å ha på med bøyelig tresåler. Dessverre dugde de ikke i regnvær, da gikk «overlæret» i oppløsning.

Også i denne tiden måtte kropp og klær vaskes, men det var smått stell med såpe. B-såpen som var i handelen var mørkegrå, den skummet ikke, og var ellers fri for den effekt en såpe gjerne burde ha. Det ble vaskebrettet med glassribber som gjorde sitt til at tøyet ble rent.

Mange av bilene på den tiden ble drevet av tregass-generator i stedet for bensin. En stor svart jernbeholder var innfelt i siden eller bak på bilen. I den ble det brent trebiter som ble kalt «knott». Bilføringen hadde med seg knott i sekker som ble fylt på etter hvert som beholderen brant tom. Det er rart å tenke på at det lot seg gjøre å kjøre bil med vanlig norsk tre.

Vi som arbeidet på forsyningsnemnda ble godt kjent med folk i bygda. Hver eneste husstand hadde kontakt med kontoret ved forskjellige anledninger. – Først og fremst gjaldt dette på de travle dagene med kortutdeling, men i tillegg var det stadig ting som måtte ordnes. – Vi ble på en måte innvidd både i glede og sorg med de forskjellige familier. Vi minnes den stolte nybakte far da han kom for å hente det første rasjoneringskortet til den nye verdensborgeren. Det var jo et privilegium å få hvetemelsmerker som denne lille ble begunstiget med. En annen dag kunne det motsatte være tilfelle. Når det hendte det var dødsfall i familien, kom en av de nærmeste og leverte tilbake avdødes rasjoneringskort. Dette følte alltid vondt.

Det var husmødrene som oftest besøkte forsyningsnemnda. Hos de fleste var det vel de som hadde oversikten med rasjoneringskor-

tene. Mange av dem hadde omsorg og ansvar for familien med menn og voksne barn i arbeid. Det var sikkert et slit fra morgen til kveld. Aldri var husarbeidet så krevende og vanskelig som i denne tiden. Som regel var de ved godt mot og de fortalte oss hvordan de drøyde maten med poteter og kålrot. De syns som alle andre at rasjonene var små. – Husmødrene gjorde en utrettelig innsats i heimen under krigen.

For å få nye varer til forretningene måtte også kjøpmennene til stadighet innom nemnda. Brukte merker sammen med oppgaver ble levert og i retur fikk de anvisninger. Jeg husker godt de satt på den brune pinnestolen ved siden av skrivepulten og ventet på anvisningene, samtidig som de slo av en koselig prat.

Bøndernes produkter ble også underlagt regulering. Dette medførte at de etter hvert fikk mye å gjøre med forsyningsnemnda. Det var mange oppgaver over driften av gården som måtte innleveres. Med seg tilbake fikk de anvisninger bl.a. på kraftfôr.

Etter 1945 gikk rasjoneringen gradvis tilbake, men for enkelte varesorter varte den til ut i 1950 årene.

Til slutt vil jeg nevne navnene på de som har arbeidet i Vennesla forsyningsnemnd, noen i flere år, andre i kortere perioder:

Ole Jørgensen, Oscar Lund, Bjarne Robstad, Astrid Hagman (Haraldstad), Margot Wennesland (Renstrøm), Asta Fjermedal, Knudine Andreassen, Valborg Tønnessen (Mjønli), Aase Rølland (Markussen), Margit Aas (Kristensen), Astrid Aamdal (Sakariassen), Margareta (Moggy) Løvstedt (Andersson), Betsy Haugen, Magny Almedal, Thorhild Ruenes (Lund), Aslaug Joreid (Harket).

Sjølberging i ei krigstid

Trygve Jortveit

Pissa i buksane i Honnemyrkleivane

Når våren kjem må eg alltid stelle med jorda, sette poteter, så og plante. Det heng igjen frå krigen då alle me som hadde ein jordfleck fekk den i full produksjon for å skaffe oss sjøl og andre mat. Sjølvberging blei et viktig våpen mot tyskerane. Me som var born då forsto dette godt, og me tok del i arbeidet med jord og dyr med stor iver.

Sjøl om eg var bare snaue fire år då krigen braut ut, så husker eg møte av det som hendte. Mange nye ord kom inn i ein heller ung barneskalle frå 9. april 1940 til 8. mai 1945; sjølvbergingsord og krigsord.

Eg lekte med søyle i ei blekkboks i tunet heime i Nesane tidlig om morgenen den 9. april i 1940. Fly kom lågt øve hustakane. Me kunne se flygerane i dei. Før dagen var omme hadde eg lært ord som fiende, tyskere, evakuering, kanonskyting, Odderøya og mange fleir.

Evakuering var for fleire av oss smårollingane i Jortveitfamilien å bli satt på bestefars langkjerre og bli kjørt til gården hans på Honnemyr. Det var litt av et styr. Min onkel, Arne Jortveit, kjørte hesten. Kjerra var full av born og ting, og eg pissa i buksane i Honnemyrkleivane. Omtrent rett overfor saga på Ruenes var det at det kom. Mi mor var ikkje med så tante Inga (Inga Jortveit født Johnsen) måtte skifte på meg – få vekk desse søkkvåte buksane. Det var flaut husker eg. Faktisk den fösste gongen eg he blitt ordentlig flau. Om natta fekk eg imidlertid den glede å ligge sammen med mitt søskenbarn, Solveig Jortveit (nå Skov-Skov), på ein tribeina divan som ble satt inn i staua på gården. Det var ei ny oppleving. Ho var fylt fem og eg var som sagt snaut fire.

Me blei ikkje lenge på Honnemyr. Den fösste frykten for detta ukjente og fæle la seg nok snart litt hos dei voksne og me blei kjørt på langkjerra tilbake til Nesane.

Jordbruk inn med morsmelka

I Revia og Nesane hadde alle familiane sin enebolig med et lite uthus ved siden av. Bare i noen få av desse uthusane var der dyr då krigen braut ut. Dei var i full drift med kyr, griser og høns i. Desse uthusane var gjerne bygd for husdyrhold i mindre målestokk. Dei var små men hadde både låve, løe og fjøs i tillegg til vedskjul, do og litt rom for redskap, sykklar og slikt. Slik var det med vårt uthus. Dei fleste uthusane var imidlertid ikkje bygd for husdyrhold. Dei var for små og var vel egentlig bygd for ved, do, hageredskap, sykklar og andre ting som hørte ein vanlig enebolig til. Ja, ett av desse uthusane var så lite at då dei bygde ein plass til ei kyr i det, så måtte dei habbe kyra ut av døra då den skulle ut.

Til hver bolig hørte der ei tomt på frå under ett mål dyrka jord til opptil 5-6 mål. All dyrkbar jord var dyrka og i full bruk til poteter, grønsaker, frukt og bær. Bare få hadde husdyr som kyr, sau, gris og høns då krigen braut ut. Jordbruket dei dreiv var ikkje innretta på ein krigssituasjon. Etter dei harde 30-årane kjente alle til verdien av jorda. Dei støtta opp økonomien sin med den. Dei fleste fekk si lønn frå Hunsfos eller Vigeland Brug men lønna blei i minste laget for desse familiane som blei så rike på born. Jordbruket var derfor meir tilpassa den økonomiske situasjonen til den enkelte – altså ikkje på krig og matmangel.

Etter krigsutbruddet blei det meir fart på jordbruket i Revia og Nesane. Jordfleckane blei nå endå viktigare for folk. Me born merka at dei voksne tok til å se på uthusane. Var der plass til ein gris? Kunne dei få plass til ein bås eller to? Ville dei i såfall greie å skaffe fôr? Tankane ble satt i sving. Idéane var mange og gode. Snart blei rom til kyr, grisar og høns snikra i dei små uthusane. Hver krok ble utnytta. Ivrige born snikra kaninbur sammen med faren. Kaninungar blei anskaffe og plasserte i burane. Netting, kramper og spiker blei kjente ting for oss. Turane til Landhandelen eller «Søren» som me sa, for å kjøpe spiker og krampe, blei mange.

Heldigvis var mange av dei voksne kjent med det meste av det som måtte til. Dei kjente til arbeidsmetodane, visste om heieslåttane som

ikkje var i bruk, og dei kunne til nød sette opp ein stakk. Høy blei slått i hver krinkelkrok nede i bygda, og heieslåttane og utløane blei tatt i bruk igjen etter nærmere avtalar mellom bønder og fabrikkarbeidere. Lauving kom au til heder og verdighet igjen.

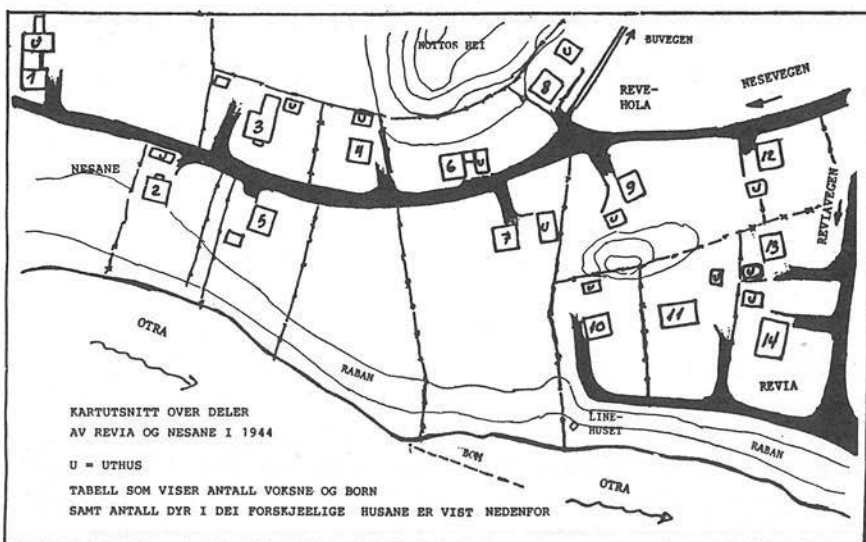
Krigstida blei for mange av oss born et liv med såing, planting, grasing, høying heime og på heia, stakksetting, lauving, høykjøring, høsting, skjøring i fjøset, gjødselkjøring, melking – og ikkje minst gjæting og det å gå til studen med kyrane.

Oppe i dette var me som sagt mange born. Jordbruket fekk me inn med morsmelka. Leketøyet blei grisar, høns, kaninar, bikkjer og kattar. «Truls», ein buhund me hadde, blei trødd ihjel av ei kyr ein morgen me var på gjætervei med kyrane. Det tok hardt på ein gutonge som meg. Slike kjæledyr fekk som regel ein verdig begravelse i Raban – skråninga ned mot elva. Grava blei pønta med lekkeblomster (løvetann), kjærkefolk (natt og dag), prestekravar og smelleblomster. Et salmevers eller to vanka det au i slike alvorsstunder.

Tørr statistikk

For at dykke skal få danne dykke et bilde av omfanget av dette krigsjordbruket, he eg laga ein øvesikt som i detalj viser husdyrholdet i 1944 på 14 av eiendommene rundt der eg voks opp i Nesane. Øvesikten he eg prøvd å få så rett som mulig. Den er laga etter samtalar med Mangård Birkeland, Odd Bakkan, Einar Fjellestad, Solveig Skov-Skov (født Jortveit), Gerhard Lundevold, Olav Jortveit, Rolf Jakobsen, Leif Gundersen, Helga Hagen, Harald Hagen, Gudrund Holberg, Rolf Reinhardtsen, Gudmund Honnemyr og Åsta Ellingsen som alle budde der då og var mitt oppe i fjøslukten og det eg skriv om.

Som me ser var der 16 familier i desse 14 husane. Bortsett frå familien Mary og Rolf Jensen som budde ovenpå hos Olga og Kristian Fjellestad, så hadde alle husdyr. Sjøl familien Åsta og Arthur Ellingsen som var leiebuere hos Ingeborg og Andreas Honnemyr, hadde dyr; ei kyr og ein sau. Den kyra dei hadde kalva aldri uansett hå møe dei gjekk til studen med den. Det blei et problem for dei, for ei kyr skulle kalve meinte forsyningsnemnda. Nemnda sendte brev til Åsta og Arthur – et purrebrev der dei trua med anmeldelse til gestapo. Arthur måtte ut på kommunehuset og forklare at ei kyr au kan bli barnlaus – iallefall når cellulosen var ein stor del av føda. Brevet

HUS- NR.	EIERE	BØRN I 1944			DYR I 1944						
		TOTALT	HEIME	ALDER PÅ YNGSTE	HESTER	KYR	SAUER	GRISER	HØNS	KANINER	ANDRE
1	MARIE OG GODFRED NESET	-	-	-	-	1	-	1	10-15	-	katt
	GUNDA OG ERLING BIRKELAND (LEIEB.)	2	2	10	-	-	-	-	-	noen	-
2	RANDI OG NILS BAKKANE	2	2	12	-	-	-	1	ca. 15	8	katt
3	OLGA OG KRISTIAN FJELLESTAD	6	4	12	-	-	-	1	15-20	mange	-
	MARY OG ROLF JENSEN (LEIEB.)	2	2	4	-	-	-	-	-	-	-
4	RUTH OG ANDERS LUNDEVOLD	3	3	7	-	-	-	1	20-25	mange	bier hund
5	INGA OG LARS JORTVEIT	4	4	2	-	-	-	1	10-15	noen	-
6	SÆVERINE JORTVEIT	7	3	voksen	1	4-5	-	-	-	-	katt
7	AASE OG SALVE JORTVEIT	7	5	8	-	2	3	1	15-20	mange	hund bier
8	SUSANNE OG GUNNAR GUNDERSEN	8	6	7	-	-	-	-	8-10	noen	-
9	NETTA OG OSKAR JAKOBSEN	8	8	4	-	1	2	1	15-20	noen	hund
10	HELGA OG MARTIN HAGEN	5	5	4	-	-	-	1	10-15	noen	-
11	RAGNA OG JØRGEN HAGEN	9	7	4	-	1	1	-	7-8	noen	-
12	GUDRUND OG RAGNVALD HOLBERG	6	6	2	-	-	-	1	10-12	mange	-
13	MARIE OG INGULF REINHARDTSEN	3	3	10	-	1	-	-	-	noen	-
14	INGEBORG OG ANDERS HONNEMYR	11	10	2	-	1	-	2	8-10	-	duer
	ÅSTA OG ARTHUR ELLINGSEN	1	1	2	-	1	1	-	-	-	-

fekk han ikkje med tilbake. Det beholdt dei. Kan hende forsto dei at det ikkje alltid er slik at naturen fungerer som den skal.

Tilsammen var mengden mennesker og dyr i dei 16 familiane som eg omtaler:

93 mennesker; derav 43 under 16 år

1 hest

11-12 kyr

7 sauer

11 griser

150-190 høner

100-150 kaniner

Born i Nesane sommeren 1943. Frå et bryllup der Gudrun Jortveit og Tore Gundersen gifter seg. Alis Lundevoold er brudepike. Kjolaner av kreppapi. Tatt utenfor Kristian Fjellestads hus.

Born i Nesane sommeren 1944. Frå min 8-årsdag 23. juli. Bak frå venstre: Henry Jakobsen, Ragnhild Birkeland og Oddbjørn Jensen. Foran frå venstre: Gudrun Jortveit, Kay Jensen og Mangård Birkeland. Gjebursdagsbarnet på bordet.

Antall kaninar he eg antatt då det varierte møe. Til sine tider kunne det bare i kaninburane under låvebrua hos oss vere opptil 40 når produksjonen var på topp.

Mi bestemor, Severine Jortveit, hadde flest kyr. Det heng sammen med at ho (bestefar døde i 1942) hadde gård på Honnemyr og ordna seg spesielt med den. Dei budde nemlig i Nesane om vinteren og hadde alle dyrane der. Hver vår då beitet blei brukbart på Honnemyr, flytta dei opp der med dyrane. Desse turane då dei gjekk med alle dyrane langs vegen frå Nesane til Honnemyr, var noe for seg sjøl. Me born tykte alltid det var moro å få lov til å vere med då. Idag ville slike transportar bli gjort med bil. Alle ting som dei ellers trengte på Honnemyr, blei kjørt opp med hest. Onkel Arne var den einaste som hadde hest i Revia og Nesane då.

Høy frå øst og vest, og cellulose frå Hunsfos

Der gjekk møe fôr til alle kyrane og sauane. Fôret som blei brukt var høy, lauv, sildemel og cellulose.

Kaninbilder frå krigen er skjelden kost. Her er et av noen av mine søskenbarn på Vardeheia. Til venstre Sigurd Gundersen med ein kanin. Til høgre søstera Margot med broren Arne på fanget. Bak til høgre og venstre kyrane dei hadde.

Cellulosen kjøpte me i store ballar som besto av tykke ark pressa cellulose. Rundt ballane var der stramma to ståltrådar som eg tykte var vrange å få av med hovtonga. Ballane blei levert direkte frå fabrikk til forbrukerane. Desse måtte betale 17 øre pr. kilo. Fabrikk fekk i tillegg 9,5 øre pr. kilo i subsidier frå staten. Cellulose som før var så viktig under krigen at Statens Kornforretning beslagla celluloseavdelinga på Hunsfos i februar 1942.

Heime hadde me celluloseballane ligganes i fjøsganga. Eg setta meg alltid på dei då eg hadde jobben med å rive i stykker arkane og legge dei «i blåd» i ein pøs. Den oppblødte cellulosen blei blanda med litt sildemel. Og dette fekk kyrane. Utrulig nok likte dei denne fiber-suppa.

Der kom ei vise vandranes til Nesane i denne cellulosestida. Det var visst ei revyviser frå Oslo. Eg kan ikkje minnes godt åssen teksten var, men våger meg likevel til å gjengje den her slik eg trur me born sang den:

*Då Ola på garden skulle av å kjøpe høy,
så var der ikkje høy å få tak i.
Men så leste han ein dag i et gammelt Allers-blad
at cellulose det skulle vere bra.*

*Å du skulle ha sett då han kjørte til byn
kjøpte papper og lossa inn på låven.
Men då kyrane fekk se hå slag detta var for no,
så setta dei seg på halane og lo.*

*Ja dei lo så det klang. Alle blodkara sprang.
Seks av dei fekk dilla og kreperte.
Bare ei med livet slapp. Ho fekk fire plater papp,
og om kvelden så molka ho åtte liter melkepapp.*

Om våren blei kyrane og sauane tatt ut så fort der var noe grønt til dei. Eg såg ett par gonger at der var lite fôr på slutten av vinteren og at pappa var avsted og fekk høy i sekker eller kom frå skauen med bjørkeris til dyrane. Mest blei dyrane satt i tjør i hagane eller på Raban. Seinere på våren tok gjætinga til. Då blei mange kyr samla. Både frå Nesane og Venneslagårdane.

Gjætinga gjekk føre seg innøve Venneslaheiane – på dei plassane der gjæterane i hundrer av år før oss hadde gått med kyrane. Me var 3-4 guttonger som gjætte sammen. Eg skulle så gjerne ha skreve meir om gjætinga her, men det ville ta for møe plass. Kan hende vil dykk finne noe i Hunsfosposten under «Mæ fjøslokt på sjift» om det ei gong. Eg arbeider med det.

Om høsten gjekk kyrane «på tøm» heime på jordane.

Sauane gjætte me mest langs elva og hadde dei ellers rundt i hagane. Åsta og Arthur Ellingsen hadde sin sau på beite i Landekil-skauen.

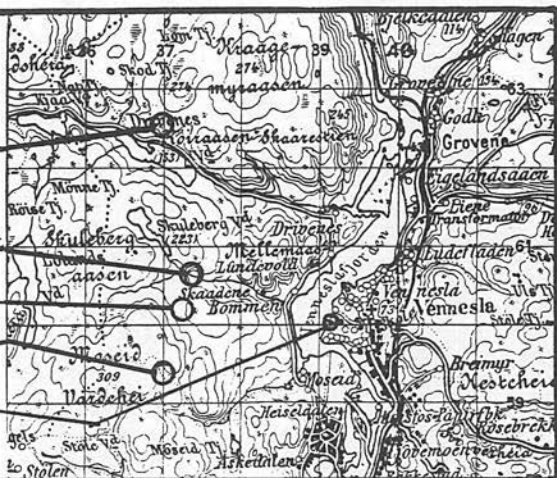
Høyet til vinterfôr blei slått på så mange plassar. Dette he eg skreve møe om i Hunsfosposten i 1982–83. Eg vil likevel gie dykk ein liten øvesikt her au.

Marie og Godfred Neset hadde så møe jord at dei hadde nok med høyet dei fekk der. Severine Jortveit fekk som nevnt alt sitt høy frå Honnemyr. Me andre fekk bare små mengder høy på våre eiendommar. Me måtte ty til heieslått, lauving og andre ting.

Me slo høy på Røyråsen (nord for Drivenesvannet) og henta lauv eller «laua» som me sa, ved Monen på vestsida av Drivenesøya. Eg husker så godt desse lauvturane. Me rodde med eiga vår opp fjorden frå Nesane, braut lauv i skauen, bandt lauvkjerven og bar dei ned til båten. Båten blei lasta full. Lasset ruva. Fekk me motvind med

PLASSER DER NETTA OG OSKAR JAKOBSEN
DREIV HEIESLÅTT OG LAUVA UNDER KRIGEN:

- HALLANE VEST FOR RØYRÅSMYRA (HEIESLÅTT)
- MYRANE RUNDT EIN LITEN FOSS I BEKKEN MELLOM SKÅDANE OG SKULEBERGVANNET (HEIESLÅTT). UNDER SKULEBERGÅSEN (LAU-
VING)
- KVELDRESKJØNN (HEIESLÅTT)
- SYDENDEN AV STORE SÅDEMYR (HEIESLÅTT)
- KULEBERGET (LAUING)

det store lasset sydetter i fjorden, kunne roturen heim bli tung.

Netta og Oskar Jacobsen hadde fleire plassar dei slo høy og lauva. Desse plassane he eg teikna inn på kartet her.

Dei slo i hallane vest for Røyråsmyra og på myrane ved ein liten foss i bekken omtrent midt mellom Skådane og Skulebergvannet. Så slo dei på myra ved Kveldreskjønn og i sydenden av Store Sådemyr omtrent ved Endre Moseids hytte der. Lauvet henta dei innved Skulebergåsen og på Kuleberget.

Netta og Oskar var våre næraste naboar. Netta var frå Kalvehagen og Oskar frå Revehola – frå et hus som lå like frammenfor Gundersens hus. Dei var svært flinke til det å greie seg gjennom krigen med ein stor barneflokk. Sjøl smakte eg mange gonger på Nettas potetsgraut. Den var god. Heime hos oss brukte med stampegraut.

Om Netta og Oskar og krigsjordbruket dei dreiv he eg skreive møte om i Hunsfosposten – både om då dei var på heia og slo og om då dei dro høyet heim på kjelke om vinteren. Oskar la høyet i stakk. Stakkane kunne vere 2-3 meter høge. Oskar lånte kjelke av Kristian Fjellestad då han skulle hente høyet på heia. Kristian hadde så god ein kjelke. Han hadde laga den sjøl. Me born kalte den for Ormen Lange. For at dykke skal få et lite innblikk i hå ein slik tur på heia og hente høy vinterstid kunne innebære, skal eg her gjengje noe Rolf, sønnen, fortalte meg om det. Eg skriv det på dialekten vår:

«Då me slåo på Moseiheia dråo me høye heim på kjælke. Me lånte Kræstian Fjellestas kjælke . . . ein sabla fin kjælke. Så kan æ huske

Familien Netta og Oskar Jakobsen i 1943. Bak frå venstre: Gerd, Tordis, Klara, Astri, Jakob (far til Oskar) og Jonny. Foran frå venstre: Rolf, Netta, Unni, Henry og Oskar.

de va pappa, Henry, Jonny å mæ. Me skolle inn å hænte høy. De va hart fint vintårføre å kjøre på. Me dråo inn å fekk lessa på. Æ tru-kje me tåo heile stakken på langt nær. Me skolle nefår Måseikleivane. Min far stænne framme å ska styre å me gudongane skolle hænge bag i et tau å bræmse, vett du. Så kan æ huske i den andre kneika. Jonny ramla fösst. Han va fösst på taue. Så fekk-an Henry øve ænne. Åsså hang æ på slotten. Å farten økte å økte. Så måtte æ au sleppe får æ snåvla å jekk på haue neøve. De siste æ så va høylasse. De fåor neøve kleivane som ei kule – så snøsprøyten ståo. Min far ståo framme å skorensa. Æ sprang får live å tænkte at detta jænge aldri væl. Då me kåm ner had-an kjørt langt udøve sletta. Dær ståo-an å vænta på åss. Æ kan huske han va foll a snø dær de hadde spruta. Hadde støtta sæ mæ ryggen måod høylasse.

Så va-de dæn siste kneika ner. Dær va fint å slett neøve. Så va-de me galne gudongane. Istede får å bræmse så ga me fart å hoppa på husk-æ. – Nå må dykke bræmse gude – hørt'æ frå pappa. Me lå alle tri på lasse å kjikka. – Me bræms' ikkje nå – råbte Henry. – Æ tru dykke æ gale – sa pappa å bremsa neøve mæ Moseijåorane. At de jekk væl, de.»

Ragna og Jørgen Hagen slo på Hagen, Jørgens barndomsheim. Marie og Ingulf Reinhardtsen leide Store Knutslåtten som ligg litt nordøst for Steinsland. Denne slåtten var veldig stor, 50 mål seies det. Høyet bar dei fram til veg i byrer. Derifrå blei det kjørt heim med hest eller bil.

Ingeborg og Andreas Honnemyr slo på Nordheia på myrane ein kjem inn til når ein tek opp vegen i Valldalen. Vegen ser dykke på nordsida av Driveneskleivane – omtrent midt i kleivane. Dei slo au på ei myr litt nord for Ruenes og på Drangsholt i Tveit.

Som me ser var dei i øst og vest og slo høy. Det var et stort arbeid dei la ned i høying og lauving. Då hjalp det godt å vere mange, og det var dei. Alt tok si tid og alle hjelpste til.

Me born lærte oss møe i desse årane. Me lærte slåing, sliping av ljå, oppsetting av hesje og stakk. Så lærte me å málke, føre dyrane og skjøre i fjøset. Spon til fjøset henta me i store sekkar på Grovans-saga. Då rodde me opp fjorden og hadde store lass i båten heim igjen. Somme tider måtte me au bruke handkjerre.

Ved siden av alt dette hadde me skulen, salmeversane, frøken Birkeland, Mjåland og Hagen. Det hendte ikkje så reint sjelden at eg om morgene måtte sitte på ein fjøskrakk ved siden av mi mor og remse opp salma me hadde i lekse den dagen: «Herr Gud, ditt dyre navn og ære . . . » . . . så fjøslukten gøyv av klæane då eg kom på skulen.

Og livet gjekk sin gang. Kyrane «løb» og me måtte til studen med dei. Studen ja, et kapittel for seg. Han holdt til i Rønninga. Og der måtte me bare gå. Det var ikkje bønn om det. Til gjengjeld lærte vel me born litt av hvert der me lå på magen på låvebrua og bivånte det heile. Somme tider måtte me til og med holde kyra mens det heile sto på. Forplantningslæra kunne me temmelig godt i svært ung alder me som voks opp i Revia og Nesane under krigen.

«Skjæferen» og andre griser

Den mest kjente og kjære grisen i Nesane og Revia i 1944 var «Skjæferen» hos Anders Lundevold. Me kalte den au for «Jakthunden». Navnet fekk den for den var slank, fin og sprek som ein hund. Den hoppa over gjerdane som ingenting til møe moro for oss born. Kom den ut, var me snare til å springe eller sykle etter den. Den tok som regel vegen ned mot Nesane. Den sprang og hylte med halen rett opp. Det seies nå at den var så tynn at halen ikkje krølte seg, og Rolf Jakobsen meiner den ennå he fartsrekorden på strekninga Revehola – Nesegrøvane (der Alf Viksnes bur). Det var vanskelig å følge han med sykkel.

10 av dei 16 familiane eg he tatt med i øvesikten foran, hadde gris. Fōret til grisane var så mangt. Helst brukte me skrellinger frå husholdningane samt småpotetser. Mange brukte au aure og ål frå elva. Både Odd Bakkan, Gerhard og Sven Lundevold, Jonny, Rolf og Henry Jakobsen og Torbjørn og Olav Jortveit (brødrene mine) fiska ål og aure med bakke og stong rett nedenfor husane. Aure blei au fiska med garn i store mengder. Ålen var feit, og ein kunne se fettet flyte på toppen av gryta når den blei kokt. Grisane som fekk møe fisk, blei fine. Rolf Jakobsen meinte dei fekk auresmak og blei røde inni.

Ellers var det så som så med vekta på grisane. Eg kjenner til ein som bare veide 17 kilo då den blei slakta. Det er ikkje meir enn salgsvekta på ein grisunge idag. Noen av grisane blei store – ja heilt opp i 150 kilo. Dei fleste hadde problemer med å få opp vekta på grisane. Helga og Martin Hagen hadde i alle år etter krigen møe moro ved tanken på ein gris dei hadde for «han veide nesten ingenting», som Helga sa.

Der var møe sjau med grisane. Særlig husker eg då ein av onkel Lars sine grisar kom på elva. Det kunne vere i mai-juni 1944. Elva gjekk stor på grunn av snøsmeltinga i Setesdalsheiane. Den gjekk stri og me born fekk helst ikkje lov og utpå med båt då. Men grisen var nå kommet langt ut i strøymen. Den var liten og hylte noe fryktelig der den dreiv nedøve med stor fart. Oddbjørn Jensen og Solveig Jortveit rodde utpå og fekk tak i et øyre på den og holdt den. Men så mista dei ei åre, og dei tok til å hyle omkapp med grisen. Det samle seg møe folk på Raban. Gode råd var dyre. Ting hasta. Dei måtte ikkje gå på fossen. Martin Hagen var kvikk og fekk rodd over bommen i Revia litt ovenfor Jeideryggen og fekk redda dei to borna og

grisen trygt i land. Eg blei svært glad i Martin etter denne hendinga. Han gjorde virkelig ein redningsdåd då. Elva var nemlig farlig i vårfløymane og Solveig og Oddbjørn var mine venner.

Griselaktinga blei som regel utført av Grødum eller Anders i Kalvehagen (Anders Andersen). Seinere trur eg Arnold Larsen og Arne Jeppestøl au slakta grisar i Nesane. Grødum hette bare Grødum. Han var glad i nøggelost og fortalte gjerne ei tereleikhistorie dersom kjerlinga i huset hadde gløymt å sette smør på bordet i matpausen. Historia kom fort og endte opp med at han kom så nær teren «som herifrå og te smøret». Og då merka ju alle at smøret mangla.

Grisane blei skoten med «maske» i motsetning til sauane og kalvane som bare blei knatta i hauet med ei øks. Det var interessante saker dette med griseslakting. Då grisen var skoten og blodet tappa i ei bøtte og behørig rørt rundt så det ikkje skulle levre seg, så blei grisen løfta opp på ei uthusdør som for anledninga var tatt av hengslane og lagt på to sagekrakkar. Så kom dei med varmt vann og grisen ble skolla. Til dette brukte slakteren et verktøy eg somme tider fekk lov til å prøve. Åpninga av grisemagen så alverdens innmat kom ut, var litt av et syn. Alt arbeidet dei voksne hadde med innmat, kjøtt og fleisk tenkte eg ikkje så møe på då. Og gris var godt både som hermetiserte koteletter, som fyll i kompane og som stekt direkte i panna.

«Oi, der var ett te»

Det var ikkje så mange som hadde sauar. Det var bare Ellingsen, Jakobsen og me. Den eine sauen som eg he skreve opp hos Ragna og Jørgen Hagen var mest for å pynte på statistikken. Den hengte seg og daua.

Netta og mamma var flinke med sauane. Dei klypte dei, vaska og stelte ulla, karda og spant på rokkane sine. Så strikte dei alle mulige plagg til oss. Mest sokkar og gensere. Veve gjorde dei au. Fine fine ting i ull; løpere og puter.

Dette med lam var ei sak for seg. Fekk sauane tvillingar eller trillingar var der ein mulighet for å lure unna ett eller to frå forsyningsnemndas kontrollør. Knut Kristiansen (postmannen) hadde kontrollørjobben. Han var som smeden til å skrive om et uregistrert lam skulle få lurt seg fram når han var på kontroll. «Oi, der var ett te» blir det herma etter Knut. Kan hende der i det ligg at han helst ville

sleppe å se det. Slik eg kjente Knut så måtte han skrive det han såg. Det han ikkje såg, var han vel glad for.

Skjererei som rugemaskin

Ved siden av kaninhold var hønsehold mest vanlig. 12 av dei 16 familiane hadde kaninar og høner. Hønseflokkane var på 10–20 høner og ein hane. Å skaffe fôr til hønsane var ikkje så vanskelig. Hønsane gjekk for det meste i hønsegård, og alt mulig edanes blei kasta inn til dei.

Så langt det var mulig prøvde folk å få ruga eggane ved hjelp av «klokkhønane». Eg kjenner au til dei som lagde sin egen rugemaskin. Alfred Johannesen på Moseidmoen var ein av dei. Den maskinen he eg sett.

Me guttongane hadde våre egne «rugemaskinar». Me la 2-3 egg i hvert skjererei me fant om våren og fekk skjerane til å ruge. På den måten fekk me etterhvert noen høns. Et slikt rei var der i ei av dei store furuane bak Jakob Osmundsen hus. Problemet var bare at Jakob blei vond på oss hvis me kleiv i treane og uroa skjerane. Me hadde møe spas med det.

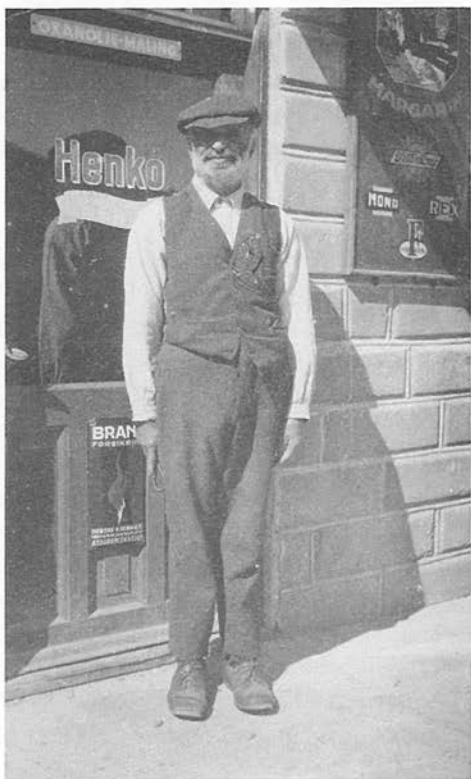
Dei sinna hanane var et kapittel for seg. Mange av oss he vel fått ein sinna hane i hauet. Me fekk på den måten respekt for hanane; særlig for Martin Hagens hane. Martins hanar var alltid sinna. Dei gjekk møe lause og fauk etter oss for et godt ord. Men Martin visste råd. Han hadde ein gammel svart paraply som han bruste litt med mot hanen. Hanen likte ikkje det, og Martin fekk ut sine egg.

«Å, at jeg kunne min Jesus prise . . .»

Store mengder poteter, grønnsaker, frukt og bær blei dyrka i Revia og Nesane under krigen. Ingen kan seie hå møe. Men med krigen kom ei plante som var ny for oss – tobakksplanten.

14 av dei 16 familiane dyrka tobakksplanter i 1944. Noen hadde få planter og andre «ein åger». Tobakk var etterspurt og ei god byttevare. Martin Hagen fekk bytta til seg høvelbenk mot tobakk då.

Tobakken blei enten kalt «havanna» eller «bondetobakk». Begge var visst gode. Sjøl røykte eg «bondetobakk» føsst i 1970. Då prøvde me ei krigspakke på kontoret på Nymo i Grimstad. Tobakksplantane blei store. Dei såg ut som solsikkeplanter men hadde større blad. Ei gong fekk ei av kyrane heime i seg ei plante. Ho daua ikkje. Plantane blei

Nils Andersen (Nils i Kalvehagen) utenfor Andreas Gundersens kolonial (nå Willys kolonial).

tørka på snorer inne eller på låven. Noen rulla og røykte bladane som dei var. Dei mest avanserte sendte bladane til byen og fekk laga skikkelig esketobakk av dei. Det gjorde min bror Torbjørn.

Gerhard Lundevold fortalte meg at der endå hang tobakksblader på øversteloftet då dei selde huset i Nesane rundt 1980. Slike blader skal visstnok henge på låven hos Eliassen – tvers overfor kjørka – endå.

Nils i Kalvehagen (Nils Andersen) likte tobakksblader godt kan eg huske. Nils gjekk på sin måte rundt i bygda. På mange måtar til glede for oss alle. Nils kom titt inn på kjøkkenet heime og ville gjerne ha tobakksblader. Dei hang titt til tørk over ovnen, så vegen var ikkje lang for å finne dei. Nils fekk sine blader men mamma ville gjerne

at han kvitterte med ei salme. Då var det ikkje lenge før «Å, at jeg kunne min Jesus prise . . .» lydde så fint på kjøkkenet. Tårane kjem i øyane når eg tenker på desse tobakksblad-besøkane då Nils satt der med den eine albogen på kjøkkenbenken og den andre på bordet og gledde oss med sin sang. Ja, slik kunne au krigstida vere . . .

«En siste hilsen»

Eg he som nevnt ikkje tatt meg tid til å skrive om gjæting – det som eg kanskje husker aller best. Noen he likevel oppfordra meg til å skrive om «en siste hilsen», ei historie eg ved et par anledninger he fortalt heime i Vennesla. Ja, eg he fått «utallige oppfordringer» om å få den ned på papiret. Så det får bli ein siste hilsen frå meg nå i denne omgangen. Ein vett ju heller ikkje hå lenge en lever.

Det måtte vere i 1944, den siste krigssommeren. Me gjætte då kyr for noen av venneslabøndene. Me hadde au med våre egne kyr pluss noen andre krigskyr. 22 kyr tilsammen. Alle kom med kyrane til Linvollen om morgenen. Derifrå gjekk me inn Baneveien, over brua der og opp Rundåslia. Om kvelden kom me ned Rundåslia igjen, gjekk over jernbanebrua, ut Baneveien og leverte kyrane til eierane som alltid møtte opp på Skjelplassen for å hente dei. Skjelplassen var et gammelt navn. Kreaturet blei alltid fordelt (skjelt) på gårdane der.

På desse gjætedagane fant me på møe rart. Eg skulle helst ikkje fortelle alt.

Nå hadde det seg slik at graveren på kyrkegården kjørte rusk og rask frå arbeidet sitt der, med hesten inn til ei røys som lå like på nordøstsida av jernbanebrua. Gamle kransar havna au i røysa. Store og små kransar. Me hadde merka oss det då me gjætte der. Me var plaga av at kyrane gjekk i røysa å gnavnla i seg alle mulige ting som lå der.

Ein dag me kom ned Rundåslia – ned forbi alle kvilarplassane me hadde der – var det at idéen kom: Kyrane skulle bekranses. Om det var Rolf som fekk idéen vett eg ikkje. Iallefall fødtes den i Rundåslia.

Ein av oss guttongane sprang føre ned lia og plukka i vill fart store gamle kransar og stable dei opp i enden av brua. Etterhvert som kyrane kom ut på brua, fekk dei ein krans om halsen. Snart gjekk ein prosesjon på 22 krigskreaturer med «en siste hilsen» rundt halsen ut Baneveien forbi Linstrømkjønna og «Søren mæ Kjønna» og ut til Skjelplassen. Der venta dei voksne . . .

Påfunnet vårt blei forståelig nok mottatt med blanda følelser. Noen rista overberandes på haue mens andre flirte. Bare Edvard på Tuden kommenterte det: «dykke tykke ikkje detta æ for drøyt, gude?» Me visste ikkje hå me skulle svare. Me var bare kjuringe, 8–10 år gamle. Så var der krig og me ønska fred.

Og freden kom, men et heilt år etterpå. Då fekk Linvollen ein annen og meir opphøya status enn samle plass for krigskreatur på veg til gjæteskog. Der på Linvollen og i Linbakken skulle me oppleve fredsfeiringa – me som så mang ei gong under gjætinga hadde sett tog fulle av soldatar, fangar, bomber og kanonar dampe forbi når me satt på Føsste Kvilarplass i Rundåslia og kvilte på veg til gjæteplassen og barneleik i bekken ved Kolemynr.

Aslaug og Ivar Eikeland forteller

fra tiden de samlet utstyr til sitt hjem,
og fra deres bryllup

Ved Jørdis Hodnemyr

Vi var forlovet da krigen brøt ut, men giftet oss høsten 1941.

Aslaug forteller at da krigen brøt ut bodde hun på hybel på Mosby, hun arbeidet på Høie. Ivar bodde heime på gården på Eikeland. I begynnelsen av krigen kom det så mange mennesker som evakuerte til Mosby at Aslaug måtte flytte heim til sine foreldre på Honnemyr. Hun syklet da at og fram fra Honnemyr til Høie på arbeid.

Utstyr hadde Aslaug begynt å samle tidlig. Det var nokså vanlig at jentene begynte å hekle brikker og sengeteppe like etter konfirmasjonen.

Aslaug og Ivar var heldige, de hadde kjøpt noe utstyr før krigen kom. Som f.eks. puter, dyner og stoff til laken og dynetrekk. Aslaug sydde selv laknene, putevarene og dynetrekk. Hun broderte en stor E på laknene. Utstyret ble sydd på morens sveivemaskin.

Soveromsmøblene kjøpte de på Evje av Nilsen, likeså spisestuemøblene. Så var vi så heldige at vi fikk kjøpt 2 divaner, en hadde me i stua og en i kammerset. Me hadde noen venner i byen som skaffa oss noe tykt flossete stoff som jeg falla og sydde til divanteppe. Et var grønt og et var rødt. Stoffet var sånn at alt hang seg fast idet, så som tråder og støv, husker jeg, sier Aslaug.

Ja, så var vi til Hornnes og henta et vevd spisestuesett, ei gammel dame der vevde for oss. Ellers kjøpte me «noe då og noe då» etter som me kom over noe. Ei gryte då og ei sleiv då osv.

Brudekjolen hadde me tøy liggende til. Det var hvit silke, Åsta Nystøl sydde kjolen. Ivar hadde smoking, det var skredder Jens Valdal som sydde den, forteller han.

Det var ei friserdame på Vikeland som pynta Aslaug. Hun lånte

også langt slør av henne. Så hadde bestemor en fin Mörtel, den «kyla» me og friserdame, bandt «hestesko» til pynt som hang nedover i sløret, husker Aslaug. Ivar hadde kjøpt en fin brudebukett til henne.

Vi giftet oss i Frikirka, tyskerne hadde ikke tatt den så tidlig som høsten 1941. Bror til Ivar, Olav, kom til Honnemyr og henta Aslaug og kjørte henne til friserdama. (Han hadde bil under krigen). Der ble hun da pynta og kjørt til kirka. Det var min far som førte meg inn i kirka. Forstander Fredwall vigde oss. Ellers var det familie og

venner som var våre gjester, sier Aslaug. Det var mange kikkere ved kirka.

Etterpå hadde vi drosje til byen til fotograf Hamre for å ta bilde.

Bryllupet var på Eikeland, de hadde best plass. Vi var heldige som hadde foreldre som hadde gård, ellers kunne det være vanskelig å skaffe kjøtt til middag. Det ble slaktet en gris til bryllupet, husker de. Det var Eli Knutsen som kokte, Klara Olsen og Aslaug Neset varta opp.

Bror til Ivar var kjøgemester. Vi hadde svinesteik til middag og ris-krem til dessert. Det var taler og mye sang. Vi hadde det moro, sier de begge to.

Av gaver husker de nok ikke alt de fikk, men de husker en del, så som; veggklokke, sølvbestikk, 12 av hver, smijernslampe, keramikkboller og blomstervaser. Så fikk vi penger vi kjøpte både middagsservise og kaffeservise i byen på Glassmagasinet. Vi fikk mange telegrammer som ble lest opp. Kikkere var det også på Eikeland, vi husker ikke at de gjorde noe galt, ellers var det ikke sjelden av kikkere gjorde hærverk.

Til kaffe hadde vi bløtkake og småkaker. Hele familien hadde i lang tid samlet kaffemerker, slik at vi hadde ekte kaffe i bryllupet.

Aslaug sluttet på Høie før de giftet seg, hun gikk på et matlagingskurs på Vikeland. Det var Guri Stokkeland som hadde fått satt det i gang. Vi hadde lite råvarer, så vi laga mye silderetter, sild i kål, kokt sild og stekt sild. Vi kokte og brasa og hadde det veldig gøy.

De nygifte flytta inn på gården på Eikeland.

Med sentralfyr og knott Drosjekjøring under krigen

Av Nils Jan Bakken

Bjarne Nesheim, f. 1905 i Vennesla.

Fikk sin første bil i 1924 og hadde drosjeløyve helt fram til 1980. Bjarne vil derfor framfor noen være kjent som drosjesjåføren i Vennesla.

Vi har derfor spurt Bjarne Nesheim om hvordan det var å være drosjesjåfør, eller yrkessjåfør i det hele tatt under krigen.

– Hva slags bil hadde du i 1940?

Det var litt av ei vogn. En Ford Lincoln fra ca. 1932. Det var den kjente sangerinna Kirsten Flagstad som hadde bilen før meg. Fikk kjøpt den like før krigen. Det var en 7-seter – veldig brei, og ble faktisk også brukt til syketransporter.

– Hvordan opplevde du 9. april 1940?

Av forskjellige kjøreoppdrag kvelden 8. april forstod jeg at der var noe galt fatt. Vil av forskjellige grunner ikke utdype dette nærmere. Jeg fikk allerede da mistanke om at det var krigen som kom.

Utpå natta, eller tidlig på morrasida begynte telefonen og kime i ett sett. Det var utflytta venneslafolk som ringte fra Vågsbygd og ville ha bil så de kunne komme til Vennesla. De mente det var tryg- gere her oppe. Var ikke så overrasket når de sa at byen var angrepet av militære styrker utenfra. Som drosjesjåfør fikk jeg en lang og hek- tisk dag. Senere på morraen fikk jeg flere telefoner fra Sykehuset.

Det var pasienter som måtte reise heim, da byen måtte evakueres. Når jeg kom ned mot Kvadraturen, var der mest umulig og komme fram. Folk sto og stoppa meg og bad om drosjeskyss ut av byen.

«Æ ska té sygehuse», ropte jeg, og forsøkte å bane meg vei. Det var visst to personer som ble henta der, så jeg hadde plass til fler. På Klappane fikk jeg øye på fru ingeniør Steen fra Vikeland, og sa hun kunne sitte på heimover. «Mørch kommer og henter oss», svarte hun. «Javel, sa æ – men hans bil stenne i grøfta på Strai». Lenger framme fikk vi se mannen hennes, fikk også han med i bilen. Det var fornøyde passasjerer som kom til Vennesla den formiddagen.

– Var det noe spesielt du som drosjesjåfør husker fra denne våren?

Du vet jeg hadde jo nærmest fast kjøring for dr. Eikeland, og ikke å forglemme jordmora, fru Lillesund som var min nabo.

– Mange episoder fra disse turene?

Å ja mange, men der var en tur jeg husker veldig godt. Det var 24. april: Jordmora kom og sa vi måtte til Jeppestøl. Dattera til Anders Karlsen Jeppestøl («A.K.») med famile var evakuert dertil, og hun skulle nedkomme. Fru Lillesund gikk inn til sitt gjøremål. Anders kom ut og henta meg «du må vere mæ inn å få dæ no kaffe Bjarne, mens du vente».

Så satt vi der og drakk kaffe og venta på det store skulle skje i andre enden av huset. Om ei stund hørte vi barneskrik, og de kom inn og gratulerte A.K. som bestefar til ein gutt. Gutten fikk navnet Karl Anders etter bestefedrene. Det som er så spesielt gilt med dette, er at gutten har jeg blitt så godt kjent med siden – og jeg kom nok i hug ham på 50-årsdagen i vår.

– Var det mange langturer med drosja?

Nei det blei bare i distriktet her.

– Måtte du ha spesiell tillatelse for å kjøre utenfor distriktet?

Ja, det tror jeg nok. Etterhvert som situasjonen tilspissa seg, og tyskerne blanda seg mer og mer inn i dagliglivet, følte jeg å bli satt under tysk kommando. De kunne komme og forlange («rekvirere» som de kalte det) drosje i tide og utide.

Jeg syntes ikke det var riktig av meg og fortsette drosjenæringa – ja, jeg kunne rett og slett ikke fordra det – og valgte derfor å sette inn drosja. Måtte levere vitale tekniske deler til «myndighetane» så bilen ikke kunne brukes. Derfor kom jeg ikke så langt som å montere védgass i min bil.

Det ble til at jeg begynte på Hunsfos. På den tida hadde ikke så mange sertifikat, derfor ble jeg tatt ut som sjåfør på lastebilen – og reservesjåfør på personbilene – særlig for direktør Knobel, men også for tømmersjef Prebensen.

– Her har du vel noen historier?

Ja, spesielt ei gang jeg måtte være med Knobel helt til Larvik. Vi hadde direktørbilen – en flott Buick med vedgass. Det var sikkert tømmeroppkjøp e.l. det gjaldt. Et sted borte i Telemark møtte vi en bil med tyske militære i en sving. Det gikk ikke bedre til enn at tyskerne kjørte av vegen, og vi turde ikke annet enn stoppe. Ut kom en «bøs» tyske offiser og kjefta og smelte. Men da gikk Knobel ut og svarte med samme mynt på flytende tysk. Jeg forsto jo ikke et ord, men tyskeren spurte visstnok etterhvert hvor de skulle få hjelp – for Knobel ba han sitte på med oss.

Et stykke lenger framme gikk der en veivokter med høy lue. Knobel bad meg stoppe, og offiseren gikk ut til mannen. Knobel hadde fortalt at det var en politi eller lignende. «Kjør! fort!», sa Knobel, og han koste seg stort av at han hadde fått lurt tyskeren.

Av andre «langturer» kan jeg huske at jeg var med gamle tømmersjef Prebensen helt til Nissedal på tømmeroppkjøp. Spesielt for denne turen var at vi fikk så god forpleining der vi overnatta, både god mat – og til og med melk så mye vi kunne drikke. I bensintanken (som jo ikke var i bruk) smugla vi varer. bl.a. smør, på heimveien.

– Hva slags kjøring hadde du med lastebilen på Hunsfos? Det var for en stor del papirkjøring til byen, men også henting av proviant – fisk og poteter til arbeidsfolkane. Var f.eks. helt til Valle og henta poteter som vi kjørte til Byglandsfjord og lossa over på Setesdalsbanen. Kjørte forresten også véd fra Setesdal. Etterhvert måtte jo alle transportmidler utnyttas maksimalt. Det var «ulovlig» og kjøre tom tilbake. Måtte ha med varer oppover igjen fra Byglandsfjord. Må jo innrømme at det kunne hende der var litt av hvert stukket inn mellom vedstablane. Men vi ble aldri ransaka av tyskerne på disse turene. Det var litt av en prestasjon og kjøre med «blendingslys» tur/retur Valle i høstmørket.

Når jeg ikke jobba på Hunsfos, måtte jeg hjelpe dr. Eikeland å kjøre på de lange og mange sykebesøkene han hadde. Han hadde et enormt arbeidspress den tida. Da brukte vi hans bil, og turene gikk mye til Iveland. Det kunne være ganske harde turer vinterstid i streng kulde.

Materiellet begynte jo å bli ganske medtatt etterhvert. Det var jo utenkelig å få tak i noe nytt i den tida.

– Kunne du og dr. Eikeland reise hvor dere ville?

Det tror jeg nok «i embeds medfør», men han hadde jo også rasjone-
ring på bensinen. Folk som hadde, ga ham bensin.

– Spesielt skumle turer?

Ikke akkurat skumle, men spenninga tok jo hardt på. Du kunne jo risikere og bli stoppa for kontroll «rundt hver sving». Det var lite trivelig. Det hendte faktisk ei gang at en tysk vaktpost var så mis-
tenksom at dr. Eikeland måtte vise opp legehofferten før vi fikk pas-
sere.

Det var et utvalg av historier Bjarne har fortalt i samtaler vi har
hatt med ham. Det var atskillige flere – både før og etter krigen,
men det får kanskje bli ved en annen anledning.

Kampen om folkets holdning og lærerne

Ved redaksjonen

1942 ble et viktig år for det norske folk – holdningen ble satt på alvorlig prøve. I februar ble statsakten på Akershus gjennomført. For å gjøre en lang historie meget kort gikk det ut på at Vidkun Quisling kunne danne regjering utgått fra Nasjonal Samling. Maktforholdet i landet endret seg lite, den lå fremdeles hos den tyske okkupasjonsmakt. I kunngjøringen om statsakten heter det i § 1. Ministerpresidenten (Quisling) innehar den samme myndighet som etter grunnloven tillå Kongen og Stortinget. Det vil si å kunne foreta lovbeslutninger som avviker fra grunnloven. NS hadde dermed fått noe friere armslag, og kampen om folkets holdning ble innledet.

Kampen ble rettet mot de områder i samfunnet som på noe sikt kunne endre folkets holdning, nemlig ungdommen, lærerne og kirken. Den 3. februar kom loven om «Nasjonal Samlings Ungdomstjeneste». Loven påla all ungdom å gjøre tjeneste i Nasjonals Samlings Ungdomsfylking. Den 5. februar kom loven om «Norsk lærersamband». Lærerne skulle være medlem av NS og oppdra ungdommen etter retningslinjer utgått fra samme organisasjon. Prestene førte en lang kamp utover i 1942 som endte med at de la ned sine embeter omkring påsketider samme år.

Lærerne protesterte mot innmelding i sambandet eller å undervise etter de retningslinjer som ble trukket opp av NS. Av landets 14000 lærere ble 1100 arrestert i februar. En heksejakt ble satt i gang og et par hundre fulgte etter som følge av angiveri. I Vennesla ble tre lærere arrestert. Det var Åmund Vollen, Olav Hagen og Anders Smith. Smith ble senere sluppet ut, men avsatt som lærer. De to andre ble med på den beryktede «Kirkenesferden».

Alle tre er i dag borte, vi kan derfor ikke bringe noen beretning om forholdene i Kirkenes, men Borghild Vollen har fortalt om den tiden mannen var arrestert.

Da Åmund ble arrestert

Av Borghild Vollen

Åmund ble arrestert første gangen den 20.3 42. De kom tidlig om morgenen for å hente ham, men etter et par dager kom han hjem igjen. Han var syk på den tiden og skulle inn på sykehuset for å ta en operasjon. Men etter bare to dager ble han hentet på nytt. Det var rektoren på Hunsfos skole som hadde angitt ham. Denne gangen bar det avsted. Han ble med på den beryktede «Kirkenesferden» sammen med mange andre lærere. Om det som hendte i Finnmark vet jeg lite, Åmund fortalte svært lite fra denne tiden. Jeg får derfor begrense meg til å fortelle om hvordan jeg opplevde den tiden han var borte.

Den største jenta var bare to år den gangen. Det begynte å bli knapt med mange ting. For å få litt melk til småjenta hadde vi anskaffet oss ei ku. Vi bodde på Hunsfos skole, og kua hadde vi i en garasje som ble ombygd til fjøs. Det var fire funksjonærer på fabrikken som også hadde kjøpt seg ku, slik at det var i alt tre kuer som holdt til i den samme garasjen.

Etter en stund fikk jeg beskjed om å flytte ut av lærerboligen. Fristen var kort, jeg fikk to dager på meg for å rydde leiligheten. Det så nokså håpløst ut akkurat da, jeg hadde mest lyst til å ta med meg kua å flytte hjem til min mor. Direktør Knobel på Hunsfos oppsøkte meg da det ble kjent at jeg måtte ut av leiligheten. Han fikk ordnet det slik at jeg kunne flytte ned i den gamle kontorbygningen på

fabrikken. Det var en stor bygning og vi var flere familier som holdt til her. Det var endel av funksjonærene, som normalt bodde i byen, som hadde evakuert opp til Vennesla. Bygningen var egentlig bygd til et ganske annet formål enn å være familiebolig, så det var mange ting som var provisoriske. Men alt gikk greit, vi var alle i samme situasjon og innstilt på å gjøre det beste ut av det. Det var en bedre løsning enn å flytte hjem. Jeg regnet med at Åmund ville komme hjem igjen og da hadde han et sted å reise hjem til.

Det økonomiske ordnet seg også greit. Jeg fikk utbetalt noen kroner hver måned. Det dreide seg om «illegale» utbetalinger som direktør Knobel hadde ordnet. I tillegg til det hadde jeg fjøsstellet med de tre kuene, som gav et lite tilskudd.

Vi hadde sammen med funksjonærene på Hunsfos leid en gård ute på Ravnås. Her hadde kuene tilhold om sommeren. Morgen og kveld gikk turen til Ravnås for å melke. Om dagen ble kuene sluppet ut på beite. Jeg ble kjørt frem og tilbake med en av fabrikkens lastebiler. Det var ikke alltid så greit når jeg måtte ta med meg småjenta, men som regel ordnet det seg slik at noen av de andre beboerne i «kontoret» tok på seg barnepasset mens jeg var borte. På gården dreiv vi også annen «matauk». Vi dyrket poteter og korn som vi delte. Dette gav et kjærkomment tilskudd til kostholdet.

Slik gikk den første tiden etter at Åmund ble arrestert, først flere måneder senere fikk jeg det første brevet fra ham. Jeg hadde i lang, lang tid gått i uvisshet. Omsider fikk jeg brev fra ham. Det ble en uforglemmelig dag for meg. Jeg fikk også beskjed om at han kunne ta imot pakker og brev. Brevene som jeg sendte ble selvsagt sensurert så jeg måtte ordlegge meg deretter. Det ble mest hverdagslige ting som kunne skrives.

Jeg husker spesielt at jeg en gang skrev om et kraftig tordenvær som hadde passert over Vennesla. Mange i bygda trodde det var invasjon. Fem griser var drept av lynnedslag. Alle opplysninger var kjærkomment nytt for de som var i leiren. Alle i leiren trodde jeg skrev i koder. De trodde det hadde vært invasjon og at fem tyskere var drept. Ryktene gikk over hele leiren.

Tiden gikk og i september kom Åmund hjem igjen. Han hadde vært borte i et halvt år – det var som om han skulle ha vært borte i en liten evighet. Han kom i den første puljen som ble sendt hjem fordi han var syk. Han var uten arbeid, lærerposten sin hadde han mistet.

Men også denne gangen kom direktør Knobel oss til hjelp. Åmund fikk arbeid på fabrikken. Under krigen ble det bygd opp en forsyningstjeneste på Hunsfos. Fabrikken kjøpte inn store partier av fisk, poteter og andre varer som ble solgt videre til de ansatte. Her fikk Åmund sitt daglige arbeide frem til krigen var slutt i mai 1945 og han fikk tilbake sin lærerpost.

Lærer Åmund Vollen slik vi minnes ham. Bildet er malt av en fangekamerat på tysk striesekk under hans opphold i Kirkenes i 1942

Prest i krigsåra

Av Halvor Norgaard

Av mine mange år som prest i Vennesla prestegjeld har dei fem okkupasjonsåra meisla seg ein spesiell plass i minnet. Opplevingar av ymse slag gjorde inntrykk.

Som hjelpeprest i den tida budde eg i Øvrebø. Der opplevde eg den svære pågang av evakuerte frå 9. april 1940 og utover. Så sant dei kunne, opna bygdefolket sine heimar for dei som søkte huslyd. Til og med kyrkja i Øvrebø måtte i dei fyrste dagane gjeva plass for gamle og sjuke. Det var sjølv sagt upraktiske tilhøve. Eg trur det var to gamle som døydde medan dei låg i kyrkja. Storparten av dei evakuerte drog etter kvart tilbake til Kristiansand. Men kontakt var skapt mellom by og land, og mange fann vegen tilbake til bygdene utover i okkupasjonsåra. Godt var det nok å få matvarer med i sekken på heimturen.

Kyrkja møtte fleire utfordringar i denne tida. Som prest måtte ein stadig vera på farten. Og framkomsten var ikkje som idag. Bare til embedsreiser i streng forstand – gudsteneste, gravferder o.l. – fekk ein lov å nytta bil (med vedgass). Elles var det å sette seg på sykkelen. Vegen over Drivenesheia til Vennesla var ikkje i den stand som idag. Bakkane prøvde ein nok å forsere – ung og sprek som ein var, men for Tjåkleiva måtte ein kapitulere! Også på Hægelandsturar var det seige stigningar å prøve seg på.

Folket merka nok sterkare etterkvart at kyrkja tok en avgjort plass i kampen mot nasismen. Det førde til at dei aller fleste prestane i landet våren 1942 sa seg laus frå Staten som embedsmenn. Me nekta å ta imot løn frå Staten og utførde ikkje lenger ein del tenester, som t.d. brudevigsler. Brudfolk vart vigde borgarleg, men kunne etter vigsla få kyrkjeleg velsigning, om dei ynskte det. Dei alle fleste nytta seg av dette tilbodet.

Mange prestar vart bortviste frå sine arbeidsstader. Me som vart verande på vår tenesteplass kjende oss alltid i faresona og merka vel stundom frustrering. Men me hadde stor hjelp i godt kollegaforhold. Gjennom telefonen underretta me kvarandre om ting som var på gang. Men det måtte gjerast på fordekt vis. Me her rundt Kristiansand nytta litt komiske dekknamn. Bestefar (vår fjellstøde, uredde biskop Maroni), Tobias på sletta (prost T. B. Ekeland), Aanund ved vegen (sokneprest Aanund Tønnessen), Halvor på Heia (underskrivne).

Løn til prestane kom inn gjennom milde gåver som måtte gjevast i løynd. Me måtte føre rekneskap med det me mottok. Det som steig over den løn me hadde lov til å rekne oss måtte me leggje tilside. Ved krigens slutt vart overskottet sendt inn til sentralleidinga, «Den midlertidige kirkeledelse» frå krigsåra. Frå våre bygder kunne me sende eit fint overskot. Folket her hadde heile tida vore rause til å gjeva.

I okkupasjonsåra var det mykje som førde oss nærmare saman. Det fekk ikkje minst me som prester oppleva. Me stod saman mot overfallsmakta. Me fann einannan som aldri før i kjærleik til vårt fagre land. Også i våre bygder steig det fram ungdom og eldre som måtte ofre fridom, ja, liv. Ære vere deira minne!

Frikirken under krigen

Av Olai Eikeland

Krigen - Freden - Ny arbeidsdag

Å være forutinnstilt på krig for eit folk som har levd i fred i over 100 år, er vel utenkeleg. Og det var då heller ikkje vårt folk - då hendelsene i Europa kunne ha tilsagt det - heller ikkje då Hitlertyskland marsjerte inn i Polen i sep. 1939, og England og Frankrike svarte med krigserklæring få dagar seinare. Det tok faktisk tid før det riktig gjekk opp for oss - sjøl då det brakte laus over vårt eige land - 9. april 1940 - med flydur og alarm, bomber og granater og - evakuering. At mange då bad til Gud - det minnest me - «i sligt ett veir, da får du bønnen Gud». Og at det var alvor, og blei til omvendelse for noen, det minnest me og.

For menighetens ytre liv og administrasjon førte sjølvsgt krigen og okkupasjonen til store endringar og problem. Eit vedtak i menighetsmøte 22. sep. 1940 seier noe om det: «Der forelå muntlig forespørsel ved sekr. Jakob Nygård fra Vennesla skolestyre om å få leie Frikirken til skolelokale da endel av skolehusene er opptatt av tyske soldater. Beslutning: Andragenet imøtekommes i den utstrekning som det er nødvendig. Til aa ordne med dette valgte Olav Strandberg og Gunnar Eikeland - Beslutning vedtatt.» Eit utdrag av «Aarsberetning for 1940» seier oss noe av det same: «Aaret som gik var rikt på overraskelser aa store omveltninger. Hvem skulle for et aar siden ha trod at vaart land som nu i langt over 100 aar har vært et frit land, atter skulde oversvømmes av fiendehære aa indtages av et fremmed folk. Men så er skeet. 9. april vil nok komme til aa staa som en mørk minnedag i det norske folks historie. Aa saadanne oplevelser føles ikke bare i det politiske og sosiale liv, men kandskje enda mere i det personlige og kristelige arbeid.»

Det var særleg det at me ikkje rådde med kjærkehuset som skapte vanskar. Og det kunne variere frå fullt til delvis beslag frå tid til tid – og så måtte andre møtelokalar tilpassast dette. Sang, musikkor, kvindeforening i private heimar – ja då, det gjekk det og. Menighetsmøte hos Inga og Oskar i Kilane d. 18. nov. 1943 gjorde dette vedtaket: «Da kirken er beslaglagt av den tyske hærmakt, søkes en ordning med kinoen til søndagsform.møtene – og kirken til torsdag og søndagskveldene.» Me fekk leie kinoen og hadde gode samvær der. Det same kan og seiast om møtene på Folkets hus.

Ellers er det forskjellige trekk som kjem fram i møteprotokollane frå krigsåra, som syner noe av vanskane – men og enkelte lypunkt.

Årsmelding for 1940: «Fester innstilles p.g.a. rasjonering – Julen feiret i stillhet p.g.a. kvegpest.»

Årsmelding for 1941: «Vi lever i vanskelige og alvorlige tider – Det er veer – Er det siste krigsåret?» Men det var det altså ikkje.

Årsmelding for 1944: «Folkene engstes i fortvilelse – Det er ikkje greit å være menneske i en saadan tid.» Men altså og gledelige ting: – godt forhold innad i menigheten – og samarbeid utad med andre arbeidslag.

Årsmelding for 1942: «Mellem ungdomsforening, menighet og eldsteråd – den beste forståelse.»

Årsmelding for 1944: «Virksomheten drevet jevnt – trass i at kirken fremdeles beslaglagt. Stor glede da vi i høst fekk igjen lillesalen og de to andre rom. Fellesmøter med Vikeland – grei ordning – bør holde frem. Offervilligheten er meget god.»

Men så – Freden.

Menighetsmøte 24. juni 1945: «En feststund av de skjeldne – Det ble opptatt hele 21 nye medlemmer – Ekte kaffe servert for første gang etter krigen.»

Årsmelding for 1945: «Herrens velgjerninger mot oss i de farne tider har vært mange – ja utallelige. Særleg det år som ligger bak oss har vært et år med underfulle velgjerninger. Han gjorde ende på krigen, og fekk fienden ut av landet på en underfull måte. Vi fikk vår åndsfrihet og nasjonalfrihet igjen. Vi er igjen Herre, i eget hus, og kan tale fritt ut om det som ligger oss på hjertet.»

Eg synest desse protokollutdraga gjev uttrykk for alle nordmenns kjendsler – og det kom sterkt fram i foreina kraft i fedrelandssangens oppmoding: «Norske mann i hus og hytte – takk din store Gud!!»

Krigens dager i Vennesla slik en predikant opplevde det

Av Øystein Rostad Woxeng

Uttrykket politisk takras er i senere tid benyttet for å beskrive de store politiske omveltninger som har funnet sted like før og etter overgangen til 1990 årene. Samtidig er vi gjennom media blitt minnet om at 2. verdenskrig startet opp for ca. 50 år siden og forandret Europas politiske kart vesentlig.

Forskjellen på disse to historiske epoker er imidlertid svært synlig. For 50 år siden var det diktaturene med sine ledere som styrte en hel verden ut i den blodigste og umenneskeligste nedslaktning i verdenshistorien. I vår tid er det nærmest motsatt. Det er folkemassene som frir seg fra diktaturene og stiller på beina de største folke-demonstrasjoner i protest mot undertrykkelse og diktatur som noengang har funnet sted.

Vennesla historielag har ønsket i sitt årsskrift for 1990 å gi noen historiske tilbakeblikk på den epoken da krigen kom og vi ble et okkupert land.

Som redaktør av Sørlandets Mandalskontor, opplevde jeg som referent og journalist i et par år etter freden i 1945, på nært hold en rekke landssviksaker og fikk et levende bilde gjennom vitner og beskrivelser i rettssalene om mye av det som skjedde bak kulissene under krigsårene.

I tillegg ville skjebnen det slik at jeg ble Sørrending og Vendøl like før krigen brøt ut i 1939. Det var kanskje en fordel å kunne iaktta

rettsoppgjør og reaksjonene under okkupasjonstiden med uhildede øyne, d.v.s. at en hadde liten lokal tilknytning.

Som 22 åring kom jeg fra Trondheim til Sørlandet og Vennesla i 1939. Kanskje ikke så mange har tenkt over at på den tida var ca. halvparten av Venneslas innbyggere født andre steder enn i Vennesla. Bygda var uten tvil en av de mest «kosmopolitiske» befolkede kommuner i Vest-Agder. Ikke så få hadde sine røtter til og med i Danmark og Sverige.

I perioder møter en av og til uttrykket ekte vendøl – spesielt ved omtale av enkeltpersoner. Og det må være forståelig – kanskje just fordi det etter hvert ble nokså mange ikke-innfødte som kom i fokus i bygdas offentlige liv.

En ting er i alle fall sikkert. Vendølene tok med stor velvilje imot sine innflyttere. Slik følte i alle fall jeg det og mange andre innflyttere som en etterhvert ble kjent med, sier det samme.

Pastor Thomas Ball Barrat som bragte pinsebevegelsen til Norge og Skandinavia. Her avbildet sammen med forstander Kr. Sundsdal på en båttur på byfjorden. Barrat var selv en habil pianist og flere av hans barn og barnebarn ble landskjente musikere.

«BETEL» – Moseidmoen, som ble det første lokalet som menigheten «Filadelfia» brukte til sine møter.

Og krigsårene brøt ikke med denne samhørigheten. Med den klamme hånd som la seg over et okkupert land og bygd, skaptes tvertimot et enda sterkere fellesskap og muligheter for samvær i en langt større grad enn på lenge. For det første hadde ikke folk så mye å «gå på» – dessuten vokste etter hvert frem en samhørighet med alle nordmenn som hadde en felles fiende – på den ene side og felles allierte på den andre. Privattreff i de mange hjem blomstret. Ikke kunne en komme langt bort fra bygda hverken med bil eller tog. Og kafélivet skrumpet inn under stadig strengere matrasjoner.

I grunnen ble krigsåra en hjemmenes renesansetid – en tid hvor en ikke var synderlig adskilte i politiske eller religiøse båser. Det var de store idealer og den felleskulturelle arv som inspirerte.

I denne tiden opplevde jeg min tilknytning til Vennesla de første årene etter at jeg fulgte «kallet», forlot Trondheim og Trøndelag og dro til Sørlandet og Vennesla.

At jeg fikk merke og oppleve det spesielt sterkt var også på grunn av at de første årene i denne bygda var viet kristelig virksomhet i Vennesla.

Men jeg er jo bedt om å gi noen inntrykk om hvordan jeg opplevde Vennesla under krigen og da gjør jeg det slik:

Jeg valgte Vennesla

Ved en jubileumsfeiring i «Filadelfia» i Vennesla – tror det var førti-års – skulle jeg holde en takk for maten-tale. Ved siden av meg satt forstander Kristian Sundsdal. I talen nevnte jeg at det var han som i 1939 skrev til meg i Trondheim og innbød meg til å komme og hjelpe ham med arbeidet i Kristiansand hvor han da var forstander. Spesielt nevnte han Vennesla som en «utpostvirksomhet». Jeg hadde da jeg mottok brevet, nettopp vært i Levanger og hentet opptaksskjema for opptak ved lærerskolen der. Det ble litt av en kamp om hva jeg skulle velge. Jeg valgte Vennesla – og «det har jeg aldri angret på» sa jeg. Sundsdal slo hendene sammen og utbrøt at det var han veldig gla for å høre.

Mellom jul og nyttår 1939 ble jeg da Sørrending og etter hver Vendl. 50 år er gått siden den gangen. Lite ante jeg da hva jeg skulle komme til å oppleve på Sørlandet.

Men den annen verdenskrigen truet!

I gymnasietiden i Trondheim hadde vi utmerkede lærere og foredragsholdere i gymnassamfunnet som hadde en klar forståelse av hva som holdt på å skje i Tyskland under Hitler. Tyskland rustet til krig. Dette var i slutten av 1930 åra. Bare ca. 1500 tok artium årlig sammenlagt i hele landet på den tiden. Noen stor russeflokk ble det heller ikke i Trondheim. Vi hadde vårt eget kristne russelag. Vi var ikke mange, men merkelig nok var de fleste fra frikirkelige menigheter: Metodister, baptister, pinsevenner (Tore Rem bl.a.) som også senere ble gift med Åse Løyning i Vennesla og ved siden av forstanderarbeid på en rekke steder i Norge og deltok meget aktivt i Misjon bak jernteppet. – Han slet seg alt for tidlig ut.)

Vennesla hadde ca. 4000 innbyggere da jeg kom hit i 1939. Og møtene jeg deltok i var på «Betel» Moseidmoen. Her var det forøvrig en sterk dominans av de såkalte «frie venner». Da det brøt ut vekkelse og en pinsemenighet ble stiftet i 1941, var de grunnstammen i menigheten. Lars Olsen, Hjalmar Svendsen og Bernad Frøysnes var noen av dem. Men Ole Jørgensen som kom fra Frikirka ble ledende eldste.

Men jeg skulle få oppleve krigen på meget nært hold. Natten til 9. april 1940 skulle jeg og en sanger fra Oscar Halvorsens menighet i Oslo – forøvrig sønn av samme forstander, overnatte hos fisker Holmen på Lund i Kristiansand etter et møte i «Filadelfia».

Som fisker var Holmen meget tidlig oppe i grålysningen og hadde gått ut med fiskeskøyta. Men han ble møtt av tyske krigsskip. Han kom hjem i en viss fart og vekte oss med følgende ord: «Nå må dere stå opp. Tyskerne bombarderer byen.» Et prosjektil traff nabohuset der vi bodde og en ble drept. Tilsammen var det så vidt jeg husker ca. 16–17 som mistet livet den morgenen i Kristiansand.

En helt ny livssituasjon var plutselig inntrådt for oss alle. Sangeren rakk siste tog til Oslo etter at han hadde rukket å fotografere Domkirka med avskutt spir. Han havnet forøvrig senere i Sachsenhausen etter å ha blitt tatt på fersk gjerning med å trykke illegale skrifter. Han kom ikke tilbake til Kristiansand før han etter krigens slutt deltok i sangkoret «Sachsenhausgutta».

Jeg var ikke så lite sjokkert og gav meg i veg til fots til Vennesla via den gamle Sødalsvegen. Den var full av folk som evakuerte. Titt og ofte var vi i veggrøfta. To fly fløy langs Otra i lav høyde. Senere fikk vi greie på at de var norske.

På Vikeland traff jeg folk som var noe i villrede tidlig på morgenen om hvorfor vi var så redde. Ryktene fra invasjonen hadde ennå ikke nådd Vennesla i all sin gru. Jeg tok ikke sjansen på å bli på Moseidmoen hvor jeg hadde hybel i Rakkestads villa, men kom meg opp i Eikelandsdalen og overnattet hos Gunny Lien og dro neste dag med Setesdalsbanen til Hægeland hvor jeg tilfeldig traff en fra pinsemenigheten i Kristiansand. Han hadde varevogn. Bak i bilen hadde han to drøye pappkasser. Jeg spurte om hva de inneholdte? «Det er gjær» – sa han. «Det skal bli så vanskelig å få tak i nå». Mel var det ikke så mange som tenkte på skulle bli mangelvare. Det var det vel nok av nå på landsbygda, tenkte en. Det var mye impulshamstring de første krigsdagene!

«Som en jaget due»

Jeg følte meg svært ensom på flukttoget fra Grovane. Min nærmeeste slekt og familie var i Trondheim og Namdalen. Først ca. 3 måneder senere fikk jeg telegram om at alle var velberget – de fleste evakuerte til Vikna via Namsos. De hadde vært i Namsos under bombingene av byen – men mirakuløst kommer seg med en fiskeskøyte til Vikna.

Kommet vel frem til Hægeland satte jeg meg ned ved vegkanten og skrev ned noen vers som siden har gjort meg mye godt: «Som en jaget due, søkende en plett – om kun en liten tue hvor jeg kan få

min rett. – Fred som kan bevare sinn og tanker fritt – fri meg fra all snare livet meg har gitt. Ikke at jeg noe vil, men få lov å blive til, av solens kraft og evne, som livet selv vil levne – som gevinst i dette spill.»

Det var det første «rimet» eller diktet jeg skrev i Vennesla. Senere opp i gjennom årene ble det mange i form av prologer og sanger ved festlige private og offentlige anledninger.

Men krigshandlingene stoppet fort opp på Sørlandet. Fra Hæge-land st. kjørte vi med varebilen opp til en gård hvor vi skulle overnatte. Men så kom det beskjed om at det ville bli trefning mellom norske og tyske styrker nedenfor gården. Jeg fikk da i oppdrag å kjøre med hest og slede til en høyløe på heia ovenfor gården. En hestevant hjuring som kjente vegen frem til løa fulgte med sammen med de minste barna på gården. Og den første natten som «flyktning» ble tilbragt på denne høyløa.

Om morgenen fikk vi beskjed om at vi kunne returnere ned til gården. Den dag i dag vet jeg ikke hvor jeg egentlig hadde havnet. Men krigshandlingene på Sørlandet var over. Norge var okkupert, i alle fall i første omgang i det Sørlege Norge.

Fra «Betel» til «Filadelfia», Moseidmoen

Forstander Kr. Sundsdal var reist til Vegusdal hvor to av hans brødre var blitt fengslet av tyskerne. Jeg kom nokså fort i gang med møtevirksomheten på «Betel» Moseidmoen med god bistand av brødrene. Like etter pinse 1940 står det en notis i pinsevennenes organ: «Korsets seier»: «Etter at byen (Kristiansand) i lengere tid har vært delvis evakuert, er vi nå igjen begynt våre møter. På «Betel» Moseidmoen, fortsetter Herrens sak å gå frem. Ø. Woxeng står trofast med i arbeidet. Bare den senere tid er mange blitt frelst.»

Folk i Vennesla var ikke evakuert etter 9. april. Derimot var ikke så få evakuert fra byen til Vennesla for kortere eller lengere tid. Og på «Betel» var det smekkkfulle hus og en snakket om at en vekkelse hadde tatt til. Selv om samarbeid og fellesmøter var mere ualminnelig enn i dag, så merket i alle fall ikke undertegnede noen motstand mot pinsevennenes virksomhet i bygda.

Vel, noen ganske få ortodokstenkende kirkekristne betraktet nok pinsebevegelsen som en «farlig villfarelse». Symptomatisk er at i en av de få skjønnliterære romaner som er skrevet av en anerkjent for-

En ganske stor sang- og musikkgruppe sto for det musikalske innslaget i virksomheten på «Betel». Vi ser (1. rekke: Ole Jørgensen, Erna Ståhl, Ebba og Magny Andersen, «Tuppen» Loland, Agda Svendsen og Wilhelm Hansen. (2. rekke): Karl Tang, Åse Løyning, Renstrøm, Ingrid Ågesen, Ø. Rosstad Woxeng, Allaug Olsen, Karen Zachariassen og Sigrig Svendsen. (3. rekke): Henry Tang, Berdian Frøysnes, Tom Thomassen, Ludvig Olsen, Gunhild Thomassen, Elna Tang, Targjerd Lindekleiv, Carl Zachariassen og Carl Ståhl.

fatter med ståsted i Vennesla, skildres at forfatterens foreldre ikke hadde noe i mot at hun gikk på «Betel» hvis hun kunne være med og «forstyrre» virksomheten.

Men hennes skildring var nok spesielt preget av en engere del av kristne holdninger hun opplevde i boken: «Du er likevel min». Senere da jeg ble bibliotekar i Vennesla var akkurat denne boken en av de mest utlånte. Vi hadde 15-16 eksemplarer som stadig var på utlån.

Jeg minnes spesielt en flere timers hyggelig samtale med daværende sokneprest Aanund Tønnessen på prestekontoret som munnet ut i at han mente jeg hadde evner for teologisk tenkning og anbefalte meg å studere på menighetsfakultetet. Senere hørte jeg at han hadde omtalt samtalen på et møte hvor han uttrykte at han syntes oppriktig synd på meg. Men jeg tror at på den tiden sto ærverdige sokneprest

Tønnessen nokså steilt også overfor andre samfunn utenfor den norske kirke. Etter mitt skjønn var han en velbefaren teolog med flere teologiske skrifter fra sin hånd. Tar jeg ikke helt feil så tror jeg ikke hans holdning til Vennesla Frikirke var stort annerledes på den tiden enn den han hadde til «Betel».

Neste gang jeg sto ansikt til ansikt med Aanund Tønnessen var ved feiringen av den første ordinære 17. mai etter krigsslutt. Den gangen gikk arbeidere og direktører arm i arm i toget og forrest hadde jeg fått plassert A.U.L.'s flaggborg hvor det ved siden av norske flagg også var røde faner med hammer og det hele. Vi var dristige nok til å plassere flaggborgen rundt alteret ved Gudstjenesten i Vennesla kirke. Synes å erindre at soknepresten den gangen ikke synes å befinne seg så vel – spesielt fordi et av de røde flaggene stadig kom i veien for hans utsyn under prekenen.

Men i virkeligheten var okkupasjonsårene mere samlende enn splittende blant folket i sin alminnelighet. Det gjaldt også i de kristne leire.

Vennesla får en ny frimenighet: «Filadelfia» – Moseidmoen

Ved årsskiftet 1940/41 ble pinsemenigheten stiftet i Vennesla. Ole Jørgensen skriver i «Korsets Seier» 16. jan. 1941 under overskriften: Filadelfia, Moseidmoen: (bl.a.) «Evangelist Woxeng erklærte seg på forespørsel villig til for en kortere tid å stå som forstander. Det ble en rik tid.»

En ganske stor musikk med gitarer, fioliner og piano. Wilhelm Hansen med citter, Carl Zachariassen behandlet pianoet og Ole Jørgensen brukte mitt trekkspill. Selv spilte jeg først og fremst fiolin. 3-4 tidligere A.I.L. brytere var med i musikken og «Betel» var sprengfullt til de fleste møtene.

Jeg var ikke så lite stolt da, når Magnus Nodeland av og til kom på møtene. Jeg visste at han var en av landets beste fiolinister. Nå var det nok ikke for å høre meg behandle fiolinen han kom. Men jeg følte meg uanfektet av å ha en så skolert tilhører. Her er gutten som kan behandle både fela og buen, tenkte jeg. Men jeg beundret Magnus Nodelands musikalske fremføring når jeg ved begravelser hørte ham spille i Vennelsa kirke. Jeg beundret også hans aversjon mot å motta applaus for sin kunst.

Etter krigen fikk vi flere samtaler om forkynnelse og prekekunst. Han var noe lei for at varmhjertede unge mennesker etter 4-5 års teologiske studier kom tilbake og talte et teologisk språk som han syntes ga lite for ånd og sjel. Selv var han et ualminnelig velstemt menneske som ikke minst ved sin tonekunst løftet mange opp i sorgens timer.

Både alvor og humor preget hverdagen

Krigsårene ble nok for mange fulle av forsakelser og lidelser. Noen måtte ofre år av sine liv i fangenskap og vi har en bautastein med navnene over dem som gav alt: Sitt liv for folk og land.

Men den gode folkehumoren hadde også sin tid og den bandt oss alle sammen. En tid jobbet jeg ved siden av forstanderarbeidet på Hunsfos Fabrikker. En gang var en stor gjeng i arbeid med å hvitne taket i en av papirsalene. Vi sto på stillaser og svingte kalkkostene etter beste evne. Det ble mye hev og strekk. Det var da jeg for første gangen fikk oppleve uttrykket: Har du hørt det nye brødet?! -

Tyskerne hadde fått opp noen svære bryggerihester fra Danmark som de brukte i transportøyemed for å spare på bensinen. Min kommende svigermor Oline, møtte en gang en slik transport i Kjærranskleivene. Lasset var stort og Kjærranskleivene den gangen bratt og temmelig humpete. De tyske hestekarene peiser på hestene i fullt sinne. Besta - Oline, så dette og gikk harmdirrende med løftet knytenever og uttalte på ekte vennessladialekt hva hun mente. Og hun ble visstnok forstått?

Vegstandarden var i det hele tatt langt under nåtidens. Etter et møte på «Betel» var en av deltagerne på veg hjem på sykkel i den ikke helt ufarlige Fossekleiva. De som var sammen med henne så til sin forskrekkelse at hun kjørte rett ned i ura nedenfor vegen. Men det hadde visstnok gått over all forventning bra, for til både glede og latter hørte de en stemme fra ura som sang: «Nede i dalen blant duftende liljer» - en strofe fra en sang som ofte ble sunget på «Betel».

Avstikker til Moi - Lund i Rogaland

I 1943 sto det første bryllupet i den nye Filadelfiamenigheten på Moseidmoen. Det var den unge forstanderen som giftet seg. Forstander Ruben Dammen spilte fiolin akkompagnert på piano av Maud Wintersborg - senere innehaver av Wintersborgs Foto i Kristiansand.

Men da hadde jeg virket noen tid på Moi – et par-tre mil fra Flekkefjord.

Men mine veier gikk snart tilbake til Vennesla igjen. Vårt flyttelass ble sendt med båt fra Flekkefjord til Kristiansand samme dagen som Knaben gruver ble bombet av engelske fly.

Da jeg sluttet som forstander på Moi ble jeg øyeblikkelig utskrevet til arbeide ved Knaben gruver. Heldigvis hadde jeg rukket å bli overflyttet til Vennesla noen dager i forveien – og der var det Ole Jørgensen som stelte med arbeidsformidlingen. Nazisten i Lund arbeidsformidling fikk ikke sendt forstanderen til Knaben som uten embede kunne skrives ut til alle slags arbeider.

Menigheten i Vennesla fikk beholde lokalet under krigen

Tilbake til Vennesla for nok en periode. En spesiell episode står fastspikret i min hukommelse.

Jeg fikk beskjed fra Ortskommandanten i Vennesla at «Filadelfia» skulle brukes av tyske soldater. Jeg syklet opp til Vennesla skole hvor tyskerne hadde sitt hovedkvarter. Jeg kunne snakke brukbart tysk den gangen og fikk foretrede for den tyske kommandanten. Men jeg kunne ikke valgt noen bedre dag for et slikt besøk. Tyskerne feiret i stor stil innmarsjen i Paris som var erobret dagen i forveien. I gleðens rus kunne de visstnok imøtekomme det aller meste: «Filadelfia ist eine Kirche», sa jeg. – «Aber sie hat keine Spier» – svarte kommandanten. Ja, men lokalet er vigslet til kirkebruk, sa jeg, og brukes til autorisert menighetsvirksomhet og ifølge Genferkonvensjonen kan den ikke brukes av okkupasjonstropper til besettelsesformål – like lite som Notre Dame katedralen i Paris, la jeg til.

Det siste vakte visstnok stor lykke. Vi fikk beholde vår «kirke» og det kan vi «takke» erobringen av Paris for.

Jeg hadde nok en forstanderstilling til før freden kom, på Ulefoss. Nok en nydannet menighet, og der greide vi så sent som i 1944 å bygge opp et prektig menighetshus like for «nesa» på tyskerne. På selve Ulefoss var det ikke stasjonert tyske soldater. Vi bygde lokale – fikk hjelp av bruksherrene Cappelen og Aalen. Stedets nasister torde ikke si i fra – krigen var jo snart slutt. Vi beiset ytterveggene med mørk beis etter hvert som vi bygde og i løpet av få måneder sto et lokale med ca. 3–400 sitteplasser ferdig til innvielse. Motstandsbevegelsen var sterk på Ulefoss. Herfra reiste folk til «gutta

på skauen». Selv var jeg ute i Telemarksskogen og holdt møter for hjemmefronten.

På et formiddagsmøte møtte 20-30 hjemmefrontsoldater til min store forskrekkelse opp iført kamuflasjeuniformer og stenguns. De skulle takke for diverse matvarer vi hadde samlet inn til dem.

Jeg visste ikke så mye om den illegale virksomheten som da i lengere tid hadde pågått i Vennelsa, d.v.s. ikke før jeg fikk brev som var smuglet ut fra Stockholm fra Venneslagutter som hadde vært med i «Filadelfia», Moseidmoen og rømt til Sverige. Det var omtrent på samme tid som Jakob Nygaard og Henry Jensen rømte via Lunde og over til Sverige.

Mine venner skrev at: «Hitler forstår visstnok ikke at vi mener alvor når vi ber til Gud om at han må tape krigen. Det eneste han forstår er kuler og krutt. Det har vi tatt konsekvensen av.» De kom tilbake som politisoldater da freden kom.

Som en avslutning på minner fra krigsåra finner jeg det naturlig å trekke frem at jeg var den første som av Ole Jørgensens munn fikk høre at dir. Knobel hadde henvendt seg til ham om å overta som ordfører. Direktør Knobel som representant for hjemmefronten i Vennesla, ringte «Filadelfia», Moseidmoen under et møte. Da satte Ole Jørgensen i fra seg trekkspillet og gikk ovenpå til menighetens kontor og tok telefonen. Han ble noe lenge borte syntes jeg. Jeg spurte da han endelig kom tilbake om hva som sto på. «De vil ha mæ te ordfører», var svaret.

Senere ville skjebnen det slik at jeg fulgte Ole Jørgensen på hans valgkampturne i fylket. Men da var jeg blitt sekretær i Vest-Agder Arbeiderparti. Krigen var vunnet. Nå gjaldt det å vinne freden. Og det holder vi på med ennå, ikke minst nå i begynnelsen av det første året av 1990 åra.

Vennesla Sanitetsforening

1940 – 1945

Stiftet 1905
Av Klara Enes

Norske Kvinners Sanitetsforening ble stiftet 26. februar 1896, og bakgrunnen for stiftelsen var de urolige tider med fare for konflikt med Sverige ved den løsrivelse som man ventet ville komme. Foreningens formål var: «At anskaffe sanitetsmateriel til Brug så vel i Krig som under Landsulykker i Fred, og at Kvinderne rundt om i Landet gjøres fortrolig med den første Hjelp i Ulykkestilfelle.»

Senere ble formålsparagrafen utvidet til å gjelde: Bedre folkehelse – bedre sykepleie – kampen mot tuberkulosen og andre folkesykdommer – og utarbeide syke- og nødsmateriell.»

Det var derfor ikke uventet at Vennesla Sanitetsforening allerede høsten 1939 fikk sin første påminnelse om å være parat i tilfelle krig ute i Europa skulle vare ved. Fra Hovedstyret kom det henvendelse om at foreningen opparbeidet lager av sengetøy og enkeltmannspakker. Dessuten ble det oppfordret til å holde kurs i sykepleie og sårbehandling. I samme rundskriv ble det bedt om at foreningen strikket strømper til soldatene.

Det ble en travel vinter for Vennesla Sanitetsforening. Brita Robstad var foreningens formann, og hun var et organisasjonstalent av de skjeldne. Det varte ikke lenge før arbeidet var igang. Yngres sanitetsforening gikk igang med å lage enkeltmannspakker, og det varte ikke lenge før det første kurs i «Førstehjelp og sykepleie» ble holdt, og flere fulgte på. Instruktører var bygdas sykepleiere. At det ble bruk for slike kunnskapene skulle senere vise seg.

Lageret av sengetøy ble ettersett og fornyet. Det første mål var utstyr til 12 senger, men foreningen ga seg ikke med det, og før vinteren var over hadde man fullt utstyr til 36 senger.

Tenk på det arbeid det ligger bak en slik innsats. Alt ble sydd hjemme for det meste på sveivesymaskiner, og det var et solid arbeid som ble gjort. Det ble også sydd opp skjorter for eventuelle pasienter, og det var ikke spart på arbeidet med å gjøre disse plaggene så fine som mulig.

Strømper ble strikket, og kvinnene i Vennesla var ikke snauere enn at tidlig i 1940 ble det sendt 40 par strømper – 12 par votter – 8 par pulsvanter til Marinens Intendantur i Marvika.

Selv om krigen enda ikke berørte vårt land var foreningen klar over sitt ansvar med forebyggende helsearbeid, og det ble kjøpt inn 454 1/2 flasker tran til fordeling blant skolebarna. Samme vinter ble det også kjøpt og utdelt tilsammen 390 liter melk. Og det ble sendt 3 kasser epler til Finnmark.

I januar -40 arrangerte foreningen et møte i Kinolokalet der dr. Valør holdt foredrag om «Gassvern». Der var fullt hus.

I protokollen for 9-4 1940 står det: «Vi er i krig. Det er idag opprettet lasarett i Folkets Hus hvor kommunen og sanitetsforeningen i fellesskap har sørget for utstyret. Søster Olga Olsen har påtatt seg overoppsynet, og endel unge piker har meldt seg til frivillig hjelp med både sykepleie og annet stell. Til dette lasarett er kjøpt inn en del rekvisita som trenges til sykestuen så som bøtter, vaskevannsfat, såpe etc.» Dette lasarett ble det heldigvis lite bruk for, der ble bare innlagt – 1 – pasient, og etter en tid ble alt pakket bort. Men 12 madrasstrekk var blitt brukt av de tyske tropper, og det var mer enn foreningen fant seg i. De klarte å få tilbake 8 av disse, og det ble sendt regning på de 4 madrasstrekkene som manglet, og prisen var satt høy.

Etter konferanse mellom foreningens formann – ordfører – og bygdas leger ble det inngått avtale om at dersom det ble aktuelt med å opprette lasarett ved senere anledninger, skulle man gjøre det på samme måte som 9. april.

Det viste seg at denne avtalen ble det bruk for da det i 1942 ble behov for et epidemilasarett for difterisyeke. Gymnastikkbygget på Vennesla skole ble brukt til sykestue, og det ble satt i stand et rom for sykepleier. Også her var det frivillige som hjalp til med det daglige stell. All mat måtte kokes på stedet, og da det ikke var utstyr å få kjøpt, ble dette lånt fra bygdas folk. Hvor mange som var innlagt på lasarettet har vi ingen oppgave over, men lasarettet var i drift

i 2 måneder, og det fortelles at den siste som ble lagt inn som pasient var den behandlende lege. Det er rart idag – 50 år etter å lese følgende i protokollen: «Foreningen har kjøpt inn Røde Kors armbind til bygdas leger og sykepleiere. Formannen får også et slikt armbind.»

Ikke alle steder kom så lett fra krigens første fase som Vennesla og foreningen kjente sitt ansvar og sendte hjelp til de krigsherjede strøk. Dette med å hjelpe andre har alltid slått an i Vennesla, og nå begynner barna å komme med sine bidrag etter at de har holdt basar. På henvendelse fra Hovedstyret ble det bestemt at foreningen skulle stille seg som fadder til et barn fra det krigsherjede Kristiansund. Det var Nasjonalhjelpen som sto bak denne henvendelsen. Foreningen har i sitt arkiv brev fra takknemlige foreldre.

Norske Kvinners Sanitetsforening var en av de få organisasjoner som fikk fortsette sitt hjelpearbeide under hele krigstiden. Det ble gjort mange utfall for å få vår organisasjon inn i de «Nasistiske rekker», men takket være en Landsformann som viste fast holdning, fikk man fortsette hjelpearbeidet. Formannen – hennes navn var Martha Larsen Jahn – var flere ganger innkalt til Victoria Terrasse og det ble fremsatt trusler mot henne, men hun stod fast og sa: «Bare arrester meg, men da legger 200.000 norske kvinner ned sitt hjelpearbeid».

Argumentet var så sterkt at sanitetskvinnene senere fikk fortsette uten innblanding. Dette gjorde det mulig for sanitetsforeningen i Vennesla å være med på å formidle matvarer som var beregnet på barn, syke og gamle. Det er uråd å få fortalt på riktig måte hvor stor innsats disse kvinnene gjorde. Varer ble bestilt. De skulle hentes på stasjonen, og de skulle fordeles på rettferdig måte. Når en tenker på at det ikke var noen bil til disposisjon, knapt nok en hest, så kan en vel tenke seg det ble å bruke sykkel eller håndkjerre når varene skulle hentes. Takket være et godt samarbeid med leger – sykepleiere – lærere og sanitetens spebarnkontroll, forsøkte man å få til en rettferdig fordeling.

Og hvilke varer var det så, disse ettertraktede godbitene? Først og fremst var det tran – tørrfisk – sild – og klippfisk. Det var kålrot – boksemelk – kunsthonning – nypepulver – eplemos – appelsinmarmelade og andre ting. Kanskje ble det bare en liten smak til hver, men det var et ekstra tilskudd i en meget vanskelig tid.

Stor var nok gleden en dag i -44 da foreningen fikk tilsendt 150

kg appelsiner fra Norgesvenner i Spania. Dette ble utdelt til små barn. Et varmt håndslag i en mørk tid.

I -44 startet foreningen opp med suppeutdeling til skolebarn. Det ble leiet hjelp til kokingen og foreningen sørget selv for å få suppen brakt ut til skolene. Det var Vennesla – Hunsfos og Vikeland skoler som fikk suppe. Barna fikk en 1/2 liter hver skoledag. Skolebarna på Kvarstein – Eikeland og Samkom som ikke fikk suppe fikk i stedet ekstra tilskudd av pålegg til brødet.

Suppeutdelingen fortsatte en stund etter krigens slutt, men fra begynnelsen av -45 ble varene betalt av Svenskehjelpen. I alt fikk 550 barn suppe hver dag.

Gjennom hele denne tiden fortsatte foreningen sitt vanlige arbeid. Det ble holdt flere kurs i «Førstehjelp og sykepleie» og det ble holdt kurs i spebarnstell. Møteaktiviteten måtte av og til holde opp på grunn av møteforbud, men da kom man sammen i hjemmene. Og det var stadig nok å ta seg til. Sivilforsvaret ba om hjelp til å skaffe bandasjer og lensmannen ba om at lasarettutstyret måtte være inn-takt dersom det skulle bli behov for dette på nytt. Heldigvis ble det ikke bruk for mer lasarett, og en vakker vårdag var krigen over.

Men sanitetsforeningens «Krigsinnsats» varte ved en stund enda. Jeg vil tillate meg å sitere litt fra foreningens protokoll fra freds-våren.

«Mandag 14-5. Foreningen ble oppfordret av formannen i flyktning-komiteén for Vest-Agder – direktør Knobel – om å ta seg av 18 polske flyktninger som var samlet i leir på Grovane uten mat og tilsyn. Formannen Brita Robstad og styremedlem Randi Eikeland var der oppe neste dag for å se hva som måtte gjøres. Polakkene ble pålagt å gjøre ordentlig rent, så ville foreningen skaffe råvarer til mat. Koke og stelle kunne de selv. Sunnhetstilstanden var god. (Etter vel 3 uker ble polakkene flyttet til Kristiansand).

21-5. Da det er kommet svært rikelig med varer til suppen, blir det delt ut en del tørrmelk – havregryn – erter og kjøtthermetikk til familier som er særlig vanskelig stillet med mat.

13-6. I dag ble det delt ut 560 svenskepakker til alle skolebarn.

21-6. Det ble delt i 1/4 kg mysost og 1/4 kg margarin til alle skolebarn. Gaven kom fra Nasjonalhjelpen.

22/6. Foreningen har mottatt 400 svenskepakker som er delt ut til barn mellom 2 og 7 år.

30.6. I dag slutter suppeutdelingen på skolene, men den starter opp igjen etter ferien og blir betalt av svenskehjelpen.»

Vi er stor takk skyldig til disse kvinnene som brukte så mye av sin tid og sine krefter på å gi sine medmennesker litt lys i en vanskelig tid. De fleste er borte nå. Vi ærer deres minne.

Krigen 1940–45

1. Vennesla speidertropp

Av Bjarne Grundetjern

Krigen kom like overraskende på speiderarbeidet som på hele det norske folk. Ingen var mentalt eller praktisk forberedt på en krigssituasjonen. Speidersjefen i Norsk Speiderguttforbund H. Møller Gasmann sendte ut denne melding til sine speidere: «Nu når krigen er her har det liten hensikt å spekulere over hvorfor og hvor lenge. Det som teller er å gjøre det beste ut av forholdene slik de er.»

Den 11. september 1941 ble speiderarbeidet forbudt i Norge. Arbeidet skulle opphøre – eiendommer beslaglegges, verdier inndras og drakter samt materiell innleveres.

Speidernes kjente motto: «ALLTID BEREDT» ble på mange måter et forsterket slagord i denne tiden – et motto som holdt guttene sammen på en spesiell måte.

Speidere og ledere fant tidlig sin plass i motstandsbevegelsen i forskjellige former. Også i Vennesla var flere med i Mill.org. Heimestyrkene og ellers i frivillig hjelpearbeide. Stort sett medvirket speidere på alle områder, og mange måtte også ta konsekvensen av det. Det ble fangenskap og konsentrasjonsleir for mange.

Tønnes Viksnes hadde ledet 1. Vennesla helt fra 1926 og var også troppleder under krigen. Med sitt gode humør og sine personlige egenskaper som inspirerte guttene til samlet innsats – ble han speiderguttenes midtpunkt også i krigsårene.

Som nevnt tidligere måtte eiendeler innleveres. Tønnes Viksnes samlet inn troppens telt og tok selv godt vare på disse under krigen. All virksomhet var opphørt. Ingen turer – ingen samlinger.

Så kom freden 8. mai 1945. Speidersjef H. Møller Gasmann ba alle speidere gjenoppta sin virksomhet, og det gjorde de. Speidergutter

sprang opp av jorden som spirene en vårdag. Tønnes fant fram teltene som en fin vårdag ble godt luftet på jordene i Nesane. «Det var godt å få lufta ut krigen», ble det sagt.

Guttene var ivrige etter å komme igang. Tønnes Viksnes samlet speiderne på «den grønne sletta» i enden av Kilane. Alle «gamle» speidere fra før krigen møtte – også mange nye som ville begynne. Rundt St. Hans dro den første patruljen på telttur til Hamresanden, og det fortelles om et fryktelig regnvær.

Den store responsen som speiderarbeidet fikk etter krigen er en bekreftelse på at selv en 5-årig krig ikke kunne ta «knekken» på bevegelsens iboende krefter.

Idrett i Vennesla under krigen

Av Sven R. Moseid

Det ble konkurrert både i fotball og orientering så seint som sommeren 1940. Vennesla Idrettslag og Vennesla A.I.L. gikk sammen om en pokalkonkurranse mot Start, Vigør og Donn. Resultatet ble at Start vant konkurransen med Vennesla på andre plass. Det ble den siste offisielle idrettskonkurranse. Senhøsten 1940 ble det bestemt at det skulle gjennomføres idrettsstreik over hele landet.

Samme høst ble det holdt et møte i Vennesla Herredshus. Daværende formann i Vennesla Idrettslag, Nico Stiansen, ledet møtet. Det ble bestemt at det ikke skulle holdes noen idrettsstevner i Vennesla mens krigen varte. Møtet ble holdt en tid før den omtalte idrettsstreiken kom.

Høsten 1940 ble det arrangert et skolemesterskap i friidrett i Kristiansand. Både min bror Notto og jeg deltok i mesterskapet.

Etter at streiken kom kan jeg ikke se at det ble konkurrert i noen idrettsgrener i Vennesla. Streiken var effektiv. Utenfor Kristiansand ble det holdt noen få «illegale» orienteringsløp. Det var tre aktive utøvere i Vennesla på den tiden, men ingen av disse var med i konkurransene.

Var det da ingenting som ble holdt i gang? Jo – noe aktivitet var det. Skolene hadde sine arrangementer, i arbeidstjenesten foregikk det endel og endelig – det ble holdt konkurranser mellom de kristelige ungdomsforeningene.

Jeg skulle inn i arbeidstjenesten på forsommeren 1942. Parolen fra motstandsbevegelsen var at ungdommen skulle trene og holde seg i fysisk god form. Rådet var derfor å drive idrett der vi kunne uten å konkurrere med tyskerne. Slik ble det da også. Det ble holdt noen

konkurranser mellom Rogaland og Vest-Agder som jeg husker tilbake til med glede.

Både St. Hansaften og Olsokkvelden ble det arrangert stafettløp. Det var de kristelige ungdomsforeningene i Torridal og Vennesla som konkurrerte. Arrangementene ble holdt henholdsvis på Kvarstein og Ravnås. Jeg husker godt da ungguttene fra Vennesla Bedehus kom til Moseid for å trene på vekslingen. Det hjalp lite – Torridal ungdomsforening vant begge konkurransene.

Som nevnt, det ble ikke konkurrert offisielt i noen idrettsgrener under hele krigen. Men det var nok endel som trente jevnlig. Kanskje mest på ski om vinteren. Jeg husker Ivar Mjåland og broren Bjarne kom til Moseid for å få meg med ut på skiturer til Loland.

Skolene hadde sine konkurranser. I 1941 ble det holdt et Sørlands-mesterskap for de høyere skoler. Mesterskapet ble holdt ved Grotjønn i Kristiansand. Jeg husker Leif Gundersen hadde beste etappetid. Oppe på Kulia ble det holdt konkurranser mellom skoleklassene. Litt aktivitet var det, men helst i det små.

Dette var noe av det jeg husker, kanskje foregikk det mye mer? Det ville være interessant om andre kunne supplere meg og fortelle om andre ting som foregikk i denne tiden.

Arbeidstjenesten under okkupasjonen 1940 - 1945

Av Arnfinn Sørensen

Arbeidstjeneste er blitt norsk verneplikt. Veldige nybrottsfelter med livsmuligheter for tusener og atter tusener av landsmenn venter på å bli åpnet, på å bli lagt under plog og kultur. Myrer skal grøftes og dreneres, stein og stubber ryddes, trær felles og plantes. Norge skal bli større i seg selv, og hele folket skal bli rikere. Nytt land skal gi nytt liv. — Det er vårt mål! Gjennom Arbeidstjenesten skal vi lære oss selv å kjenne. Respekten for ærlig arbeid og godt kammeratskap skal settes i høysetet. Strømmen av ungdom mot storbyen skal vendes. Med vilje til frihet, og tro på framtiden, kan det som synes umulig bli mulig. Norges framtid avgjøres ikke av andre, — den avgjøres av oss selv!

Bestemmelser for arbeidstjenesten.

Til prøve.

I. ALMINNELIGE BESTEMMELSER.

1. Plikt til å utføre arbeidstjeneste omfatter alle mannlige norske statsborgere, enten de oppholder seg i Norge eller utenriks.

2. De unge menn er utskrivningspliktige i det år de fyller 19 år.

Tjenestepliktsiden varer i 5 år fra og med det kalenderår da den unge mann fyller 20 år.

Arbeidsplikten utføres i alminnelighet i det kalenderår den unge mann fyller 20 år. De som spør om det og er skikket, kan få tillatelse til å avgjøre sin arbeidsplikt før utskrivningspliktig alder, dog tidligst i det år de fyller 18 år.

På den annen side kan de som av velferdsgrunner søker om det, tilstås utsettelse med arbeidstjenesten. Utsettelse gis i alminnelighet ikke ut over det kalenderår da de fyller 24 år.

3. Enhver må selv spørge for å ordne sitt arbeidstjenesteforhold til rett tid. Det fritar ingen for ansvar, at han ikke får noen tilsiing eller at han muligens mener seg fri for arbeidstjenesteplikt.

4. Enhver kan få rede på hva han har å fakta, ved å vende seg til lensmann, politi eller utskrivningssjef. Sjøfarende kan få rettledning ved mønstringskontoret.

II. INNRULLERING.

5. Enhver ung mann som oppholder seg i Norge noen dag mellom 15. og 25. november i det år han fyller 19 år, eller som er fritatt i følge spesielle bestemmelser, plikter senest 25. november å vende seg til rodeforstanderen for å bli innrullet og få arbeidstjenestebok. Døpsattest bringes med. Hvis han ikke vet hvem rodeforstanderen er, må han vende seg til lensmannen (politiet).

De som av en eller annen grunn vil bli fraværende i tiden 15. til 25. november, kan melde seg til lensmannen på forhånd, i tiden fra 1. juli og utover, så nær innunder bortreisen som mulig.

6. Den som har sitt hjem på et annet sted i riket enn der hvor han oppholder seg mellom 15. og 25. november, skal sende skriftlig meddelelse til rodeforstanderen (lensmann, politi) på hjemstedet. Skjema fåes hos nærmeste lensmann (politi).

Han må dessuten foreta en muntlig melding for rodeforstanderen (lensmann, politi) på oppholdsstedet.

7. Den som på grunn av sykdom eller annet lovlig forfall er hindret fra å vende seg til rodeforstanderen mellom 15. og 25. november, plikter å melde seg for lensmannen (politiet) straks forfallet er oppgjort.

8. Yngre menn som ønsker å få utføre arbeidstjenesten før tiden, kan gjøre samme henvendelse, se pkt. 2.

9. Norske menn som oppholder seg i utlandet eller er i utenriks sjøfart og av den grunn ikke har fått arbeidstjenestebok, er pliktig til straks etter sin tilbakekomst til Norge å melde seg for lensmannen (politiet) på oppholdsstedet.

Tankene bak arbeidstjenesten ser, ifølge ovenstående fine ut.

Vi som ble innkalt som 1ste kull sommeren 1941, 1ste Vest-Agder Sveit, fikk et ganske annet inntrykk. Alt skulle gjennomføres etter tysk mønster som militær oppsetting. Streng disiplin, akkurat som i militæret, skulle gjennomføres.

Vi hadde daglige oppstillinger oppdelt i tropp og lag. Eksersisen var etter vanlig militært opplegg. Forskjellen var bare at vi eksiserte med spade istedet for gevær. Vi marsjerte med spade på skulderen, og ble etter tysk mønster opplært til å synge under marsjen. En av marsjsangene begynte med følgende strofe: «Under spadens merke vi marsjerer, vi er spadens glade kavalerer».

Full militær vaktordning i leiren ble gjennomført med spaden som «våpen».

På grunn av det militære opplegg, ble arbeidstjenesten veldig negativ. Vi var 150 menige i denne leiren, hvoran ca. 10 mann var fra Vennesla, og vi var alle enige om at dette ville vi ikke godta som norsk verneplikt. Hilseplikt på tyske offiserer ble pålagt oss, men det fungerte veldig dårlig. Ved permisjonsturer til byen «så vi ikke» tyske offiserer, men vindusutstillingene i butikkene var veldig interessante. På denne måten unngikk vi å hilse på tyskerne.

Dette ble ikke tatt nådig opp av tyskerne. De skulle ha seg frabedt at norske A.T. soldater vendte ryggen til dem, og vi fikk på en ekstra oppstilling i leiren en «tordentale» om at denne oppførselen måtte opphøre, men det hjalp lite, alle var enige om at tyske offiserer ville vi ikke hilse på.

Så kom utdelingen av tysk og nazistisk propaganda-materiell i store mengder. De skulle prøve å få oss over på «rett side». Dette ble der en massiv motstand mot blant oss menige, og en kveld etter en konferanserunde på brakkene, ble vi enige om at alt propagandamateriell skulle samles inn og plasseres i offisersmessen, og denne aksjonen ble gjennomført.

Offiserene reagerte kraftig mot denne demonstrasjonen, og der ble blåst til øyeblikkelig oppstilling på apellplassen. Alle offiseren var tilstede, og vi ble beordret opp i skauen, og der holdt sveitførereren en «tordentale» om militær ulydighet, og følgene av det vi hadde gjort var at han som straff ila oss alle permisjonsnektelse for resten av tjenestetiden. Han avsluttet talen med følgende strofe: «Hvis hver en A.T. mann gjør sin plikt, så blir vår grunnvoll uten svikt».

Det var en hard straff, vi hadde bare vært i leiren en kort tid. Etter

Følgende bilde viser vaktskifte i 1ste Vest-Agder Sveit på Hønemyr i Finsland sommeren 1941.

denne hendelsen ble der en omfattende diskusjon om hva som var vår plikt. Det var vanskelig å finne ut av, men noen punkter om hva som *ikke* var vår plikt ble vi enige om. Noen valgte representanter skulle ta dette opp i et møte med Sveitføreren, og følgende 3 punkter ble fremlagt:

Det er ikke vår plikt å hilse på *tyske offiserer*.

Det er ikke vår plikt å motta tysk og *nazistisk* propagandamateriell.

Det er ikke vår plikt å drive idrettslige aktiviteter sammen med tyske lag.

Vi hadde tidligere nektet å sparke fotball mot et tysk marinelag. Merkelig nok ble dette tatt på alvor, og vi skulle få svar ganske snart. Svaret var overraskende. Permisjonsnektelsen ble trukket tilbake, hilseplikten ble vi fritatt for, utdeling av propagandamateriell skulle opphøre. Idrettslige aktiviteter sammen med tyskere skulle ikke forekomme.

Etter dette ble stemningen i leiren en helt annen, den ble ganske god. Forholdet til offiserene ble også bedre.

Arbeidet som vi skulle utføre var nydyrkning av et stort myrområde. Der skulle graves en stor hovedgrøft. Det var et tungt arbeid. Vi hadde ikke maskiner, bare spade og annet håndverktøy ble brukt. Motivasjonen var heller ikke den beste, så arbeidet gikk tregt.

Typisk situasjon – en mann i grøfta, og resten «5-minutter».

Noen ord om maten. Den var jevnt over ikke dårlig, men dagskvoten var i minste laget. Hvert bord i spisesalen hadde en matutdeler (denne oppgaven gikk på omgang), slik at alle skulle få sin kvote. Brødkvoten for hele dagen ble utdelt om morgenen, så det var opp til enhver om der skulle være noe igjen til kvelden.

Så noen ord om idretten som skulle være en viktig del av tjenesten. Vi hadde daglige idrettsøker, og formålet var at alle skulle greie kravene til idrettsmerket. Det gikk dårlig, alle var enige om at det skulle vi ikke klare. Sannsynligvis reiste alle mann hjem med resultatmessig blankt ark.

Det var ikke bare på Hønemyr at der var arbeidsleir, de var spredt over hele landet, og mye arbeid på nydykningsområdet ble utført. Mange mål ligger idag som fine fruktbare dyrkningsområder.

Fra spisesalen. Ingen duker på bordene. Harde trebenker å sitte på.

Tjenesten foregikk under hele okkupasjonen, men mot slutten ble den nok igjen mer og mer militærisert, og befalet i A.T. ble mer og mer nazifisert.

Tyskerne fikk stor mangel på arbeidskraft, og det var nærliggende å frykte for at A.T. mannskapene var de første som kom i faresonen ved en mobilisering av norsk ungdom.

Alvoret i situasjonen var innlysende. I forbindelse med kampanjen som kom mot A.T. trådte Milorg-avdelingene for første gang i virksomhet i større målestokk med sabotasjeaksjoner mot A.T.-kontorer, kartoteker, hullkort, maskiner o.l. både i Oslo og mange steder rundt i landet. Arbeidsmobiliseringen ble heldigvis forpurret og hjemmefrontens effektive sabotasjer fjernet for godt truselen om en mobilisering av norsk ungdom til tysk krigstjeneste.

IDRETTSRESULTATER 1941

Øvelse	Norgesrekorder		Beste leirresultat	Oppnådd av	Eget resultat
	Resultat	Innehaver			
100 m.	10.4	Erik Sjøvall			
200 m.	21.5	Hakon Tranberg			
400 m.	48.6	Hjalmar Johannesen			
800 m.	1.52.1	Hjalmar Johannesen			
1500 m.	3.53.2	Hans Lehne			
3000 m.	8.26.2	Odd Rasdal			
5000 m.	14.36.7	Odd Rasdal			
10 000 m.	31.01.4	Odd Rasdal			
110 m. hekk	14.8	Konrad Hauge			
Lengdehopp	7.54	Nils U. Hansen			
Lengde u. tillopp	3.47	Otto Berg			
Høydehopp	2.00	Erik Stai			
Høyde u. tillopp	1.62	Harald Hansen			
Tresteg	15.82	Kåre Strøm			
Stavhopp	4.27	Erling Kaas			
Spyd	67.04	Olav Sunde			
Spyd sam.lagt	111.82	E. Torp			
Diskos	51.57	Reidar Sørli			
Diskos sam.lagt	86.47	K. Askilde			
Kule	15.80	Bj. Thoresen			
Kule sam.lagt	29.32	Sigurd Dale			
Slegge	50.39	Harald Stenerud			

De oppnådde resultater bekreftes

Idrettsleder

Små glimt og minner fra krigstiden

Av Olav K. Eivindson

Jeg husker godt den 9. april 1940, da jeg våknet opp til krigsutbruddet. Vi bodde på Graslia på den tiden. Klokka kunne være omkring seks på morgenen, da jeg hørte noen ute på veggen som ropte: «de skyter etter fly over byen».

Jeg stakk hodet ut av vinduet og så noen «skiftarbeidere» som skulle på arbeide, som sto og pekte sydover mot Kristiansand, hvor en så noen fly i luften, og granater som eksploderte rundt flyene.

Det tok ikke lang tid å få klærne på, og deretter ut på veggen, hvor det ganske snart samlet seg en god del folk. Ingen visste hva som foregikk nede i Kristiansand, men etter praten til de voksne, forstod jeg at det kunne være alvorlig. Vi hadde jo hørt om senkingen av Rio de Janeiro ved Lillesand dagen før.

Nå tok det ikke lang tid før de første «flyktningene» fra Kristiansand begynte å komme oppover til Vennesla, og da fikk vi høre om tyskernes angrep, skyting og bombing mot Odderøya festning, granater som falt ned i byen, bombing av boliger på Lund, folk som var drept og såret, kirketårnet på Domkirken skutt ned, mennesker som flyktet ut fra byen i alle retninger.

Jeg gikk i syvende klasse det året, og skulle vel vært på skolen, som vanlig. Men det ble ikke noe skolegang, denne dagen, og ikke de følgende dager heller. De som var på min alder forstod vel ikke det fulle alvoret i krigsutbruddet. Vi synes nok at det var spennende og forunderlig med alt det som skjedde omkring oss.

Ut på dagen syklet jeg nedover mot Mosby, for å se på forholdene. Ved Kvarstein Mølle så jeg de første norske soldatene som hadde unnsluppet fra Gimlemoen, og på Mosby, syd for Kvarsteinbroa, var det

landet to norske marinefly, som lå delvis skjult ved elvebredden. Ved flyene var det samlet en del marinegaster, pluss en hel del sivile, deriblant meg og noen kamerater fra Vennesla.

Noen krigsstemning var det ikke nettopp, bortsett fra en strøm av folk som evakuerte fra Kristiansand, og på østsiden av Kvarstein bro, satt to anleggsarbeidere å boret hull i det bratte fjellet like overfor broen. Planen var sikkert å gjøre klar for sprengning, hvis tyskerne skulle komme oppover.

Plutselig kom to tyske fly lavt utover heia, like over det som i dag kalles Saga Terrasse. Jeg husker flyene var mørke i farven, de hadde to motorer, og vi kunne tydelig se de tyske kjenningsmerkene. Alle som hadde stått å sett på de norske marineflyene, sprang som gale opp til jernbaneundergangen ved Øvre Mosby for å søke beskyttelse, noe som jeg i ettertid har sett på som en god vits, men som vi der og da så på som en beskyttelse.

Imidlertid tok de tyske flyene en elegant sving mot høyre, og fort-

satte oppover mot Vennesla. Ifølge øyevitner tok det første en «titt» på fabrikkbygningene til Vigeland Brug, og fortsatte deretter videre oppover Vennesla.

Det var i den forbindelse at en av guttene på Graslia senere beskrev tyskernes flytokt over Vennesla med flg. ord: «Då dei tyske flyane kom øve Vigeland, trudde dei at fabrikkene alt va bomba, så dei fløy bare vidare uten å sleppe bomber.» (Vigeland Brug var på den tida nokså svart, for å si det mildt.)

Etter den første krigsdagen, ble det også full evakuering fra Vennesla. Venndølene ble spredd oppover i nabobygdene, og innkvartert på gårdsbruk, i skoler, bedehus, og alt som kunne romme folk. Jeg husker at det ble en del problemer med å skaffe mat til alle som ble evakuert. Bl.a. kan jeg huske at det tok slutt på gjær til brødbaking, så kvinnfolkene begynte å bake brød med surdeig.

Etter en tid flyttet folk tilbake til bygda, og ellers hvor de hørte hjemme. Livet begynte å komme i så pass normale former som en kunne vente etter at landet var hærtatt.

Det er mange minner som dukker opp når en sitter og tenker på krigstiden, noen gode – og noen mindre gode. Jeg tenker spesielt på den første tiden etter krigsutbruddet. Da gikk det rykter om at engelske fly ville komme og bombe Kjevik flyplass. Det resulterte i at ungdommen på Graslia, dag etter dag tok seg opp på Sviverheia, en fjelltopp øst for Ålefjærvegen, hvor en hadde en herlig utsikt mot Kjevik og sjøen utenfor Kristiansand.

Noen bombing ble det ikke i april og mai 1940, men du for noen herlige vårdager det ble oppe på Sviverheia. Senere ble det bombet både på Kjevik og rundt Kristiansand, men det var lenger ute i krigen.

Av andre minner som jeg har fra den første tiden, – var den store arbeidsaktiviteten det plutselig ble over hele distriktet. Tyskerne satte igang med utvidelse av Kjevik flyplass, bygging av brakker, festningsarbeide langs kysten, og annet arbeide som de hadde behov for.

I begynnelsen ble det nok rettet en del kritikk mot de som tok «tyskerarbeide», men kritikken tysnet snart, da alle arbeidsføre ble pålagt arbeidsplikt, samtidig som det også var et spørsmål om å tjene til livets opphold.

I forbindelse med tyskernes anleggsarbeide, ble det startet opp en mengde «entreprenør-firmaer». Ikke alle av disse var like seriøse.

Bl.a. var det et firma som hette firma Solid. Av en eller annen grunn ble det snart døpt på folkemunne til firma «Fyll og Skrånning».

I den første fase av krigstiden så vi lite til tyske soldater i Vennesla, men det varte ikke lenge før tyske soldater «inntok» Vennesla skole og Ungdomshuset på Vennesla. Det ble litt av en folkevandring opp til skolen for å se på soldatene. Disse tok livet stort sett med ro, men jeg husker at de hadde radioene sine på full styrke for å høre nyheter, da det var på den tiden tyskerne inntok Frankrike.

De tyske soldatene skapte også en kortvarig «good will» hos en del av Venneslaungdommen, i det de startet salg av øl (pils) ut gjennom vinduet fra det vi kalte «Topland's klasserom». Tyskerne var jo vant med å håndtere øl fra sitt hjemland, så vi så ikke noen av soldatene påvirket. Men det samme kunne ikke sies om Venneslaungdommen. De fikk seg en ordentlig «vårbløyte», eller sagt i klar tekst, – de ble klin fulle, – og salg av øl fra skolen fikk en brå stopp.

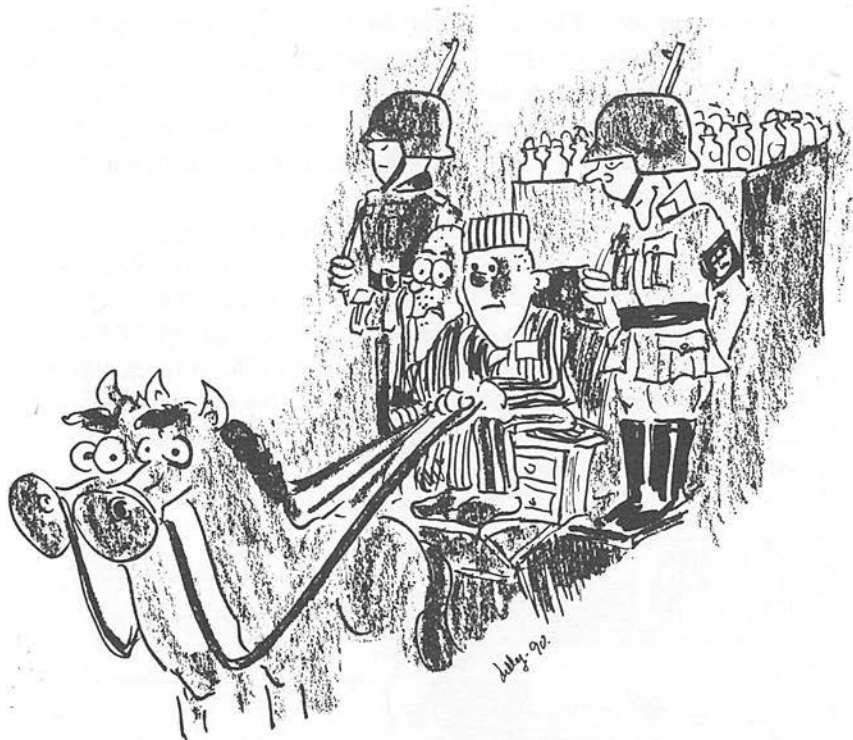
Dagliglivet tok etter hvert til å bli normalt igjen, – hvis en kan si at noe var normalt under krigen. Det varte ikke så lenge før det begynte å bli mangel på enkelte varer. Men folk var gode til å finne erstatninger, bl.a. for matvarer som ble importert. Kaffen forsvant, men som kaffeerstatning brukte folk brent korn og eikenøtter. Smør ble det lite av, snaut nok til å ha på maten. Til steking brukte kvinnfolkene tran, og det luktet «pyton», for å si det mildt. Poteter ble brukt i alle varianter, foruten kokte poteter, ble det laget potetgrøt, potetlapper, komper uten flesk, pluss andre fantasifulle retter.

Tyskerne forsynte seg grovt av landets produkter, så nordmennene måtte finne seg i mange beslag og tjuerier. Bl.a. beslagla tyskerne en hel del biler fra norske eiere, – også i Vennesla.

Det var i den anledning at en Venndøl som fikk beslaglagt bilen, – forpliktet seg på at for det tapet skulle han ta «kverken» på to eller tre tyskere. (Det ble bare med truslene.)

Tyskerne tok også telt og ryggsekker fra den norske befolkning. Til og med kniver over viss størrelse måtte leveres inn. Det er vel også godt kjent at alle radioer måtte leveres inn (unntatt for medlemmer av NS). Alle typer våpen ble beslaglagt, – de måtte leveres inn på et tidlig tidspunkt av krigen.

Det er synd å si at folk var lovlydige mot tyske lover og forordninger, så det fantes en god del av både ulovlige radioer og våpen ute blant folk. Det hendte jo at noen ble tatt og arrestert for ulovlig radio

eller våpen. De fikk først en tur innom politistasjonen og Arkivet i Kristiansand, og siden ble de sendt til fangeleiren på Grini.

Jeg husker godt da militærorganisasjonen til Major Laudal ble «rullet» opp. Da ble mange Venneslagutter arrestert, og siden sendt til konsentrasjonsleir i Tyskland. Dessverre kom ikke alle av disse tilbake fra fangeoppholdet i Tyskland.

I en periode av krigen var det mange russiske krigsfanger i Vennesla. Noen ble holdt i fangenskap på «Riksmål» skolen, og noen var på den tidligere Hunsfos skole, som lå på Hunsøya.

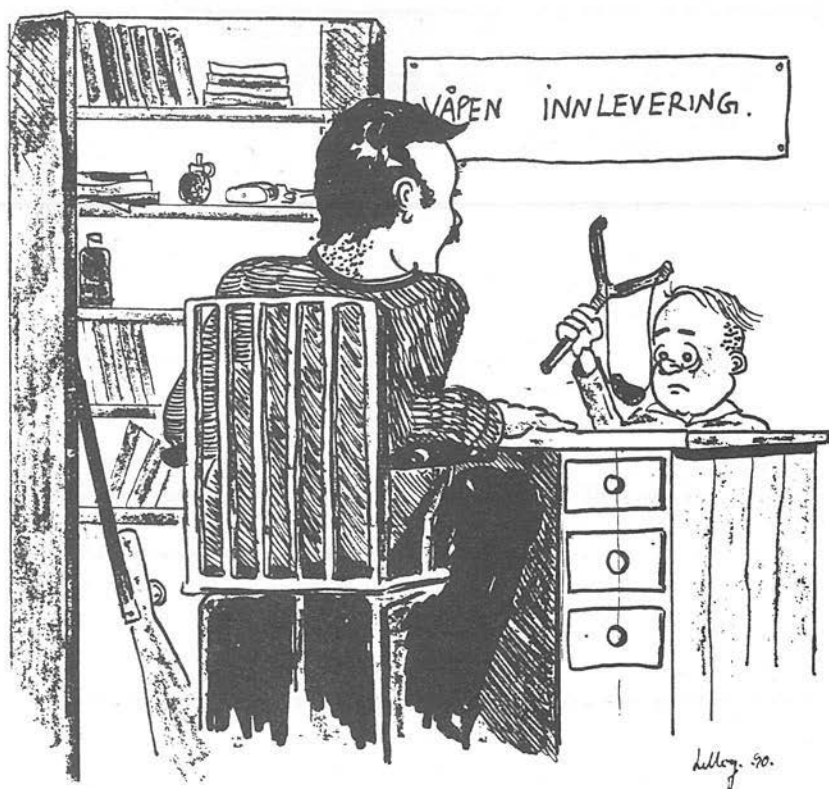
Jeg kan huske at de russiske krigsfangene var gode til å synge. Om kvelden holdt de rene sangkonserter i skolegården. De sang flerstemmig og fremførte både kjente og ukjente sanger. Noen av krigsfangene var flinke til å lage fantasifulle figurer av tre. Dvs. at de laget fugler, smykkeskrin o.l. av trespiler og andre saker de måtte ha for hånden.

Tyskerne brukte krigsfangene som «slaver», dvs. til forskjellige

typer arbeider som ikke passet for de tyske soldatene. Jeg husker spesielt en episode, (som hadde gjort seg godt på film.) Historien var følgende: Tyskerne hadde beslaglagt Frikirken til lager. I Frikirken var det bl.a. lagret en hel del vin, brennevin o.l. Dette skulle tyskerne flytte opp til et nytt kjølelager de hadde bygget i Venneslamoen, omtrent der Herredshuset ligger nå.

Til transporten brukte tyskerne hester og store langkjerrer, og russiske krigsfanger som kusker. På hver kjerre satt en tysk soldat som vakt med gevær, ved siden av russeren som holdt tømmene.

Flyttingen og transporten startet svært så greit og rolig, inntil det gikk hull på en ballong med vin. Det skapte jo litt røre og ugreie i tyskernes opplegg, – men ikke verre enn at det ble anledning til noen «smaksprøver» til de Venndølene som var raskt framme til hestetransporten med øser og spann.

Nå viste det seg etter hvert at det ble flere «uhell» med ballonger eller flasker som «lakk», og både tyskerne og russerne fikk «smaksprøver». Det hele resulterte i komiske scener, både for deltakerne i transporten, og vi som så på.

Spesielt husker jeg en transport. Den russiske kusken var det vi kaller på godt norsk, «pære full». Den tyske vaktssoldaten måtte styre hestene, samtidig som han måtte holde russeren oppreist, og til overmål hadde russeren geværet til tyskeren mellom bena. Hvordan det gikk for de tyske soldatene og russerne etter denne transportoperasjonen, vet jeg ikke.

De siste krigsårene var det til tider stor flyaktivitet over syd-Norge. En del av denne virksomheten var rene flyslipp på Østlandet, transport mellom Sverige og England og andre operasjoner. Under overflyvingene slapp flyene ut store mengder striper med sølvpapir for å villede tysk radar. I blant kunne vi finne mengder med sølvpapir ute i skogen.

Enkelte ganger hadde flyene oppdrag med våpenslipp i Sørlandsheiene, men da merket vi lite til trafikken i Vennesla. Det var helst når flyene beveget seg i «luftrommet» over Kristiansand, at vi fikk de store oppvisningene. Spesielt om kvelden og natta var det et «syn» når det tyske luftvernet spilt opp. Hele sydhimmelen var opplyst som av det største fyrverkeri. Det var vanlig folkeforlystelse å stå ute å se på skytingen. Ingen tenkte på at det kunne være farlig, – før Vennesla fikk et skikkelig granatregn over seg, etter at tyskerne prøvde å skyte ned en samling med amerikanske «Flyvende festninger» som passerte over Kristiansand. Den gangen «haglet» det med granater fra det tyske luftvernet. Bl.a. falt det granater på kirkegården, Vardeheia og i fjellene nord for Moseid.

Transport av folk og varer var også et av de problemer som skapte vansker under krigen. I første rekke ble folk flinke til å gå og sykle. Bilene ble utstyrt med vedgassmotorer, og kjørte på knott, dvs. ved som var kappet opp i korte stykker. Jernbanen ble også fyrt med ved. Noe som resulterte i at i blant måtte lokomotivet stoppe og vente på at damptrykket skulle bli høyt nok til å drive maskinen.

En kan vel ikke si at det bare var bakdeler med de dårlige trafikktilbudene. For det første ble folk i god fysisk form når de brukte beina eller sykkelen, – og ikke minst var det en viss sjarm å sykle med jentene på «stonga» når en skulle følge de heim ut på natta.

Helsetilstanden var stort sett god hos folk i bygda, bortsett for peri-

oder med difteri. En tid var det så meget difteri, at det ble opprettet lasarett i Vennesla skole.

Jeg husker også at folk var mere isammen, enn det som er vanlig nå. Folk kunne besøke hverandre uten at de var invitert. Om sommerkveldene samlet folk seg ute for å drøfte krigens gang, matauke, tobakksnød og andre viktige spørsmål. På Graslia var samlingspunktet spesielt ved den store steinen som ligger til venstre for innkjørselen til Helsesenteret. Jeg våger å påstå at denne steinen hadde samme betydning for mannfolkene i Graslia, – som den hellige steinen i Mekka har for araberne. Når jeg tenker på alle de dypsindige og strategiske samtaler som fant sted rundt denne steinen, blir jeg helt overveldet.

Til slutt må jeg nevne «vinterkvarteret» for ungdommen på Graslia. Det var kaféen til fru Mjønli på Graslia. Prestø kafé var vel det offisielle navnet, men blant guttene på Graslia var den døpt «Håndgranaten», senere forkortet til «Granaten».

Jeg tenker med glede tilbake på fru Mjønli og døtrene hennes. Kveld etter kveld var ungdommen samlet i kaféen. Noe ble det nok kjøpt av kaker, brus o.l., i den utstrekning ungdommen hadde penger, og brødkort til kaker, – men det kunne ikke bli stor omisetning av det som «stamgjestene» kjøpte. Men aldri hørte vi et vondt ord, eller følte noen form for kjøpepress når vi satt i kaféen utover kveldene.

Jeg må ikke glemme å nevne helt til slutt brødrene Ivar og William, som også var faste stamgjester på Prestø kafé. Disse to brødrene hadde et enormt «lager» av historier og fortellinger, – noen var kanskje litt på «kanten», men til stor underholdning og vederkvegelse for ungdommen.

Selv om krigstiden var en hard og vond tid på mange måter, må en ikke glemme det samholdet og den hjelpsomheten som ble vist. Og det var lyspunkter i blant, noe som kanskje går fram av enkelte historier ovenfor.

Samhold, holdning og humor i en mørketid

Av Olaf Ingebretsen

Etter at tyskerne hadde innvadert landet og de siste kamphandlinger var innstilt, innså de fleste at okkupasjonen ville bli langvarig. Noen få rømte landet for å fortsette kampen ute, men de fleste måtte selvsagt bli hjemme. Endel fant sin plass i motstandsbevegelsen, men i denne forbindelse tenkes det først og fremst på den passive motstand – holdningen og humoren. Tyskerne hadde tent en gnist av vilje til motstand som holdt seg levende gjennom hele okkupasjonstiden. Den kom til uttrykk på mange forskjellige måter. Samholdet mellom nordmenn var det viktig å markere, helst på en måte som lå i grenseland for okkupantenes toleranse.

Alle som opplevde denne tiden husker bindersene, eller den blankpussede ettøre med kongens monogram, som ble båret på jakkeslaget. Eller den røde topplua, som vakte så stor forargelse. Alt skulle gi uttrykk for samhold mellom gode nordmenn. Et samhold med brodd mot inntrengerne. Slike demonstrasjoner ble forbudt i tur og orden. Truselen om bøter og det som verre var hjelp lite. Det dukker opp stadig nye varianter. Nye sanger, vitser, slagord og tegninger kom «rekende på en fjøl» og ble holdt levende på folkemunne. Det lot seg ganske enkelt ikke stoppe. Her er vel noe av poenget. Samhold og fellesskap styrket folkets moral i en vanskelig tid.

Fra denne tiden har vi en tegning som gikk landet rundt. «Kunstneren» er ukjent, men det er vel neppe noe «kunstverk» som ble sett av så mange mennesker som nettopp denne. Tegningen var ikke ledsaget av noen tekst, den gang den ble lansert, også i dag skulle tekst være overflødig.

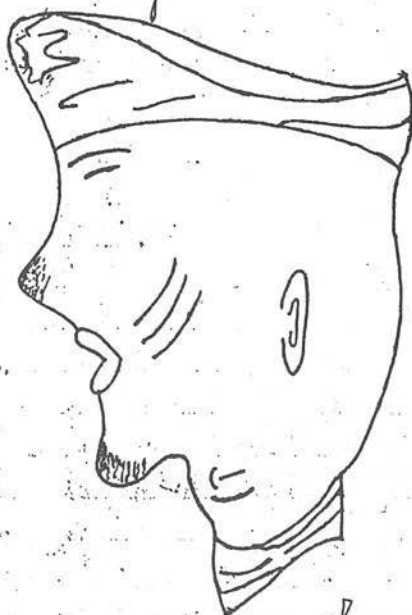
En tysker som bodde i Berlin var så nervøs at hver gang sirenen gikk syntes han den sa: "Hit-ler, Hit-ler."

Så besluttet han å reise ut på landet. Men da han satt på tog syntes han hjerte sa: "Ribbenhopp og Ribbenhopp. Ribbenhopp og Ribbenhopp."

Da kom han til en bondegård og gikk inn i fjøset. Men der syntes han kunne ramle: "Gø-ning, Gø-ning."

Så besluttet han å gå ned å drukne seg. Men ved vannkanten lå noen ender som skvadret: "Gibbels, Gibbels, Gibbels... (Int)."

9. april 1940.

Et b.l. myn h.

Eksempler på vitser som verserte dengang, kunne kanskje være av interesse å ta med ved denne anledning.

Det var rassia i bygda. En mann kom syklende og ble kalt inn til kontroll av en tysk vaktpost. Bagasjen ble gjennomført uten at noe mistenkelig kom for dagen. Så skulle mannen kroppsvisiteres. Han ble klappet både her og der. Plutselig kjente tyskeren en hard gjenstand innforbi jakken til mannen og ropte: «Waffen». «Ja, ja, svarte mannen, Luftwaffe». Det var en sykkelpumpe mannen hadde på innerlommen.

Det var barndåp i bygda. Tre guttebarn skulle døpes. Som sedvanlig spurte presten: «Hva skal barnet hete?»

Det første barnet skulle ha navnet Vidkun. Det neste Adolf. Da turen kom til det siste, svarte mannen: Håkon Olav Harald, men så la han til: «Du lyt byte vann fyrst».

Helt siden «dassen» fikk fire vegger har den hatt sine trofaste skribenter. De glade utøvere har brukt veggene til sine poetiske utbrudd. De knappe tider preget også denne skribenten. Følgende sto å lese på en dovegg en gang i 1944.

Nu i disse trange tider,
bruk papir på begge sider.
Tenk da også på din venn,
heng papiret opp igjen!

Skikk og bruk ble radikalt forandret i denne tiden. Det ble upasende for gode nordmenn å sette seg ved siden av tyske soldater eller andre uniformerte representanter for makthaverne. Særlig ble denne holdningen praktisert på lokaltogene Grovane/Kristiansand. Selvsagt ble dette ikke tatt nådig opp. Det ble rett og slett forbudt. Advarsel om å skifte plass eller å bli stående når det var en ledig plass, ble hengt opp i vognene. Den gjenstridige demonstrant kunne regne med å bli kastet av på første holdeplass.

ADVARSEL

Passasjerer som demonstrerer mot tyske militære eller medlemmer av N. S. ved å skifte plass, — blir utvist på første stoppested.

En tildragelse på vår lokalbane fant sted ganske tidlig i okkupasjonstiden. Endel vennslaungdommer skulle på bytur en lørdagskveld. I vognen satt det noen tyske soldater. De hadde sannsynligvis «fyrte opp» før avreisen. Stemningen var temmelig høy og etter en stund klemte de i gang med en soldatvise. Venndølene ble irritert over dette og da sangen stilnet av var det nordmennenes tur. En god gammel norsk sang med nasjonalt preg tonet unisont gjennom vognen. Nå ble det liv og røre. Da toget stoppet på Mosby ble vognen låst av og det tyske politiet varslet.

I byen ventet politiet, de bød på gratis skyss til «arkivet». Her ble det oppstilling og i de neste to timene måtte rebellene stå med nesa mot veggen. Det skulle statueres et eksempel. Siden ble de tildelt en kraftig advarsel, men det ble med det.

Det var en tilsvarende tildragelse ved Vennesla Kino. På det tidspunkt skulle tyske filmer boikottes. «Strøket» i Vennesla var på veien fra kinoen og ned til stasjonen. Det var lørdag og ungdommene hadde samlet seg for å se på livet som det ble sagt. Det var tysk film både på «syvåren» og «niåren». Ingen ville gå inn. Nå var det en av bygdens lærere som til stadighet spradet rundt på veien i full uniform. Han tirret seg opp på dette, og kontaktet den tyske Ortskommandanten som beordret ut en liten avdeling soldater. Veien mellom Vikeland bedehus og stasjonen ble sperret av og alle som befant seg her ble jagd inn i kinoen. To tyske vakter tok plass ved hver utgang. Med tysk grundighet og effektivitet begynte forestillingen. Episoden fikk ikke noe etterspill.

Det hendte at den tyske effektivitet og grundighet ikke førte frem. Okkupantene måtte rett og slett gi opp. Tyskerne hevdet at den som ikke arbeidet skulle heller ikke ha mat. En logisk konsekvens av det som er menneskets lodd. Bygdas inkarnerte «Kramkar» hverken ville eller kunne legge om sin livsstil. Han trakk rundt med kofferten på sykkel slik han alltid hadde gjort. Men nå, bestemte tyskerne – nå skulle det være slutt. Mannen skulle i arbeid. Han ble tvangsendt til Knaben for å arbeide i gruvene der. Men ved første anledning som bød seg reiste han hjem igjen, og fortsatte som før. Nok en gang forsøkte tyskerne, men resultatet ble det samme. «Kramkaren» ble hentet og innbrakt på «Arkivet». Han ble anbrakt i en stol foran en storvokst tysker som tronet bak et skrivebord. Gjennom tolken fremførte tyskeren en durabel tordentale. Han truet og for-

mante. «Kramkaren» foretrakk ikke en mine – han var aldeles uanfektet. Han satt hele tiden å stirret på en sigar som offiseren tok et drag av sånn dann og vann. Omsider ble tyskeren tom, da bøyde den taltalte seg frem og sa på sin endeframme og noe bøse måte: «Må æ ha stobben a dæ du». Tyskeren så spørrende på tolken som oversatte det som ble sagt. Da gav makthaverne opp. Med et irritert skuldertrekk slengte han sigarstubben til ham. Før «Kramkaren» i triumf toget ut tømte han et overfylt askebeger som sto på skrivebordet i en av sine rommelige jakkelommer. Han hadde sikret seg en «blås» i den nærmeste tiden. Det ble aldri gjort noen nye forsøk på å få han i arbeide. Han fortsatte sin virksomhet som før til stor fryd for bygdefolk i Vennesla.

De knappe tider førte også til at tobakken ble rasjonert. Kvoten ble i minste laget for mange. Savnet av tobakken gav seg mange puslige utslag. En vise så dagens lys i denne tiden. Innholdet var ikke lite selvvironisk. Visa hadde mange vers. Noen få lyder slik:

Nå vil jeg binde tobakken en krans
Å minnes den er og en stimulans.
Når kvoten er fordampet er jeg lei
men tenker dog med kjærlighet på deg.

Tobakk du er min aller beste venn,
Du stammer uten tvil fra himmelen.
En vennlig engel har på sett og vis
ditt frø sendt hit fra himm'lens paradís.

Hvis kona er litt sinna, herregud,
en farer ikke opp og løper ut.
Da tenker en, straks pipa er tent,
på engelen som tobakken har sendt!

«Tobakksugen» førte til at tobakksplanten ble innført i Vennesla. Sortene virgina og bondetobakk ble plantet i mange hager. Det var «sjefen» sjøl som puslet i «urtegården». Plantene ble sett til hver eneste dag og vaktet med argusøyne. De fikk den beste og mest solrike plass i hagen. «Sjefen» så frem til høsten og til et rikelig tilskudd til «kvoten». Håndbøker i dyrkingsmetoder ble solgt i store mengder. I

avisen kom det oppskrifter på tilberedningsmetoder. Alt ble lest og gjennomdiskutert der mannfolk var forsamlet.

Plantene ble høstet, hengt til tørk og modning etter alle kunstens regler. Om det var i denne tiden kjønnsrollemønsteret ble forandret skal ikke påståes, men «farsgubben inntok kjøkkenet». Mystiske, ja nesten rituelle handlinger fant sted. Sauser ble kokt under sterk konsentrasjon. Bladene ble innsatt og lagt til gjæring. Det ferdige produkt ble prøvesmakt og kommentert. Alle anstrengelser til tross smaken var ikke den beste og lukten – ja den var mildest talt fryktelig.

Mens plantene sto på vokststedet måtte de voktes. Det hendte at en «sugen» sjel kunne forgripe seg i et svakt øyeblikk. Det fortelles at noe slikt hendte for en hageeier i bygda. I nattens mulm og mørke forsvant alle bladene på en plante som hadde stått og godgjort seg i solveggen. Den som hadde forsynt seg hadde neppe noen særlig stor glede av fangsten. Om morgenen når hageeieren skulle inspisere hagen stod det en lang stengel igjen. I toppen tronet en mektig blomst. I mørket hadde den ubudne gjesten tatt feil. Han hadde forsynt seg bladene på en solsikke.

I 1942 ble radioen inndratt. Folk lyttet på de norske sendingene fra London. Nå skulle det settes en stopper for dette. Avisene ble sterkt sensurert etterhvert, det ble vanskelig å holde seg orientert. Radioen var for mange både nyhetskilde og underholdning. Den hadde sin faste plass i stua og savnet etter den ble stort. Også radioen fikk sin vise. Den hadde titelen «De tok radioen». Første verset lyder slik:

Radioen, da de tok'n
blei det stille borti kroken
ja, en følte seg så ensom og forlatt.
Mange tok til tårekluten
for den kjære talatuten
som i krigen var blitt hel hjemmets skatt.
Den var alles venn
det var liv i den
magedille, magedulle, magedei
slik han tuta og han talte
og han spelte og han galte
magedille, magedulle, magedei.

Ikke alle apparatene ble innlevert og noen strofer av visa hadde denne teksten:

Inni spisestuer, ganger
blei det rigga opp med slanger
med antenne i for husets radio.
Noen hadde'n under ve'en
andre hadde'n i buffeen
og hos Hansens, ja, der hadde di'n på do.
Og når London kom
da blei stua tom
magedille, osv.
og det lille hjertestedet
ble familens hjerterede
magedille, magedulle, magedei.

Den 7. mai 1945 kom radioen til Ragna Eide frem i dagens lys. Folk på Moseidmoen valfartet til Ragnar for å høre nyhetene. Fra venstre med ryggen til ser vi Karl Salvesen, ellers skimter vi Albert Lie og Regine Olsen blant de fremmøtte.

Foto: Ingvar Larsen.

I bygda var det flere virksomme radioapparater i funksjon. Bortgjemt på de mest utrolige steder. Det fortelles at på Moseidmoen var det en mann som hadde den gjemt i hønsehuset. En dag når sendingene fra London foregikk var det fire karer til stede for å høre på nyhetene. De hadde tatt med seg et stort Europakart for å følge med hvor fronten gikk. Hønsehuset var trangt og kartet måtte strekkes ut under vaglet. Klokka var 19.30 og hønsene hadde vaglet seg. Midt under sendingen slapp en av hønene visittkortet sitt. Høna var treffsikker. Hele Berlin var dekket av hennes visittkort. Stor jubel av de tilstedeværende.

Nyhetene fra London ble formidlet fra mann til mann. På de mange arbeidsplasser eller andre steder som folk var samlet. De forandret nok karakter under veis – ble sannsynligvis noe mer «positive» en det som var fakta, men det bidro til å holde liv i troen på en bedre fremtid oppe.

På den andre siden ble vareknappheten, forbudene og restriksjonene elementer som virket i motsatt retning. Om det så aldri så svart ut sviktet aldri håpet og troen på at vi igjen skulle bli et fritt land og at tidene skulle bli bedre. I tiden omkring 1944 dukket det opp en sang som kanskje kan stå som avslutning på disse betraktninger. Den hadde følgende tittel: «Seierssang».

Vi vil Norge til frihet heve,
det skal blomstre igjen,
og i landet skal lenge leve
frie kvinner og menn!
Alle, alle som vant vår seier
skal staute sin bauta få,
og vår lykke lyse lange leier
i det røde – hvite – blå!

Tyske militærforlegninger i Vennesla

Av Toralf Askedal

Da tyske troppestyrker invarderte Norge den 9. april 1940, var undertegnede 14 år og for å skrive om hvor de tyske avdelingene var forlagt og hvilke bygg de rekvirerte har det vært nødvendig å søke hjelp hos andre venndøler; og slik er følgende historie om dette kommet frem:

Vi våknet tidlig den 9. april 1940 med en forferdelig kanontorden, folk samlet seg i flokker og mange var svært redde, – dette var noe fremmed, noe ingen hadde hørt eller opplevet her i landet.

Dette var begynnelsen på en tysk invasjon og en okkupasjon som skulle vare i fem lange år.

Etter en stund kom en masse mennesker oppover «Storveien» som de kalte hovedveien fra Kristiansand til Vennesla. Folk kom i biler, på sykler og de kom gående, de dro på barnevogner, handkjerrerr og hadde med seg det de kunne klare å få med seg av levnetsmidler og ting de måtte trenge.

Det var mennesker i alle aldre, fra småbarn til eldre mennesker – ja, veien var full av mennesker på flukt fra noe ukjent, på flukt fra en vond krig til noe som måtte være sikrere –?

Det som ble kalt evakuering var en realitet og det var vondt for mange.

Personlig opplevde jeg dette på en spesiell måte: Min far var på Odderøya på nøytralitetsvakt og han var på et av kanonbatteriene der – han var i krig sammen med så mange andre norske soldater. De forferdeligste rykter gikk om krigen og spesielt om Odderøya som var blant de steder som hadde den første kontakt med fienden.

Vi var veldig engstelige og vi sov lite, men som ved et under – etter et par døgn kom han hjem og fant oss på Breimyr der vi hadde familie og kunne være.

Dagene omkring 9. april var noen opplevelsrike dager, så langt visste vi ikke hva vi gikk mot, vi var veldig spente – jeg håper ikke at vi noen tid skal oppleve dette igjen –. Om dette og andre opplevelser i tiden fra 1940 – til 1945 kunne det ha vært skrevet side opp og side ned, ja det kunne ha vært skrevet en hel bok om dette. Men plassen her tillater ikke dette.

Det var jo ikke dette jeg skulle skrive om – kanskje det kan bli en annen gang?

Når vi nå skal skrive om hvor tyskerne var forlagt i Vennesla, er det vel naturlig at vi begynner med bygdas ytterende: På Kvarstein.

Kvarstein skole ble i likhet med de fleste skoler i bygda tatt av tyskerne og brukt til forlegning for tyske soldater. Likedan ble Kvarstein bedehus tatt, men bedehuset ble mere brukt til spisesal enn til forlegning. I «Bua», lageret hos Olav Aas var der tyskere og fjøset hos Torgeir Kvarstein ble brukt til et slags verksted og her ble også hestene skodd. Ved Kilen ved Kvarsteinbroa ble det også bygd lagere til de tyske troppene.

Under Geitefjellet øst ved Kvarsteinsletta ble det påbegynt et par tunneler som aldri ble ferdig, da krigen sluttet. Det var visstnok planer om å skyte ut en hel sal inne i dette fjellet og dette skulle brukes til lager av viktig militærmateriell.

På Kvarstein var tysk befal og offiserer innkvartert privat. Det var slik at var det noe tyskerne ville ha, ble det bare rekvirert. Soldatene som var forlagt på Kvarstein var for det meste litt eldre mennesker og det var lite sjau med dem.

Går vi så litt lengere oppover bygda, til den gamle Åstunnelen, så ble også den benyttet av tyskerne. Der var det hestestaller og et brennvinslager og herfra gikk tyskerne med hestene ned til elva ved Ålestrøymen der de ble «brønnet».

Et kort stykke nordover fra Åstunnelen kommer vi til Vikeland, og på Vikeland var det stor aktivitet av tyskerne, under hele krigen. Her ble det bygget brakker og store lagere til tyskerne og det ble satt opp flere lange hestestaller. Nesten alt dette ble bygget der Norsk Wallboard nå ligger.

Vi husker at ved den gamle kinoen, like ved den tidlige innkjørse-

8. mai 1945. Waldemar Sagen's hus og to lagerbygninger som ble bygd der. Bildet viser tyskerne under oppbrudd. Foto: Ingvar Larsen.

len til Norsk Wallboard, lå der et stort lager av brennevin og akkurat dette stedet husker nok mange venndøler, for her ble det danset hver eneste lørdag hele fredssommeren. Du verden som det ble danset og som alle danset. Det var fred, det var sommer og alt var lyst og godt.

I forbindelse med stallene som ble bygget, ble det også satt opp en stor høybu der det ble lagret fôr til hestene. Det var også store lagre av levnettsmidler, sigaretter, vin og brennevin på Vikeland og det blir påstått at en god del av dette havnet utover bygda.

Vikeland skole ble også tatt, likedan «Spisebrakkka», en av de store boligene Vigeland Brug hadde. I direktørboligen og Vigeland Hovedgård var det også tyskere, og også flere andre små bygg ble tatt. I Vikeland bedehus var det også tyskere.

Går vi så over jernbanen, til Waldemar Sagens hus, så ble også dette tatt. Det var klar beskjed om bare å flytte og finne seg et sted å bo. I forbindelse med Waldemars hus ble det bygget et lager nord og et

lager sør for hans hus og i den store Hunsfosbua ved Vikeland stasjon hadde tyskerne store lagre av matvarer. Det ble lagt et eget traversspor fra stasjonen og inn til lagrene ved Waldemar.

Disse lagrene inneholdt visstnok store mengder hermetikk og det var også lagret edlere merker av vin og brennevin – og av tobakksvarer av finere merke. Her var også lagret klær. Disse lagrene var beregnet for den tyske ubåtmarine og folkene ombord på ubåtene ble visstnok tilgodesett med kun det aller beste.

Som man vil forstå, var Vikeland et større senter for tyskerne og det ble bygget mere enn et ti-talls større og mindre bygg der og utenom dette ble det rekvirert flere private hus og andre bygninger.

Avdelingene på Vikeland skiftet, noen ble sendt til fronten og nye kom til og ved fredsslutningen i 1945 var det vel neppe noen igjen av dem som kom i 1940. Som et PS til dette kan sies at Waldemar flyttet først til en nabo og deretter til Graslia, men han var tilbake med sin familie igjen på Vikeland i 1945.

Det kan også nevnes at endel av trematerialene som var i et av disse lagerbyggene ble brukt som endel av takkonstruksjonen i det første bygget som Brødrene Reber satte opp ved Hallandsbroa på Moseidmoen. Murene til en av brakkene på Vikeland ble etter at brakken ble revet, tatt opp og transportert til Moseidmoen der de den dag i dag står som grunnmur til et bolighus.

Etter hvert ble jo det meste revet og trematerialene ble brukt på ymse steder, blant annet er det i et hus oppe i Ålefjærveien brukt trematerialer fra disse byggene. Jo-da, det kom vel med for dem som kunne bruke dette.

Det siste som forsvant etter tyskernes opphold på Vikeland var den såkalte «Tyskerbrakka» på Norsk Wallboard. Den ble revet for få år siden.

Av en eller annen grunn må Vikeland ha vært et svært sentralt sted for tyskerne når det gjelder matvarer, tobakksvarer og ikke minst lager av brennevin.

På lagrene ved Vikeland arbeidet endel russiske krigsfanger. De holdt til i leiren nede på Dalane og reiste med toget opp og ned derfra. Venneslafolk var snille og gav dem mat når det bød seg en anledning til det.

Fra Vikeland drar vi til Fellesskolen eller Riksmålskulen som vi kalte den. Der var også tyskere forlagt og skolen var en slags kaserne.

Bygningene i bakgrunnen er den lagerbygningen som lå på stedet som Norsk Wallboardfabrikk ligger i dag. Bildet er tatt den 8. mai 1945.

Foto: Ingvar Larsen.

Videre oppover til Hunsfos, så var det tyskere på «Øya» der de rekvirerte boliger og brukte den store lagerbua til hestestaller.

Så til Vennesla sentrum: Der hvor Herredshuset nå ligger var det tre store og lange hestestaller og ei stor bu til å lagre høy i. Det var stor aktivitet her og mannskapene var forlagt på Vennesla skole, Vennesla bedehus og andre steder. Omtrent der hvor musikkpaviljongen nå ligger ble det bygget et stort kjølelager som var i bruk. Det ble brukt kunstis som kjøling for det som var lagret. I forbindelse med hestestallene var det også en smie der de skodde hestene og drev med annet smedarbeide. Der drev de også med griser og jeg har aldri noen gang sett så stor en «sugge» som en de hadde der.

Endel av befal og offiserer var også innlosjert hos private. Vi må heller ikke i denne sammenheng glemme at også Frikirken var i tyskernes hender og også i Frikirken var det et stort lager av brennevin og av andre varer, men i alle fall i perioder var Frikirken brukt til sitt egentlige formål.

Drar vi så over til Moseidmoen, så ble det bygget forholdsvis store forlegninger, staller og andre bygg også her. Først en tid etter krigen ble disse revet og her er det i dag boligområde. Det var også her endel russiske krigsfanger.

Så får vi dra lenger oppover i bygda og opp i høyden, til Verås. På Verås var det tyskere under hele krigen og de var forlagt på «Store-Verås». Det ble bygget et utsiktstårn på Sølvdalsfjellet der det er en utrolig utsikt, spesielt over store deler av kysten. Det var en såkalt observasjonspost plassert her og var beregnet på å gi meldinger om fiendtlige fly osv. til kanonmannskaper på Kjevik – Kristiansandsområdet. Dette tårnet – oppholdsrom ble etter krigen revet og brukt som bolig i Vennesla.

Til sist står vi igjen med Samkom skole der det var tyskere fra 1944 og ut til krigen sluttet. Det vil si at tyskerne hadde «sløyden» på skolen slik at skolen på Samkom var igang under hele krigen og lærer Austad bodde også på skolen sammen med familien.

Tyskerne på Samkom drev med vakthold ved den store jernbanebroa der og de drev sammen med endel poske krigsfanger og gjærdet inne større områder ved broa. Til dette arbeidet ble det hugget store mengder «strangler» i Ruenesskogene. Polakkene bodde på Grovane bedehus og gikk frem og tilbake til «arbeidet».

Så har vi vel kommet til ende med hvor tyskerne var plassert i Vennesla under krigen, men igjen må jeg si: Det er femti år siden tyskerne okkuperte Norge og skulle noe være glemt i denne sammenheng, så får vi gi tiden skylden for det.

De første tyskerne som kom til Vennesla var fra Thüringenområdet i Øst-Tyskland, men etter som krigen gikk, kom nye avdelinger til Vennesla og en tid var det avdelinger fra Nord-Tyskland som var i Vennesla, ja enkelte av dem snakket dansk da de bodde nesten på Danskegrensen.

For å få klarhet i hvordan det gikk med de første tyske soldatene som kom til Vennesla, skrev jeg til «Militärge-Schichtliche's Forschungsamt» (Militær-historisk Forskningsembete) i Freiburg i Vest-Tyskland og fikk der vite at ingen av de soldatene som tilhørte 8de batteri som var i Vennesla, overlevde krigen. De ble utslettet ved et større slag ved elven Weichsel. (Nå elven Wisla i Polen). Unntatt var de som eventuelt var på permisjon.

I ettertid kan man vel si at de soldatene tyskerne plasserte i Ven-

nesla var i snitt litt oppe i årene og var stort sett greie å ha med å gjøre, men selvsagt merket man at det tyske lynnet var annerledes enn vårt. Det var hele tiden Gestapo (Det hemmelige statspolitiet) vi fryktet. De var de forferdeligste sadistene som ikke så noen grenser når det gjaldt å pine nordmenn.

Jeg hadde som oppgave å skrive om tyskernes forlegninger i Vennesla, men jeg har nok beveget meg langt utover dette. Det er så rart med det: Når man begynner å nøste opp så blir det lett nokså mye ut av både et ene og det andre.

For å avslutte kan vel si at Venneslafolk sto godt samlet under krigen, de hjalp hverandre så godt de kunne, på mange måter. Og vi var glade da de «grønnkledde» offiserer, befal og menige forsvant i 1945.

P.S.: Så ble det slik at i 1947–48 ble jeg utkalt til militærtjeneste og gjorde tjeneste som kavalerist i Tyskland, i Harz-området i 6 måneder. Det var en opplevelse jeg ikke ville være foruten og nå var det vi som var okkupanter i Tyskland.

Vi fikk reise mye – og fikk se mye og ganske mange ganger traff jeg tyskere som hadde vært i Norge. Nå var det et Tyskland som var langt nede og det var på grensen til hunger. Det var markert forskjell på «herrefolket» som hadde vært i Norge og slik de var da. Nå var det andre som bestemte over dem og det var ikke så greit å være tyskere i de første årene etter krigen.

Så til slutt: Det var utallige opplevelser i Tyskland og det kunne ha vært skrevet en historie om det også, – om godt og vondt, men så var det dette med plassen – og det jeg egentlig skulle skrive om –.

De russiske krigsfangene i Vennesla

Ved redaksjonen

Da krigen sluttet i 1945 var det 84.000 russiske krigsfanger i landet. Hvor mange det var på det meste vet vi ikke sikkert, men tallet var ganske sikker mye høyere. Mange døde under de ekstreme forhold de levde under, andre ble regelrett henrettet enten etter fluktforsøk eller som straff for andre forseelse.

Krigsfangene ble satt i arbeid på tyske forlegninger. Det var også tilfelle da russerne kom til Vennesla.

Det hadde lenge gått rykter om at det skulle komme russiske krigsfanger til bygda. Det skulle bygges en tyskerleir på Moseidmoen. Det var den som på bygdemål ble kalt «Belsen». Fangene skulle settes inn i arbeide. Alle guttungene i «Monen» var veldig spent på dette. Hvordan så de ut? Var de noen barske krigere? Slike og lignende spørsmål ble stilt i guttegjengene. De hørte jo med til våre allierte. Det dro ut før de kom, men en tidlig vinterdag var de her. Du store verden for et syn! Svarte, fillete, skinnmagre og huløyde. Det var et ynkelig syn – ingen her i bygda hadde sett noe tilsvarende før. De var forlagt i byen og ble fraktet morgen og kveld som kveg i en godsvogn. Gjennom en lang vinter trasket flokken i all slags vær frem og tilbake mellom stasjonen og «Belsen».

Det gjorde et sterkt inntrykk på folk i bygda. De ble opprørte og sinte. Det var innlysende at det dreide seg om folk som levde langt under sultegrensen.

Fangene ble satt til å grave vann og kloakkgrøfter. Arbeidet begynte med en gang de kom om morgenen og til de dro tilbake om kvelden. Midt på dagen ble arbeidet avbrutt av en times pause. Da gjorde fangene opp bål av nyhoggen fersk ved. Det måtte en spesiell

Martine Tønnesen mater hønsene. De russiske krigsfangene ble tilgodesett med mange egg fra hennes hønsegård.

teknikk til for å få den rå veden til å brenne. Den ble stabled kunstferdig opp og det brandt lystig. Fra det tyske kjøkkenet på Vikeland kom det noen store spann med suppe som ble utdelt. Hva som suppa besto av visste vel ingen – det var sannsynligvis mest vann. I pausen hendte det av og til at en vemodig russisk folketone hørtes fra fangene. Ordene var fremmede og uforståelige, men de dype stemmene fikk sangen til å lyde vakkert under de snødekte trærne.

Det ble nå populært blant ungene å prøve seg på å snakke russisk, men ordforrådet var heller lite. Det begrenset seg til Njet, da og spat-siba. Alle gikk å nynnet på de to russiske folkesangene som var kjent. «Stjetjenka Rasin» eller «Pramdragernes Sang».

Folk på Moseidmoen var selvsagt ikke uberørt av alt dette, de kunne heller ikke forholde seg passive. Det var knapt om mat for alle, men det som kunne avsees ble samlet sammen og smuglet inn til russerne. Guttungene påtok seg mer enn gjerne den oppgaven.

Martine Tønnesen og Margit Jensen var særlig ivrige og gavemilde, husker vi. Margit smørte mange «blingser» i denne tiden. Pakket to og to sammen, hendige små pakker som det var lett å stikke vekk i en fart. Martine rigget til små pakker med noen kokte poteter, sild eller «brødblingser». Ja – og av alle ting – kokte egg. De hadde nemlig høns på denne tiden. Mange godbiter fant vegen fra hennes kjeller til russernes maver gjennom denne vinteren. Sønnen Gunvald ble rene spesialisten til å smugle inn mat til russerne. Metodene for å smugle inn maten var flere. En måte var å stille seg opp på fjellet ved den gamle Hallandsbroa, for å kaste pakkene inn i flokken når den var på veg til stasjonen. Det var her «Spesialisten» kom til sin rett. Gunvald var alltid treffsikker. Fordelen med denne metoden var at man var i sikkerhet for vaktene. Av og til kunne det vanke både slag og spark fra «herrefolket» dersom de var i slett lune. Ellers fulgte ungene med flokken til stasjonen i håp om at maten kunne bytte plass i et ubevoktet øyeblikk. Det ble en slags overenskomst mellom ungene og fangene. Mens de ventet på toget fikk noen av fangene lov til å gå på «pissoaret». Den gangen var det en skikkelig gammel-dass på stasjonen. Det var en stor luftning under taket. Gjennom den forsvant brødblingsene, silda og potetene, vel embalert i avis-papir. Til stor glede for begge parter.

På våren ble russerne borte. Senere ble det internert endel russiske fanger i Fellesskolen på Hunsfoss. Noen av disse rømte krigsvinteren 1944/45. Resten ble forflyttet før krigen sluttet i 1945.

Da Venneslafolk risikerte livet for å hjelpe russiske krigsfanger

Av Jørgen Aas

Artikkelen er sakset fra V.p. nr. 8 1976

Minner fra krigsvinteren 1944/45

Det har vært krevet mye om ting som hendte under siste verdenskrig her i Norge, men en dramatisk historie fra Vennesla har aldri kommet på trykk. Da var det endel Venneslafolk, siste krigsvinteren, med stor fare for sitt eget liv, hjalp tre russiske krigsfanger til å holde seg i skjul for tyskerne og til å opprettholde livet gjennom en streng vinter.

De russiske krigsfangene arbeidet i tyskernes hestestaller på Hunsøya og hadde forlegning på Hunsfos skole eller Riksmålskolen som den het den gang. Den 2. oktober 1944 klarte tre av dem å rømme. De visste at de ville bli skutt hvis tyskerne fikk tak i dem, men de tok risikoen slik som mange andre krigsfanger. Titusener av de rømte krigsfangene ble tatt av tyskerne og henrettet. Noen få klarte seg til krigen var over og det gjorde de tre russerne som rømte i Vennesla. De klarte seg gjennom en hard vinter takket være en enestående innsats av en «håndfull» nordmenn.

Risiko og innsats

En av dem som tok den største risiko og gjorden den største innsats var Georg Granly, Moseidmoen. Han var svært uvillig til å fortelle om disse tingene da Vp oppsøkte ham i påsken. Men da vi «truet» med å skrive historien på grunnlag av de opplysninger vi da hadde, gikk han med på å gi oss opplysninger så langt han kunne for at beretningen når den først skulle skrives ble mest mulig korrekt.

- Det er klart at enkeltheter blir borte etter mer enn 30 år, skjønt

Nød gjør ofte menneskene oppfinnsomme. Her er kverna som de russiske rømlingene med primitive ressurser laget for å male korn. Den består av to hermetikkbokser. Den ene er litt mindre enn den andre slik at de går inn i kvarandre. I begge delene er felt inn et trestykke spekket med hestesko-søm. Nils Ingebretsen fikk etter krigen kverna av Høyåsen og han oppbevarer den som et kostelig klenodium.

jeg husker det aller meste. Men skulle en ta med alt måtte en holde på mange timer og Venneslaposten ville nok bare få plass til en brøkdell.

En annen vi har fått opplysninger fra er Thorvald Strandberg, Vennesla, som plutselig oppdaget at russerne hadde tatt inn på hans hytte ved Kjåvann på Drivenesheia, og som var med og skaffet dem mat til krigen sluttet.

Videre har vi fått mange opplysninger av Nils Ingebretsen, Moseidmoen som hadde mye samkvem med russerne i dagene etter tyskerens kapitulasjon 8. mai 1945. Ingebretsen har også hjulpet oss med å skaffe tilveie billedstoffet.

Venneslaposten har ikke som Georg Granly antydnet, plass til alle detaljer og vi kan nok heller ikke nevne alle dem som på en eller

annen måte var med på å hjelpe flyktningene, men vi gjengir historien så godt vi kan og så langt plassen tillater det, på grunnlag av det de tre ovennevnte har fortalt.

Først til Moseid

Detaljene om selve rømmingen er ikke kjent, men de tre russerne kom seg ihvertfall over til Moseidmoen og søkte først tilflukt i heimrådene ovenfor Moseidgårdene. Hvor lenge de holdt seg skjult der vet vi heller ikke, men det kunne neppe være så lenge for sult, kulde og væte tvang dem til ihvertfall å søke varme.

En natt tok de seg inn i fjøset til Martinius Moseid for å få litt varme. Da kona på gården kom ut i fjøset for å stelle om morgenen oppdaget hun dem. Hun skjønnte at et var russere og hun kjente nok også straffen for å hjelpe rømte krigsfanger, men hun så også at de var forkomne og trengte hjelp.

De fikk melk og mat, men de var jo selv fullstendig klar over at så lenge jakten etter dem pågikk måtte de snarest mulig komme seg på heia igjen.

Nils Ingebretsen sier at det var minst 50 tyskere med hunder på jakt etter rømlingene og det er vel nærmest et under at de ikke ble fakkert.

I uthus på Moseidmoen

Georg Granly kom i kontakt med russerne få dager etter flukten.

– Jeg skulle en tur opp til Moseid, forteller han. Ved Motjønnhagen traff jeg Halfrid Larsen. Hun fortalte at hun hadde sett tre skikkelser innunder heia ved Montjønna. Jeg gikk innover og kom i kontakt med russerne.

I den tiden bodde jeg i annen etasje hos min bror. Jeg hadde tomt like ved nåværende Moseidmoen skole. Jeg hadde byggeplaner men fikk bare byggetillatelse for et lite uthus. Her hadde vi en gris og noen høns og på «trevet» var det stable inn høy. Uthuset lå ikke så langt fra Drivenesveien men det var furuskog mellom huset og veien og ingen nære naboer på denne siden av veien. Jeg fikk russerne med inn i uthuset hvor de grov seg ned i høyet.

– Du visste hvilken risiko du tok?

– Ja, selvsagt, men en kan ikke la mennesker fryse eller sulte ihjel så sant en har mulighet for å hjelpe.

Mat til tre rømlinger

- Men hvordan i all verden skaffe mat til tre sultne flyktninger i en tid da det var store problemer med å skaffe mat til seg selv og familien?

- Ja, det gikk på et vis. Vi hadde heldigvis gårder i nærheten, og kunne få tak i noe poteter og grønnsaker og kanskje litt annet i blant.

- Visste bøndene hvorfor du plutselig fikk behov for mer poteter og grønnsaker?

- De hadde sikkert sine anelser, men i den tiden spurte man minst mulig når en hadde slike «anelser». Det var best å ikke vite noe. Den eneste jeg var nødt til å fortelle det hele til var min kone. Hun kunne ikke unngå å forstå noe av det jeg foretok meg og hun måtte også være med på å skaffe mat til rømlingene.

- Hvor lenge ble russerne i uthuset ditt?

- Vel en måneds tid. De hadde også noen nattlige utflukter for å prøve å få tak i noe å spe på matrasjonene med. En dag spurte de om jeg kunne skaffe dem noe ulltråd, litt parafin og et baufilblad. De fortalte ikke hva de skulle bruke det til men jeg skaffet sakene.

Innbrudd i Vennesla Frikirke

Grytidlig neste morgen ble min kone og jeg vekket av at det ble kastet snø på soveværelsesvinduet vårt i 2. etasje. Utenfor sto russerne. De hadde gjort innbrudd i Vennesla Frikirke.

- Frikirken?

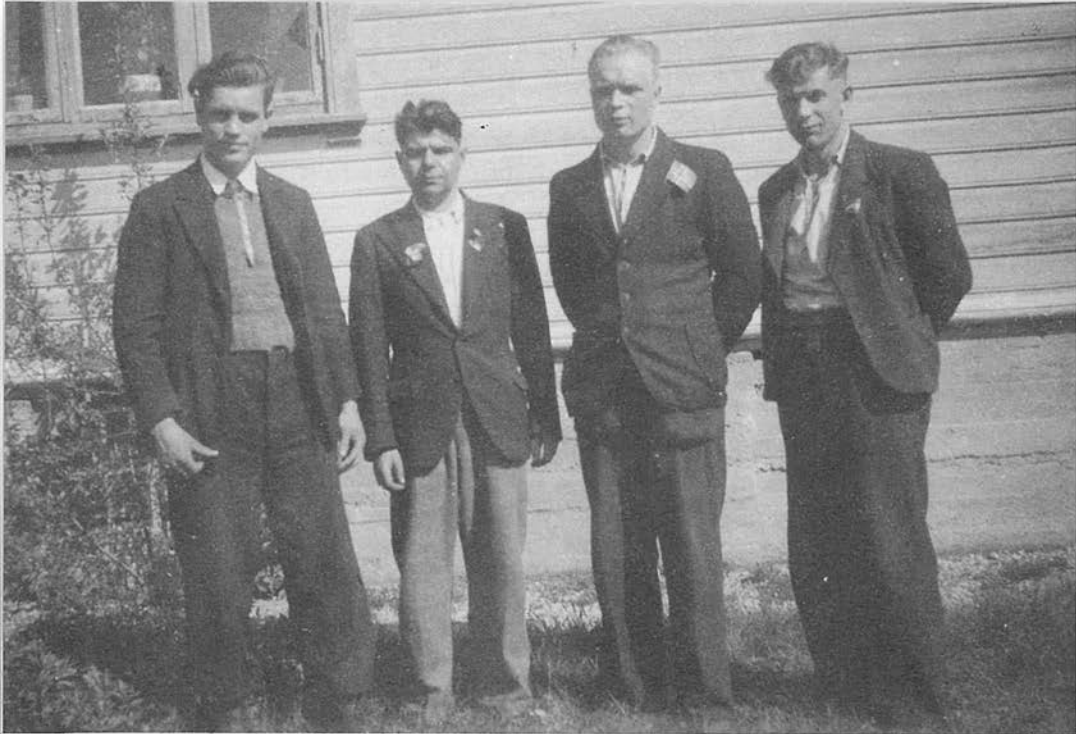
- Ja, tyskerne hadde lager der og det visste russerne. Men utbyttet av matvarer ble heller magert. De hadde fått med seg noe knekkebrød som forresten stort sett ble spist opp av mus senere, en del keepers og - du store all verden - tre ballonger med rom.

- Hva slags innbruddsverktøy hadde de brukt?

- Det var de sakene jeg hadde skaffet dem. Skriv ikke hvordan de brukte det men en av russerne var glassmester og som kjent sprekker glass hvis det blir oppvarmet og så hurtig avkjølt.

Tyske offiserer på besøk

I lengden kunne det ikke gå å ha dem i uthuset like i nærheten av beboelsen på søndre Moseidmoen og det gikk helt klart opp for meg da vi en dag fikk besøk av tre tyske offiserer med hund. Rus-

De russiske krigsfangene fotografert i maidagene 1945. Fra venstre: Kozi, «Lille» Mischa, Mischa og Senja.

serne hadde boret et kikkhull i veggen mot veien og så da tyskerne kom. De var nok brennsikre på at de nå var oppdaget men de lå musestille i høyet mens tyskerne var nedunder og inspiserte. Det var ikke russerne de var ute etter. De hadde tenkt å beslaglegge uthuset og plassere et par hester det. At ikke offiserene skjønnte at det var fremmede gjester i uthuset er ikke så rart. Når tyskerne var på jakt etter en spesiell ting overså de ofte ting som kunne ha vært mer viktig for dem, men at ikke hunden merket noe synes jeg er rarere.

Til Kjåvann

Imidlertid forsto jeg at russerne måtte flyttes. Det sto jo om livet både for dem, for meg og min kone. Jeg henvendte meg til Ole Høy-åsen på Drivenesmoen og spurte om jeg kunne få leie hytta hans ved Kjåvann på Drivenesheia. Jeg forklarte ingenting men ba ham innstendig ikke å besøke hytta.

En natt fikk jeg med meg russerne opp til hytta. Nå fulgte en noe omflakkende tilværelse for dem. De turde ikke være for lenge på

samme sted. En tid var de i Thorvald Strandbergs hytte som også ligger ved Kjåvann. Der var de bl.a. lille julaften 1944.

Lille julaften 1944

Og så lar vi Thorvald Strandberg berette:

Kona og jeg hadde vært en tur i Øvrebø for å besøke noen kjent og – for å si som sant er – prøvde å få noen matvarer til julen. På tilbaketuren merket vi at ikke alt var som det skulle være med hytta. Vi gikk bortil og oppdaget at døra var stengt innenfra. Vi banket på, men alt var stille. Men kona gikk så rundt og banket på et vindu og da ble døra åpnet. Vi skjønnte straks hva slags gjester vi hadde fått og gav dem noe melk og noen egg.

Siden prøvde vi å hjelpe dem med mat så langt vi formådde. Det ble helst poteter men jeg fikk også noe fisk på Hunsfos Fabrikker. Russerne selv stjal nok en del rundt omkring på gårdene bl.a. korn som de enten kokte som det var, eller malte på primitiv, selvlagt kvern.

Ellers gjorde Georg Granly en enestående innsats for å skaffe dem mat, klær og ellers hjelpe dem på alle måter.

Et blodslit

Vi vender tilbake til Granly. Han besøkte dem tre kvelder i uka med den mat han hadde fått skrappt sammen og ellers for å holde dem underrettet. Veien over Drivenesheia ble ikke brøytet og det kom voldsomme snømengder den vinteren. I kleivene opp til Drivenesvannet lå snøen til sine tider så høyt at en ikke kunne se hvor veien gikk. Han måtte alltid gå om kvelden etter at det var blitt mørkt. Det hendte at han startet klokka 7 om kvelden og var hjemme klokka 4 neste morgen gjennomvåt av svette. Så var det å få et par timers søvn og så på jobben. Han arbeidet da på anlegget ved Hunsfos Fabrikker og det var om å gjøre at han passet arbeidet slik at intet skulle virke mistenkelig.

Russerne var skiftevis på Høyåsens og Strandbergs hytte. En tid var de også på ei hytte ved Nasbøvann. Det var Ingvald Eriksen og Arnfinn Kvarstein som eide den. Den brente ned for flere år siden.

– Det måtte være uhyre vanskelig å skaffe mat til tre voksne karer i en tid med matmangel og streng rasjonering.

– Det var ikke lett. Jeg må tilstå at jeg ikke var så helt lovlydig

selv. Bl.a. jaktet jeg en del slik at det også ble litt kjøtt en gang i blant. En natt avla jeg et aldri så lite besøk i Arbeidstjenestens lager i Øvrebø og fikk bl.a. med meg noe salt fisk. Etter hvert fikk jeg imidlertid en del hjelp. Blant dem som ble innviet i hemmeligheten var Jakob Nygaard og Henry Jensen som begge var aktive i motstandsbevegelsen.

Flytting på ny

Men da det lakket mot vår ble det en del trafikk av skiløpere på Drivenesheia og jeg skjønte at russerne måtte lenger bort. De var først en tid på en nedlagt gård i Øvrebø. Min far var med den natta de skulle flytte. Han hadde nylig brukket armen, men gjorde det han kunne. Russerne måtte jo ha med seg en del «husgeråd» og en del andre ting og det ble tungt å bære der vi stolpet i snøen. Ved Landhandelen i Øvrebø sto der en kjelke oppetter veggen. Den lånte vi og da gikk det noe lettere. Vi gikk helt til Horrisland den natta. Min far måtte snu før vi kom helt frem.

Møte med tyskere

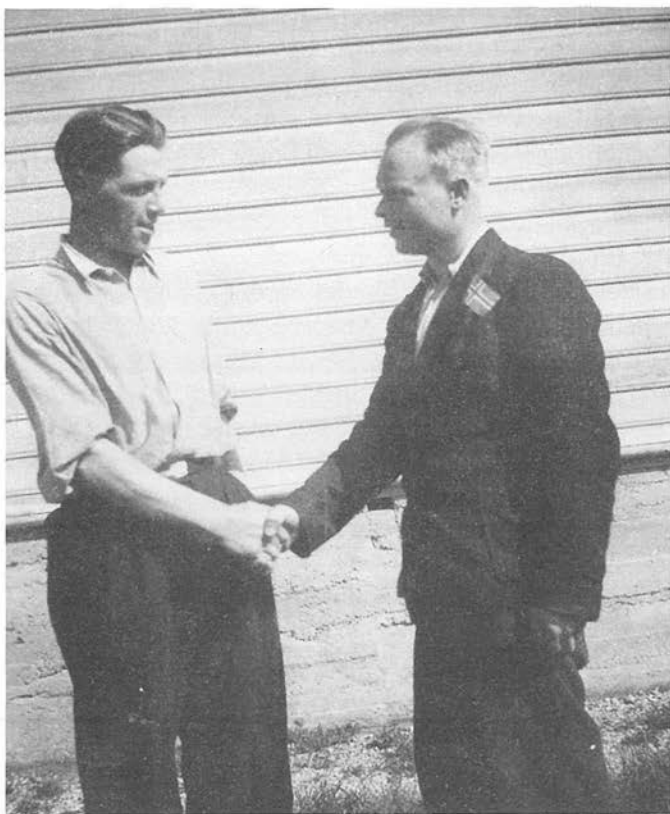
At det var på høy tid å flytte fikk jeg bevis for på hjemveien om morgenen. Jeg møtte tyskerne ved Kjåvann og de var tydelig ikke ute på en uskyldig skitur. De stanset meg og spurte meg ut hva jeg gjorde her og hvor jeg kom fra. I all hast brygget jeg opp en nødløgn. Jeg sa at jeg drev med hogst for en bonde oppe i Øvrebø men måtte hjem fordi jeg hadde fått beskjed om at kona var blitt syk. De lot meg gå med dette.

De som eide den nedlagte gården var informert og hjalp også til med å skaffe mat, men de turde ikke fortsette å ha dem like i nærheten av sitt bosted og det er ikke det minste å undres over.

«Påsketur»

Jeg visste ikke min arme råd, men så kom jeg på at lærer Histøl på Vikeland hadde ei hytte på Horrisland. Jeg henvendte meg til ham og sa at jeg måtte leie hytta hans. Han forsto nok at det var et eller annet om å gjøre men spurte ikke. Jo mindre man visste desto bedre.

Dette var like før påske og for at alt skulle virke naturlig dro kona og jeg på påsketur til hytta. Etter påsken flyttet vi russerne dit. Likevel kunne de ikke bli der heller i lengre tid. Så flyttet de til Robstad,

Avskjed. Mischa tar farvel med Georg.

hvor de først låntok ei lita bu, mens de bygget sin egen hytte helt inne mot Ropstadknuten.

Der ble de til krigen sluttet. Vi hadde problemer med å få hentet dem og først 8. mai fikk jeg tak i en bil. Det var Karly Nordvold som var med opp og kjørte dem ned til Vennesla og gleden var ubeskrivelig over at de endelig kunne ferdes i frihet. Både rømlingene og de andre russiske krigsfangene i Vennesla ble mottatt med åpne armer i de fleste Venneslahjem og russerne fikk mange venner før de måtte videre.

Fra Sola til Iveland

Vi fikk også beskjed om at det befant seg en rømt russisk krigsfange

i Iveland og til å hente ham fikk jeg med meg en av Hunsfos Fabrikkers biler. Denne russeren hadde rømt fra en fangeleir på Sola ved Stavanger. To andre som hadde flyktet samtidig ble skutt men han slapp unna. Hvordan han hadde oppholdt livet på den lange ferden fra Sola til Iveland er en gåte, men ihverfall hadde han svømt over elva flere ganger før han kom til «bestemmelsesstedet».

Det gikk ikke så mange dagene før det kom melding gjennom radio om at alle russiske krigsfanger som var på frifot skulle samles. Rømlingene fra Vennesla og en del andre fikk først opphold på Metropol hotell i Kristiansand.

Den 17. mai fikk Nils Ingebretsen utvirket at en hel «bussladning» av de tidligere krigsfangene ble med på feiringen i Vennesla. Det var med i folkeetoget og underholdt med sang på festplassen. Senere ble fangene samlet i en leir i Greipstad hvor deres venner fra Vennesla ikke minst Granly og Strandberg besøkte dem flere ganger.

Avskjed og all kontakt brutt

Da det nærmet seg hjemreisen var russerne meget mismodige. De var tydelig at de visste hva som ventet dem. Det ble imidlertid utvekslet gaver og tatt hjertelig avskjed. Adresser ble også utvekslet men det har ikke kommet et eneste brev fra de hjemvendte russere.

Det siste jeg hørte fra dem, sier Granly, var et brev som ble sendt fra Finnland. Da skulle de inn i Russland og av stemningen i brevet forsto jeg at det var slutten for dem.

- Hva mener du selv har hendt dem etter hjemkomsten?

- Det er jo en kjensgjerning at mange av krigsfangene ble henrettet etter at de ble ført tilbake til Russland og at enda mange fler ble sendt til årelangt straffarbeid hvor sikkert også en stor del har bukket under.

Hva som har skjedd med mine venner fra den siste krigsvinteren får jeg nok aldri vite, men sikkert er det at hvis de hadde vendt hjem som frie menn så ville jeg ha hørt fra dem.

Familien Strandberg fikk et fint takkebrev fra alle russerne de hadde vært i kontakt med. Brevet er datert i Oslo 5/6-1945. De skriver at de skal reise hjem sammen 7. juli 1945.

Grovane.

Et senter i motstandsarbeidet

Ved Olaf Ingbretsen

Noen kilometer øst for Vennesla sentrum ligger Grovane stasjon. Den ærverdige bygningen sto ferdig til Setesdalsbanens åpning i 1896. I dag er stasjonen lukket og låst. Ingen tog stopper her lenger. Om man går 50 år tilbake i tiden var situasjonen en ganske annen. I 1938 ble Sørlandsbanen ført forbi stasjonen og frem til Kristiansand. Stasjonen opplevde en glansperiode. Den fikk ny status – den ble et jernbaneknutepunkt. Endestasjon for Setesdalsbanen og lokaltoget Kristiansand/Grovane. Alle fjerntog stoppet her for omstigning av reisende. Det ble bygd eget verksted for Setesdalsbanen og omlastningsanlegg for gods. Stasjonen var betjent hele døgnet. Rundt regnet hadde 30 mann sitt daglige arbeid ved Grovane stasjon. Slik var situasjonen ved krigsutbruddet i 1940.

Åpningen av Sørlandsbanen førte til et enormt behov for kvalifisert personale i alle tjenestegrupper. Personalet ble hentet fra andre banestrekninger. Det ble storinnrykk av «østlendinger» i tiden som fulgte. Anders J. Kløve var en av dem som kom til Kristiansand distrikt i denne tiden. Han var født på Voss men vokste opp på Hokksund. Nettopp utdannet togekspediter. Allerede fra første time tjenestegjorde han på Grovane stasjon. I dag høres det utrolig ut, men han forteller selv at han ble hentet ut av toget han ankom med og satt rett i tjeneste. Egentlig var han utlånt fra Oslo distrikt i seks måneder, men likte seg så godt i miljøet at han ble værende her til han måtte rømme landet, høsten 1944.

Kløve bosatte seg i Kristiansand og fant seg fort til rette i byen. Som aktiv idrettsmann ble han medlem av fotballklubben Donn og skiklubben Oddersjaa. Her fikk han mange gode venner som siden

Grovane stasjon slik den så ut etter at Sørlandsbanen ble ført frem til Kristiansand. Foto utlånt fra Setesdalsbanens arkiv.

ble nyttige kontakter da han ble engasjert i det «illegale» arbeidet under krigen.

Fra krigsutbruddet og fremover i okkupasjonstiden kom jernbanen til å spille en mer og mer sentral rolle i samferdselen. Dette gjaldt både befordring av reisende og gods. Transportvolumet økte til det firedobbelte i forhold til førkrigsnivå. Årsaken skyldtes først og fremst de mange transportoppdrag som okkupasjonsmakten påla jernbanen, men også den generelle utvikling i samferdselen. Både bilparken og veiene ble nedslitt etterhvert. Restriksjoner i forbruk av olje og brennstoff førte til at jernbanen ble omtrent enerådende når det gjaldt transporter over lengre strekninger. Denne utviklingen førte til at jernbanen ble et interessant objekt for den hemmelige etterretningstjenesten og som mål for sabotasjeaksjoner, under eventuelle krigshandlinger. Både de allierte, motstandsbevegelsen og den tyske okkupasjonsmakten var fullt ut oppmerksom på dette.

Ganske tidlig tok tyskerne sine forholdsregler. Kort etter invasjonen ble det plassert en stasjonsoffiser i Kristiansand. Senere kom

det en permanent ordning med egen Bahnhoffizier plassert på Kristiansand stasjon. Utover i krigsårene ble forholdene skjerpet. Særlig på de større sentra. Jernbanens personale og andre som skulle oppholde seg på jernbanens område ble utstyrt med passerseddel som måtte forevises ved kontroll.

Motstandsbevegelsen arbeidet målbevisst for å opprette sabotasje-grupper og etablere kontakter for etterretningsarbeidet. Anders Kløve ble aktivt med i begge grener av motstandsarbeidet.

Glimt fra dagliglivet på Grovane - og litt til

I tiden etter krigsutbruddet ble de tyske transporter mer og mer dominerende. Militærtransportene til og fra Evjemoen ble omlastet på Grovane. Det var materiell, forsyninger og troppetransporter. Som regel gikk dette greit og rutinemessig i hvert fall når det gjaldt materiell og forsyninger. Troppetransportene var mer kompliserte. En tid utover i okkupasjonstiden økte disse transportene i omfang og hyppighet. Det var en alminnelig oppfatning at Norge ble brukt som avlastningssted for krigstrette tyske soldater som trengte avløsning ved Østfronten. De soldatene som kom fra fronten var av en ganske annen mentalitet enn de som reiste. De var sannsynligvis brutalisert av fronttjenesten og oppførte seg til tider som «bøller». Ikke skjelden ble pistolen lagt på skrivebordet når transportproblemene skulle drøftes. Tyskerne ville ikke uten videre akseptere at transporten var forbundet med noen vanskeligheter. De trodde nordmennene saboterte. Av og til måtte tyskernes transportleder hentes. Der Bahnhoffizier var en fornuftig og myndig herre som ordnet opp i flokene ikke minst på en måte som var tilfredsstillende for personalet på jernbanen.

Brødfangst med «hakapiggen»

På Evjemoen var det stasjonert store tropestyrker under hele okkupasjonstiden. Store mengder forsyninger ble sendt med Setesdalsbanen. Det var matvarer av forskjellig slag. På Evjemoen var det også et stort bakeri som forsynte de tyske forlegninger på Sørlandet med brød. Brødet kom i hele vognlaster til Grovane. Aldeles ferskt. Vognene var lastet mens brødet fremdeles var varmt. Ut av noen små vinduer i vognkassen bredde det seg en liflig duft av ferskt bakverk. Dette representerte en konstant fristelse. Å forsyne seg av de

*Gjensyn etter mange år. Anders Kløve hilser på Michael Hicks, en av de engelske flygerne som var med på den dramatiske turen med Augusta.
Foto utlånt av Anders Kløve.*

tyske forsendelser ble ikke sett på som noen stor forbrytelse. Tvert i mot en nytt moteord så dagens lys, det ble kalt for å «orge». Problemet var å få tak i brødmaten. Vinduene var små og satt høyt på veggen. Spesialredskap måtte til – en lokal variant av «hakapiggen» ble konstruert. Det var en lang stang med en pigg i enden. Med denne ble brødene fisket opp. Det ga et ekstra tilskudd til den knappe brødrasjonen til glede for mange.

Avanserte metoder ble også tatt i bruk for å forsyne seg av de mange transporter av sukker. Det ble kort og brutalt boret hull gjennom bunnen av vognkassen. Enkelt og effektivt – sukkeret rant i en jevn hvit strøm ned i medbrakte bøtter og spann. Store kvanta ble «tatt hånd om». Ikke alt ble brukt til sylting og baking, men sukker kan som kjent brukes til litt av hvert, så noe problem med å få brukt det var det vel neppe.

Begge disse «bibeskjeftigelser» førte til tildels store manko i forsen-

delsene. Så store at de tyske myndigheter måtte ta affære. Rassier ble gjennomført for om mulig komme på sporet ettr de forsvunne varene. Mange av de ansatte ble tatt inn til avhør uten at man fant de skyldige. Det hele kokte bort i «kålen» uten at det førte til noen represalier. En annen historie fra denne tiden er så spesiell at den fortjener noe nærmere omtale.

Da lensmannen fikk fire flasker eddik til jul

Til Grovane kom det en pakke adressert til lensmannen i en av bygdene oppe i Dalen. Stasjonsbetjenten som håndterte godset var uheldig og mistet pakken. Noe av innholdet gikk i stykker. Duften som bredde seg var ikke til å ta feil av – det luktet vin. Han ble noe ulykkelig og konfererte med togekspeditøren om hva som måtte gjøres. Fraktbrevet viste at pakken skulle inneholde fire flasker eddik. Pakken ble sendt av en privat avsender. Både mottaker og avsender hørte til «det gode selskap» og skulle selvsagt ikke foreta seg slike disposisjoner. Svartebørsvirksomheten ble i sin alminnelighet oppfattet som «landsskadelig». Resultatet ble derfor at det ble innkjøpt fire flasker eddik hos nærmeste kjøpmann. Flaskene ble pakket fint inn og sendt videre. Dette var rett opp under jul så lensmannen fikk sine fire flasker eddik til julen.

Et gunstig utgangspunkt for «illegale» reiser

For den som var kommet i Gestapos søkelys var jernbanen et effektivt alternativ for å komme seg bort fra et brennbart område. Grovane lå gunstig til for den som ville stige på toget så ubemerket som mulig. Alle fjerntog stoppet her og stasjonen lå godt ute av byen. Risikoen for rassia og kontroller var av den grunn liten. For å reise langt lengre enn 30 km måtte den reisende være i besittelse av reisetillatelse. Den som var ettersøkt hadde bare i ytterst få tilfeller nødvendige papirer. Det var togpersonalets plikt å påse at den reisende var i besittelse av reisetillatelse m.m. Derfor måtte slike reiser avtales med konduktørpersonalet i hvert enkelt tilfelle. Det var ingen av personalet som vegret seg for å ta med en reisende som hadde behov for å komme seg bort. Det var omtrent bare nordmenn, og de klarte seg som regel bra. De hadde ingen språkproblemer. Underveis ble de orientert om situasjonen i toget av togpersonalet, slik at de nødvendige forholdsregler kunne taes.

I et tilfelle var det likevel nødvendig med eskorte. Kløve minnes dette slik. Denne gangen dreide det seg om en amerikansk flyger – David Besbrees. Han hadde havarert under et tokt mot Knaben Gruver. Det var meningen å få han over til Sverige. Et av problemene var at han ikke kunne et eneste ord norsk. Vi hadde avtalt å møte på Grovane i god tid før nattoget til Oslo hadde avgang den natten reisen skulle gjennomføres.

Sammen med de øvrige som møtte opp var det også en ung student, Svend Svendsen, som var ettersøkt av Gestapo. Vi rådslo om hvordan reisen skulle foretas. Besbrees kunne selvsagt ikke reise alene. Den unge studenten hadde nok med seg selv om uhellet skulle være ute. Det ble til at jeg skulle eskortere de to inn til Oslo. Besbrees skulle ikke si et ord, tvert i mot han skulle spille døvtstum. Jeg skulle besørge snakkingen dersom det ble nødvendig. Etter at jeg hadde rigget på meg en jernbaneuniform entret vi toget. Besbrees hadde trukket på seg noen sivile klær utenpå sin flygeruniform. Han så noe underlig ut, så jeg lurte på hvordan reisen kom til å forløpe.

Det var trangt om plassen i toget. Vi måtte derfor dele kupe med en ukjent hirdmann. I følge god patriotisk takt og tone var den slags reisefølge uakseptabelt. Dessuten var, mitt reisefølge tatt i betraktning, situasjonen noe ubehagelig. Men om vi skulle sitte hadde vi ikke noe valg. Dessuten står som kjent gudene den dristige bi, så plassen vi fikk kunne være like bra som noe annet sted.

Reisen ble for oss alle lang etterhvert. Hirdmannen som satt borte i vinduskroken var falt i søvn. Da – kom det et kraftig brak borte fra kroken. Lyden var ikke til å ta feil av. Det var en høyst ufrivillig utblåsning. En klingende latter fylte kupeen. Besbrees lo spontant og uhemmet. Han kunne heller ikke få stoppet latteren igjen. Hirdmannen våknet opp av styret, så seg noe desorientert omkring. Lufta i kupeen bar tydelig preg av det som var hendt. Hirdmannen oppfattet raskt situasjonen og at det var han som var årsak til luftforurensingen. Når han bare får summet seg, tenkte jeg, så får vi bråk. En døvtstum med så velklingende latter, det må virke påfallende. Men isteden for å feste seg med Besbrees latter var han mer opptatt av alt oppstyret som han så ufrivillig hadde blitt årsak til. Han følte seg ille berørt. Kanskje det var grunnen til at vi ikke fikk noen ubehagelige spørsmål. Resten av turen gikk greit. Den «Døvtstomme» forholdt seg taus og vi kom frem til Oslo uten problemer.

I dag, femti år etter blir det komiske i situasjonen mer fremtredende. Den gang kunne bagatellen lett ha ført til store ubehageligheter for oss alle.

Det var ingen organisert fluktrute fra Grovane, men fra tid til annen kom det folk nattetider å ba om hjelp til å komme seg bort. Etterhvert ble det ganske mange som ble tatt hand om av togpersonalet. Med fare for selv å komme i gestapos klør gjorde togpersonalet en god jobb gjennom hele okkupasjonstiden.

Senter for den hemmelige etterretningsvirksomheten ved jernbanen i Kristiansandsområdet

Den hemmelige etterretningsvirksomheter, eller XU tjenesten som den ble kalt, kom igang allerede i 1940. Først som en del av Mil.orgs arbeid. Siden ble den skilt ut som en selvstendig gren i motstandsarbeidet. Målet var å holde den militære stab i London orientert om tyskernes disposisjoner i Norge. Etterretningsarbeidet var rettet mot tyske militære anlegg, baser og depoer. Videre å innhente opplysninger om utviklingen i krigsproduksjonen, forflytninger av tropper og materiell osv. Etterretningsarbeidet pågikk under hele okkupasjonstiden. I London ble opplysningene samordnet og man hadde, til enhver tid et ajourført bilde av situasjonen i Norge. Dette var viktig dersom man skulle foreta militære operasjoner i landet.

Arbeidet ble som regel organisert på tre ledd. Feltooperatøren som foretok observasjoner i «marka». Kurervirksomheten som brakte opplysningen til senderstasjonen. Denne delen av arbeidet ble om nødvendig delt på flere personer. Senderen formidlet opplysningene videre til staben. Alt arbeidet var selvsagt risikofyllt. Den som ble tatt i spionasjevirksomhet hadde en lite hyggelig skjebne å se frem til. Vedkommende måtte regne med å gjennomgå blodige forhør for deretter å få avsagt en dødsdom for sin virksomhet.

Jernbanen ble mer betydningsfull utover i okkupasjonstiden. Transportmengden økte radikalt. Langt over halvparten av den samlede mengde var tyske transporter. Vesentlig forflytninger av tropper og materiell. Utviklingen førte til at jernbanen ble et interessant objekt for etterretningsvirksomheten. Spørsmålet var hvordan arbeidet skulle organiseres. Tilretteleggingen av transportene ble foretatt av transportledelsen i Kristiansand. Transportoppleggene, både for militære og sivile oppdragsgivere ble samordnet her. Dersom man

skulle få maksimalt utbytte av etterretningsarbeidet måtte feltoperatøren plasseres innenfor transportledelsen. En av de som hadde sitt daglige arbeide ved kontoret måtte verves.

«Dette var problemet», forteller Anders Kløve. Jeg kjente omtrent alt personale ved jernbanen. Det burde være en enkel sak å finne en samarbeidspartner. Likevel – dette var noe ganske annet enn å be om en vennetjeneste. Etter å ha fundert på hvem jeg kunne fremlegge saken for, ble jeg stående ved kollega Mortmann Johnsen. Han var en stabil, avbalansert og sindig kar. Etter en tid brakte jeg saken på «bane» i et beleilig øyeblikk. Etter å ha tenkt seg grundig om sa han seg villig til å påta seg oppgaven. Hans arbeid besto i å ta kopier av rekvisisjoner og transportoppgaver. Kopiene ble sendt gjennom jernbanens interne postgang til meg på Grovane. Her ble transportoppgavene og andre opplysninger bearbeidet og sammenfattet til rapporter som egnet seg for videreformidling over senderen i Åseral. Med grunnlag i rapportene kunne man hele tiden ha et relativt korrekt bilde av tyske troppekonsentrasjoner og hvordan dette endret seg over tid. Utgangs- og bestemmelsessted fremgikk av rapportene. Rapportene gikk regelmessig med kurerer til Hornnes. Det var særlig tre overkonduktører som ble brukt som kurerer, nemlig Kåre Helgeland, Bartle Tveit og Alf Kristensen. På Hornnes var det stasjonsmester Torgrim Moseid som tok imot kurerposten. Han sendte den videre til Åseral med Mil.orgs. kurerer.

Helt fra etterretningstjenesten ble etablert ved transportledelsen i Kristiansand og frem til senderen i Åseral ble tatt høsten 1944 gikk det regelmessige rapporter en gang i uken denne veien.

En kort tid ble det opprettet en annen rute over Grovane. Det var Rolf Kjeldsen, forøvrig min gode venn, som ba meg om dette, forteller Kløve. Meldingene gikk til senderen i Birkenes. Her var Henry Aamo operatør. Oppgaven var å bringe opplysningene videre. Det var plassert en postkasse på Østheia noen km ovenfor Grovane stasjon. Oskar Østerhus hadde påtatt seg oppgaven med å bringe meldingene på plass i kassen. En dag han var ute i oppdrag ble han oppmerksom på en ukjent mann som oppholdt seg i nærheten av kassen. Han oppførte seg noe mistenkelig. Den som var «innviet» kjente til de avtalte merker og tegn som markerte kassen og om det var meldinger i den. Det kunne derfor tyde på at det var en fra «den annen part» som

rekognoserte. Etter denne episoden måtte vi oppgi kassen og finne et tryggere sted. Vi fikk plassert en ny postkasse. Denne gangen ved Sjerkedalen viadukt like ved veien. En stor karakteristisk stein ble brukt som kjennetegn. Denne kassen fikk vi også problemer med. Da jeg var kommet til Sverige fikk jeg forespørsel om plasseringen, det var ingen som kunne finne den. Jeg gav en utførlig beskrivelse, men heller ikke dette gav noe resultat. Kassen eller boksen var og ble borte. Det var besynderlig, og etter at jeg var kommet hjem og hadde begynt i arbeide igjen tok jeg en tur opp for å se om jeg kunne finne den. Det viste seg at vegvesenet hadde foretatt en vegutvidelse på stedet etter at kassen var plassert. Det var altså grunne til at kassen var blitt borte.

Et brohode for den frie verden

Sabotasjegruppa bygges opp.

En dag på høstparten 1943 ble jeg oppringt av kollega Einar Repstad, som var stasjonert på Nelaug. Han fortalte meg at det var en person som ønsket å snakke med meg. Samtalen skulle foregå på Nelaug. Noen opplysninger ut over det fikk jeg ikke. Det er klart jeg var nysgjerrig, skjønt jeg hadde en mistanke om hva det dreide seg om. Jeg «tygget» på det noen dager, men avtalte en dag og reiste oppover.

«Personen» viste seg å være Jakob Eikanger. Han var kommet fra England. Sammen med Jens Ropstad og Leif Tofte var han «droppet» ned i Tovdalsområdet. Senere ble han oppnevnt som sjef for Mil.org. i Aust-Agder. Jeg ble spurt om å bygge opp en kampgruppe på Grovane. Gruppens skulle knyttes til SOE med ordrelinjer direkte fra kommandosentralen i London.

SPECIAL OPERATIONS EXECUTIVE (SOE) ble dannet så tidlig som i 1940 etter britisk initiativ. Hovedmålet var å bistå de allierte styrker under krigshandlinger ved direkte sabotasje-handlinger bak de tyske frontlinjer. I vårt tilfelle på besatt område i Norge. Mitt oppdrag ville bli å bygge opp en gruppe som skulle foreta sabotasjeaksjoner mot jernbanen og eventuelt kraftstasjonene Kringsjø og Nome-land i gitte situasjoner.

Jeg ga ikke noe endelig tilsagn på det tidspunktet, men vi ble enige om å møte på Grovane en måned senere. Jeg var allerede engasjert

i etterretningsarbeidet og var ikke sikker på om jeg kunne mobilisere noe folk utover det. Jeg skulle imidlertid arbeide med dette frem til vårt neste møte. Både med å skaffe frivillige og med å utarbeide konkrete planer over oppbyggingen.

Eikanger dukket opp som avtalt en høstnatt en måned senere. Han kom på sykkel, nedlesset med våpen, ammunisjon og sprengstoff. Jeg var alene på vakt, og bak stengte dører ble våpnene klargjort. De var nettopp kommet fra England og var innsatt med et fettstoff og det måtte foretas en grundig rengjøring før de var aksjonsdyktige.

Mens vi holdt på med dette gikk vi gjennom planene som jeg hadde utarbeidet. Av hensyn til sikkerheten skulle gruppen i utgangspunktet være liten, i alt tre personer. Foruten meg skulle den omfatte to operatører – henholdsvis en for Setesdalsbanen og en for Sørlandsbanen. Jeg hadde kontaktet to personer som hadde sagt seg villig til å være med i gruppa. De to var vervet uavhengig av hverandre. Det var bare meg som visste om de to, dette var gjort for å begrense omfanget av en eventuell opprulling. Den som havnet i Gestapos klør var meget utsatt. Det skulle stor fysisk og psykisk styrke til å motstå de «metodene» som der ble brukt. Man hadde flere smertelige erfaringer i så måte på Sørlandet. Det var en tragedie for den som ble tatt og et tilbakeslag for motstandsbevegelsen. Av samme grunn måtte de to operatørene bygge opp hver sitt depo av våpen og sprengstoff. Derfor måtte det skaffes tilveie mer utstyr slik at operatørene kunne gjøres aksjonsdyktige. Vi gjennomgikk planene og da dagen begynte å gry måtte vi få unna våpnene. Under golvet på stasjonsmesterens kontor var det en kanal for elektriske kabler og stillverk. En luke under kontorpulten førte ned til sjakten. Her ble våpen og sprengstoff gjemt i all hast. Det ble liggende under golvet en tid og mang en tysker som kom til stasjonen ble sittende oppå depoet vårt. Siden ble det flyttet til et tryggere sted, om man fikk problemer med strømtilførselen ville depoet bli avdekket ganske raskt.

I tiden som fulgte ble gruppa gjort aksjonsklar. Gruppen ble tildelt et kodenavn. Meldingene ville komme gjennom nyhetssendingene fra London. Vi hadde nå våpen og annet nødvendig utstyr. Det ble gitt instruksjon i våpenbruk og sprengningsmetoder og teknikk. Operatørene fikk hånd om hver sitt depo, plassert strategisk til i forhold til sitt aksjonsområde. Beredskapen var opprettet og intakt dersom det skulle bli behov for aksjoner.

Krigen utviklet seg slik at behovet ikke meldte seg, men beredskapen ble opprettholdt frem til fredsslutningen i mai 1945.

Opprulling

Høsten 1944 ble mil.org. senderen på Åseralsheia lokalisert. Tyskerne satte i gang en stor aksjon. Basen ble omringet og det kom til kamp der operatøren Leif Tofte var falt. Motstandsbevegelsen omkring sellen i Tovdal ble samtidig rullet opp. Nå var gode råd dyre! Særlig farlig for oss var tyskernes kupp i Åseral. Vi måtte regne med at det var beslaglagt materiale som kunne være kompromiterende og avdekke store deler av etterretningsvirksomheten. Det ble helt nødvendig å gå i dekning en tid for å avente utviklingen. Vi håpet på at det hele ville roe seg ned igjen, men det var lite sannsynlig. Av erfaring visste vi at slike beslag førte til omfattende aksjoner fra tyskernes side. Hytta som Fidjeland hadde bygd ved Jentekjønn i vestheiene ved Kristiansand ble nå tilhold for Halvdan Berge og meg en tid fremover. Halvdan Berge hadde da vært leder for mil.org. i Kristiansand en tid. Jeg var sykemeldt på den tiden så akkurat det problemet med å «fordufte» fra jobben hadde jeg ikke. Vi var fire stykker som ble liggende i hytta.

Vi måtte holde oss underrettet om utviklingen i situasjonen. Dessuten måtte jeg få gitt beskjed til de to øvrige på Grovane. Det ble derfor til at jeg tok en tur til byen. Det gikk bra og jeg var derfor i byen hver dag for å sondere terrenget. Vi måtte også ha tilskudd av mat for å holde det gående. Etter noen dager var det klart at de tre andre måtte bort. Spørsmålet var på hvilken måte en eventuell reise skulle gjennomføres på. Det sikreste ville være å benytte jernbanen, men nødvendige papirer måtte skaffes til veie. Vi ble enige om at de tre skulle sykle gjennom Nodeland over Kulia til Grovane. Jeg skulle møte opp på Grovane om kvelden med de nødvendige reisepapirer, og med det dro vi hver vår veg.

Kontoret som utstedte reisetillatelser lå i annen etasje i godshusbygningen på Kristiansand stasjon. Det var jernbanens eget personale som sto for dette. Jeg var lokalkjent, så jeg regnet med at det skulle gå forholdsvis greit når jeg bar frem ærende mitt. Det ble likevel endel «prat» da jeg ba om tre reisetillatelser stemplet og ferdige. Dersom de ikke ville gi meg papirene, kunne de iallefall gjøre meg den tjenesten å ta en tur på toalettet, så skulle jeg fikse dette selv.

Jeg fikk papirene. Med disse og andre nødvendige saker møtte jeg opp på Grovane for å se de andre vel av gårde.

På mine turer til byen hadde jeg alltid med meg det mest nødvendige i en ryggsekk. Ryggsekken ble selvsagt brukt til å frakte matvarer med tilbake til hytta. Men den inneholdt også andre ting. Slik situasjonen var måtte man regne med å ta på rømmen uten noe forutgående varsel. Jeg kunne bli avskåret fra å returnere til vår midlertidige base. Det var av den grunn helt nødvendig alltid å bære med seg tilstrekkelig utstyr slik at man kunne klare seg om uhellet skulle være ute. Derfor var sekkens innhold ikke egnet til å vise frem for tyske kontrollposter. En dag var Vesterveien sperret ved Falconbridge. Jeg kunne selvsagt ikke ta på skogen, vaktposten hadde allerede sett meg. Jeg måtte late som om jeg var en turgjenger, ruslet litt utenfor vegen og brakk av noen kvister fra en busk der. Det så ut som vakten godtok at jeg var helt ufarlig for jeg slapp greit igjennom. Men jeg var ganske matt en stund etterpå.

Etter at kameratene var reist flyttet jeg hjem i leiligheten. I byen var alt – nesten påfallende – stille. Det virket utrolig at rassian i Åseral og Tovdal ikke ville få noen følger. Jeg følte at noe kom til å skje i nær fremtid.

Med Gestapo i helene

Min uro gav seg ikke – tvert i mot den økte ettersom tiden gikk. Jeg hadde en beklemmende følelse av at det var stille før stormen brøt løs. Jeg hadde riktig nok lagt meg om kvelden, etter at de andre hadde reist, men kunne ikke falle til ro. Jeg sto opp og etter en stund tok jeg en beslutning, vekket opp kona og foreslo at vi skulle reise hjem til Hokksund noen dager. Det var enda en stund til østgående nattog skulle gå. Vi pakket noe av det mest nødvendige og endel ting vi satte ekstra stor pris på. Alt ble plassert i en koffert og så syklet vi i all hast ned til jernbanen. Det så ut som det var på høy tid, aktiviteten i byen var usedvanlig stor med tyske kjøretøyer i skytteltrafikk. Vel ankommet jernbanen sto vi og drøyet ved plattformkiosken før vi gikk på toget. Vi ville ikke stige på før rett før toget skulle gå.

Mens vi sto der kom en tysk bil i stor fart inn på plattformen. Ut stormet en fire fem tyske politifolk. De begynte å gjennomsøke toget. Det var tydelig at noe var på gang – at det var bestemte personer

de var ute etter. Vi trakk oss helt inn i skyggen av kiosken. Gjennom-søkningen begynte i bakre vognen og beveget seg fremover i toget. Ingen vakt ved bakre vogn, vi entret inn før tyskerne var kommet ut foran. Toget satte seg i bevegelse uten flere episoder.

På Grovane møtte min kontaktmann opp med noe proviant og en pistol. Jeg hadde tatt meg tid til å ringe han opp før vi dro hjemmefra. Vi fikk vekslet noen ord før toget dro videre. Det var forholdsvis god plass så vi hadde fått en kupe for oss selv. Etter en tid gikk kupe-døren opp og én tysker ruvet i åpningen. Vi tenkte det verste, men det viste seg bare at vi måtte finne oss en annen plass. Dette på grunn av de mange tyskere som var med toget. Da vi vel hadde plassert oss et annet sted, viste det seg at vi hadde glemt provianten. Hva nå! Det var en feltpakning. Både innhold og emballasje bar tydelig preg av å være flybåren fra England. Her måtte handles raskt. Tibake igjen. Opp med døren «Unnskyld osv. – men pakken». Det gikk over all forventning. Pakken ble utlevert uten noen dikkedarer. Jeg pustet lettet ut.

Flyktninger i eget land

Vi kom oss vel hjem til Hokksund. Ut på formiddagen oppsøkte jeg naboen til min far. I det jeg fikk se ham, utbrøt jeg: «Gratulerer med dagen». «Bevares, sier du også det», sa han. «Jeg ha nemlig fått to telegrammer med de samme ønsker», la han forklarende til. Han så litt underlig og granskende på meg. Sansynligvis forsto han mer enn han ville gi uttrykk for. Jeg hadde gjort en avtale med Rolf Kjeldsen og en annen venn i Kristiansand. De skulle uavhengig av hverandre sende hver sitt telegram til naboens adresse med denne teksten. Det var underretning til meg om at Gestapo hadde vært i leiligheten vår. En underlig følelse grep meg. Nærmest en slags håpløshet. Nå var vi hjemløse, flyktninger – ja fredløse i vårt eget land. Jeg fikk senere bekreftet at Gestapo med Ole Wehus i spissen hadde brutt seg inn i leiligheten en snau time etter at vi var reist. Nå var det ingen vei tilbake. Vi måtte videre. På Hokksund var det heller ikke noe blivende sted. Det var bare et tidsspørsmål når Gestapo ville være på døren hjemme hos mine foreldre. Tiden var knapp. Vi reiste videre ved middagstid for å oppsøke vår kontaktadresse i Oslo.

I ca. tre uker ble vi liggende i Oslo. Vi oppholdt oss på forskjellige steder mens vi ventet på å komme på «utførsel». Jeg hadde mange

venner fra min tid i fotballklubben Frigg som hjalp til med å holde oss skjult i denne tiden. Det var flere fluktruter som var aktuelle, men min hustru skulle være med til Sverige. Vi ventet vårt første barn ut på vinteren, en anstrengende tur gjennom skog og mark var av den grunn ikke akseptabel. Det ble bestemt at vi skulle ta «sjøruten» med utgang fra Kragerø. Omsider var alt klart. Vi hadde fått nye pass og andre papirer. Jeg hette nå Johan Krogstad. Det passet meg bra, jeg var godt kjent på det stedet den «nye karen» var i fra. Det kunne komme vel med om vi skulle få problemer på veien. Vi skulle nemlig reise med tog til Kragerø.

Ventetid

Vi ankom Kragerø middagstid. Reisen hadde vært uten problemer. Etter en kort tur gjennom byen ble vi innkvartert på Central Hotell. Senere samme kveld skulle vi forflytte oss ut i skjærgården. Hytta til Helge Krog skulle bli vårt siste oppholdssted før avreisen til Sverige. Byen var full av tyskere. Den var ikke noe trygt sted å oppholde seg for lenge. Som planlagt ble vi hentet om kvelden og ført ned til den ventende båten. Det var stummende mørkt, vi kunne ikke se noen, men vi følte at det allerede var ganske mange mennesker på plass i båten da vi kom. Situasjonen var spent – ingen sa noe. Det var en taus og alvorlig forsamling som la ut på fjorden denne høstkvelden. Først etter at vi hadde kjørt et stykke begynte en dempet samtale i mørket. Jeg spisset ører. Hørte jeg feil? Samtalen ble ført på engelsk. Det viste seg at det var fire engelske flygere som skulle være med i samme puljen. Flygerne hadde noe tidligere på året havarert på Hardangervidda under forsyningsoppdrag til Haukeligruppa.

Omtrent en times tid senere var vi fremme. Bare et steinkast fra brygga lå hytta som skulle bli vårt tilholdsted i en tid fremover. Tiden skulle bli lengre enn det vi hadde regnet med. Under normale omstendigheter og på en annen årstid hadde oppholdet vært en fest. Nå senhøstes og med alt for mange mennesker under samme tak ble det problematisk.

Mangelfulle og uregelmessige forsyninger gjorde ikke forholdene noe bedre for oss. Vi ønsket ikke noen kontakt med eventuelle uinnvidde, så slik sett var årstiden en fordel. Det var en stille tid i skjærgården, risikoen for å bli oppdaget var derfor liten. Bare en gang under vårt opphold ble det tilløp til vanskeligheter. Tyskerne hadde

startet raseringen av Finnmark og tvangsevakueringen nordfra førte til omfattende behov for innkvartering – også i Kragerøområdet.

En dag kom det en alarmerende melding ut til oss på hytta. Lensmannen var på vei ut i skjærgården for å se om noen av de mange hyttene kunne nyttes i denne forbindelse. Problemet var å få gjemt seg. Øya var liten og med sparsom vegetasjon, så en dyp tørrlagt brønn ble valgt som skjulested. Men en av oss måtte ligge vakt ved brygga og det ble meg som fikk oppdraget. Nå kom det imidlertid ingen lensmann så lenge vi var på hytta, men situasjonen var ganske ubehagelig. Jeg har mange ganger siden tenkt på hva en konfrontasjon med lensmannen ville ha ført til. Neppe et møte jeg ville ha sett tilbake på med noen glede.

Vi hadde gjort et forsøk på å komme oss over uten å lykkes, men omsider etter tre uker kom underretningen om at overfarten skulle gjennomføres. Vi var alle glade og forventningsfulle – endelig – skulle vi komme oss videre. Vi håpet på at vår isolerte øytilværelse skulle ta slutt.

På tokt med «Augusta»

Dagen for avreisen var bestemt. Den måtte riktignok utsettes et døgn på grunn av været. Ingen tok det særlig tungt. Den slags bagateller kunne ikke sette noen stopper for den gleden vi alle følte. I fluktruten skulle det settes inn en ny båt. Det var en skøyte ved navn «Augusta». Det ble å en måte selve jomfruturen vi skulle være med på. Alle regnet med at det ville bli en behagelig tur, ikke minst på grunn av båten. Den virket solid og etter måten komfortabel. Turen ble imidlertid ganske annerledes enn vi hadde trodd. Ingen av de som var med på turen vil noensinne glemme den opplevelsen.

Etter midnatt startet vi opp. Motoren arbeidet jevnt og sikkert. Vinden og sjøen økte på etterhvert, men båten greide seg bra. Uværet ble verre og verre. Alle var mer eller mindre sjøsyke. Det var fem timer siden vi startet. Fremdeles gjestod i overkant av to timer før vi var fremme i svensk farvann. På tross av sjøsyken var alle opprømte og ved godt mot. Om kort tid skulle vi være velberget i land på svensk grunn. Da sviktet motoren. Den gjorde noen slag, så var det slutt. Vi begynte å drive mot vest og norskekysten. I den grove sjøen ble situasjonen alvorlig. Noen seil ble rigget opp men det hjalp lite. Skøyta rullet hjelpeløst for vær og vind. Forholdene ble forferde-

På gamle tomter. Nærmere 46 år er det siden Kløve var her på Sweigaards-holmen. Noen flere bygninger var det blitt på øya, men hytta som var tilhold i noen uker krigsvinteren 1944 var uforandret. Besøket som ble foretatt i 1990 fikk minnene til å strømme på en stund. Foto: Olaf Ingebretsen.

lige ombord etter som timene gikk. Hele dagen gikk med til å arbeide med å få motoren i gang. Langt på ettermiddagen lykkes det. Ferden gikk igjen mot øst og svenskekysten. Vi kom så nær at vi kunne se de svenske fyrlysene – da streiket motoren igjen. Vi var underlagt vinden og strømmens lune og den ville ha oss mot vest og den norske kysten. Uværet ville ikke gi seg – sjøen var like opprørt. Nå hadde vi i tillegg til de andre vanskeligheter også mistet roret. Det gjorde ikke situasjonen noe bedre. Ved daggry var vi så nær norsk kysten at vi fikk festet ankeret. Til alt hell hadde vi det fremdeles i behold, det hadde holdt på å gå overbord tidligere på turen. Ved felles anstrengelser hadde vi berget det. Nå ble det sannsynligvis redningen, ellers hadde vi antagelig strandet.

I grålysningen fikk vi se en båt i nærheten. Vi fikk skutt opp en nødrakett i håp om at de ville se oss. Båten forsvant som om den

hadde en tysk patruljebåt etter seg. Sannsynligvis var den ute i samme ærend som oss.

Forholdene ombord var nå blitt ubeskrivelige. Båten hadde tatt inn endel vann. Dette lå å skvalpet i rommet og blandet seg med oljesøl, oppkast og uring. Stanken var forferdelig. Jeg så på kona mi som lå på noen tomme fiskekasser. Jeg tenkte: Gud bevars hva er det jeg har fått henne ut i? På dette tidspunkt var det ingen gitt å si noe om hvordan turen kom til å ende.

Vi hadde fått rigget til et nødrør for om mulig å bøte på den verste slingringen. Det hjalp lite. Slik ble vi liggende hele dagen og den påfølgende natt. Hele tiden ble det arbeidet intenst med å få motoren igang igjen. Da det grydde av dag det tredje døgnet startet motoren på nytt. En feilmanøver førte til at tauverket til nødrøret viklet seg inn i propellen. Dermed hadde vi ingen mulighet til å manøvrere båten. Situasjonen var nå kritisk. Vær og vind var nå avgjørende for hvordan vår skjebne ville bli. Vi måtte under alle omstendigheter ha hjelp. I det fryktelige været var den muligheten liten. Vi håpet i det lengste at noen ville komme oss til unnsetning. Et improvisert nødssignal var heist opp i masten. Om vi var gjenstand for et mirakel eller om det var nødssignalet som var utslagsgivende skal være usagt, men vi fikk omsider hjelp. Til alt hell, det var en taubåt fra Fredrikstad. Gode nordmenn alle sammen. Vi fikk slep inn mot Sandefjord. Etter tre døgn kom vi oss velberget på land og det var det viktigste. Vi fikk hjelp til å komme oss i sikkerhet.

Nå var situasjonen om mulig enda verre enn da vi lå i dekning ved Kragerø. Overfarten måtte derfor gjennomføres snarest mulig. I løpet av dagen ble det ordnet med båter og mannskap. Om kvelden la vi ut for å gjøre et nytt forsøk. Denne gangen i to småbåter. Turen gikk over all forventning, noen timer senere gikk vi i land i Båhuslen. Vi var omsider kommet oss velberget til Sverige.

Det var langt på året. Kalenderen viste 22. desember. Bare noen timer senere skulle julen ringes inn. Vi skulle feire julen på Kjesæter. Det ble en fin opplevelse for oss som fikk delta. Det var mye god mat. Vi var i sikkerhet og det var bare glade ansikter å se. Det ble en julefeiring som jeg ikke har opplevd hverken før eller siden. Ute på gårdsplassen sto et stort juletre med pynt og masse lys. Etter maten ble det gang rundt treet. Barn og voksne hand i hand fordelt i flere ringer rundt treet, ute under åpen himmel. Et lett snødryss

*The name of
Anders Kløve
has been placed on record at
The Supreme Headquarters
Allied Expeditionary Force
as being commended for brave
conduct while acting under my
orders in the liberation of his
country 1944-45*

*Dwight D. Eisenhower
Supreme Commander*

På veggen hjemme hos Kløve henger diplomtet med takk for innsatsen. Undertegnet av Dwight D. Eisenhower. Anders J. Kløve er også tildelt krigsdeltakermedaljen med rosett for sin innsats under krigen.

fylte luften. Sang og glede over alt. Tonene fra sangen «Den første jul i et fremmed land» tonet ut i julekvelden. Da skjedde det noe merkelig. Inn i lysskjæret fra treet kom det en stor flokk med mennesker – voksne og barn – de så slitne og noe forkomne ut. Det de eide bar de med seg. Det viste seg å være flyktninger fra Finnmark som hadde tatt seg over grensen. Det var en sterk opplevelse. Mange fikk det travelt med å pusse nesen sin en liten stund.

Vi var alle i samme båt. Vi var i sikkerhet – ikke fredløse mennesker på flukt, men fortsatt hjemløse. Derfor måtte kampen fortsette. Jeg fikk andre oppgaver, men det er en annen historie.

Aktører i motstandsarbeidet ved Grovane

Leder for etterretningstjenesten ved NSB i Kristiansands-området og for SOE-gruppa:

Anders J. Kløve, stasjonert på Grovane.

Operatører SOE gruppa:

For Setesdalsbanen Kåre Bakken, stasjonert på Iveland.

For Sørlandsbanen Oskar Østerhus, stasjonert på Grovane.

Etterretningstjenesten

Feltoperatør i transportledelsen NSB Kristiansand:

Mortmann Johnsen, stasjonert i Kristiansand.

Kurerer på Setesdalsbanen:

Overkonduktør Kåre Helgeland stasjonert i Kristiansand

Overkonduktør Alf Kristensen stasjonert i Kristiansand

Overkonduktør Bartle Tveit stasjonert i Kristiansand

Kontaktledd på Hornnes:

Torgrim Moseid, stasjonsmester på Hornnes.

Kilder og litteratur:

Artikkelen er vesentlig bygd på samtaler med Anders J. Kløve.

Andre kilder og litteratur:

NSB arkiv. Rapport for perioden 1940/45. Aschehaug & Co. Vårt Folks Historie, 1961 Bind 9. Dybwad Forlag, Usynlige Veier av W. Münter Rolfsen 146. Birkenes Kulturstyre, Krigen i Birkenes, Åsmund Knutson.

Fra Vennesla til dødsleirene i Tyskland

Ved Olaf Ingebretsen

Endel venndøler var med i motstandsarbeidet under okkupasjonen. Opprulling fant sted fra tid til annen, noen måtte rømme landet, flere ble arrestert og havnet i tyske konsentrasjonsleire. Allerede i 1942 ble Einar Tønnesen arrestert. Han havnet i de tyske dødsleirer, men var en av dem som vendte hjem etter fredsslutningen i 1945.

«Jeg var en av de heldige», hevder han. For å kunne overleve under de vanvittige forhold som rådet i leirene måtte man først og fremst være heldig. Ellers måtte man ha evnen til å tilpasse deg, det vil si at man forsøkte å unngå situasjoner som førte til de helt store konfrontasjoner. Troen på en fremtid i frihet var nødvendig, og sist men ikke minst, man måtte beholde helsen. Ble man liggende førte det som regel bare et sted – til endepunktet. At man ikke fikk alvorlige sykdommer var mange ganger avhengig av hell. Alle ble fysisk nedkjørt etterhvert og motstandskraften ble uhyre liten.

Motstandsgruppa ble organisert

En sommerkveld i slutten av juni 1941 møttes fem venndøler i skogen sør for Ålefjærvægen. De fem hadde som mål å starte opp det hemmelige motstandsarbeidet i Vennesla. Alle var innstilt på å bli med. De skulle være pionører under oppbyggingen i bygda. I Kristiansand var arbeidet kommet godt i gang, og Vennesla skulle nå bli et nytt område for motstandsbevegelsen. Kontakten med motstandsfolk i Kristiansand var etablert gjennom en av de fem venndølene. Fra Kristiansand møtte det to instruktører som skulle være behjelpelig med oppstartingen. Omtrent slik foregikk det aller første møte.

I første omgang skulle gruppa distribuere «illegale» aviser. Ellers

skulle de forsøke å organisere nye femmannsgrupper. Når organisasjonen var tilstrekkelig utbygd skulle arbeidet også omfatte organisert sabotasje, når dette ble nødvendig. Arbeidet skulle koordineres og ledes av en sentral ledelse.

Arbeidet gikk bra fremover en tid. Avisen ble laget i Kristiansand og oppgaven var å bringe den ut i Vennesla. Den ble overlatt til folk som vi kunne stole på, forteller Einar Tønnesen, eller de ble lagt i postkassene nattetider. Slik fortsatte arbeidet utover høsten og vinteren. I februar 1942 begynte opprullingen i Kristiansand, siden i Vennesla. Alle visste at motstandsarbeide var risikofyllt og farlig, likevel kom arrestasjonen brått og uventet. Jeg var på nattskift og hadde bare en time igjen til avløsning da Gestapo kom for å hente meg.

Jeg jobbet i «Cellulosen» da en eller annen kom med beskjed om at Gestapo var i «vakta» og spurte etter meg. Mange tanker kom og gikk i den korte tiden jeg hadde til disposisjon. Jeg kunne selvsagt rømme. Det var en enkel sak – jeg var lommekjent på fabrikkområdet – det var ikke noe problem å stikke av. Men – kanskje noen måtte lide for min skyld – bli tatt som gisler. Jeg bestemte meg for å vente på Gestapo. Kort tid etter kom de – mannsterke og bevæpnet. Jeg ble ført ned til en bil som sto å ventet utenfor porten. Før turen gikk til «Arkivet» var vi innom og hentet et annet medlem av gruppa. Det ble en vond kjøretur. Vi kunne ikke snakke sammen. Tankene kom og gikk – jeg grunnet på hvor mye Gestapo visste og hvor mange som

var tatt. Jeg bestemte meg for å si så lite som mulig – vinne litt tid for om mulig få noe oversikt over situasjonen. Klokken var omtrent sju da vi var fremme. Jeg ble straks tatt inn til forhør.

I Gestapos klør

Jeg ble ført inn i et vestvendt rom, husker jeg. Langs den ene langveggen var det en benk med forskjellige torturredskaper. Batonger og torturredskaper av alle slag, pistoler m.m. alt godt synlig for den som skulle avhøres. Bak et skrivebord satt «sjefen» ledsaget av en tolk. Etter endel spørsmål ble jeg banket kraftig opp. Mens det siste pågikk satte de igang en radio for å overdøve eventuelle skrik. Siden haglet spørsmålene. Jeg forsøkte å holde tilbake så mye som mulig. Jeg måtte likevel røpe noe. Jeg fortalte at jeg hadde hatt illegale aviser i min besittelse, og at jeg hadde sendt dem videre til andre. Forhøret pågikk en tid. Siden ble jeg ført ut i en korridor. Her ble jeg stilt opp i et hjørne med ansiktet mot veggen. Jeg hørte det var flere i samme rom så jeg bøyde meg for å se, dermed fikk jeg et kraftig nakkedrag av vakten. Men jeg hadde sett tilstrekkelig. Resten av gruppa var arrestert og befant seg i samme situasjon som meg. Kort tid etter ble jeg tatt inn til nye forhør. Slik fortsatte det frem til middagstid. Etterpå ble jeg kjørt ned til Kristiansand fengsel. Jeg delte celle med fire andre, alle fra Kristiansand.

Neste morgen ble jeg ropt opp, sammen med endel andre. Ordren var kort med megetsigende «Klar for arkivet». Med gårdsdagen i frisk erindring visste vi alle hva vi gikk til. Kl. 7.00 var jeg igjen inne til nye forhør. Forhørslederen satt med en mappe foran seg på bordet. Han åpnet den og der lå det et bilde av en av våre kontaktmenn fra det første møte i gruppa i Vennesla. Med ett forsto jeg at opprullingen var mer omfattende enn det jeg først hadde trodd. Barsk ble jeg spurt hvorfor jeg ikke hadde sagt fra om at jeg kjente denne mannen. Jeg måtte si som sant var at jeg ikke var spurt. Nå var gode råd dyre – nå var det snakk om regelrett sabotasje. Det vanket mer bank. Jeg måtte medgi at jeg hadde vært med på ett forsøk på å organisere ei sabotasjegruppe, men det hadde ikke lyktes. Opplegget med å danne ei gruppe gikk i korte trekk slik: Jeg skulle møte to karer i Kristiansand en bestemt dag. Disse skulle angivelig være fra Evje – ukjente naturligvis. Men det ble ingenting av. Fordi ingen av disse møtte opp til avtalt tid og sted. Jeg måtte returnere til Vennesla med

bussen, og uforrettet sak. Jeg ble spurt om når bussen gikk. Der sto jeg – jeg visste ikke når bussene gikk. Jeg måtte ta en råsjangs og nevnte et klokkeslett. Saken ble sjekket – jeg hadde klaff – tidspunktet stemte. Klokken 13.00 ble jeg kjørt tilbake til fengselet. Etter dette ble det ingen nye forhør. Jeg var heldig. Jeg ble værende i Kristiansand fengsel i fjorten dager. Hver dag ble vi sendt opp til Hommeren på Aukland for å delta i arbeidet med den leiren tyskerne bygde opp på det området som i dag er idrettsplass. Det var en relativt rolig tid.

Men en dag kom beskjeden. Vi var noen stykker som ble ropt opp med ordre om å gjøre oss klar for avreise til Oslo med nattoget samme kveld. I Oslo ble vi stuert inn i noen lukkede lastebiler – turen gikk til ukjent bestemmelsessted. Vel fremme ble presenningene tatt bort. Vi var på Grini.

Grinitiden var en «fin tid» for den som siden fikk oppleve de tyske konsentrasjonsleirene. Vi lærte oss alle nødvendige kunster og knep for å kunne overleve. Ble man oppdaget i å foreta seg noe som var i strid med reglementet førte det selvsagt til represalier, men situasjonen ble aldri livstruende. Det fikk vi se mange eksempler på siden i Tyskland.

Vi lærte oss hurtig å «organisere» – det vil si å stjele. Vi var alltid sultne. Dagsrasjonen var alltid knapp, så alt som kunne bidra som tilskudd til kosten ble organisert. Poteter var kjærkomment – jeg har aldri stjålet så mye poteter noen gang som under oppholdet på Grini, forteller Einar. Ellers gikk dagene i leiren etter bestemte rutiner med arbeid av forskjellig slag. Om kvelden den 14. februar 1943 ble 250 av oss ropt opp. Vi skulle forflyttes. Ingen visste hvor, men blant de som skulle forflyttes var det også endel jøder. Jødene ble deportert, vi regnet derfor med at turen ville gå til Tyskland. Avreisen skulle foregå neste dag. Neste dag, før vi dro fikk vi utlevert «nisten». Den bestod av ett brød og et lite stykke pølse. Nisten skulle deles mellom fire mann. Vi ble transportert ned til havna i Oslo og stuert ned i rommet til en båt ved navn «Monte Rosa». Turen gikk til Århus viste det seg. Herfra gikk ferden med jernbane. Under «omlastningen» stakk danskene til oss det de kunne oppdrive av mat. Et kjærkommet tilskudd til den knappe rasjonen vi skulle leve på under reisen. Togreisen føltes uendelig. Det var gått i alt fem døgn siden vi forlot Grini da toget endelig stoppet. Omsider gikk døren opp, på utsiden ruvet

en stor svart stasjonsbygning. På et skilt med bokstaver som liknet litt på gotisk skrift kunne vi lese navnet «Oranienburg». Vi var på veg til Sachsenhausen.

Avlusing – karantene. Avlusingen besto i at alt hår ble fjernet, alle sivile eiendeler ble konfiskert, klokker, ringer og andre eiendeler ble «tatt hånd om». Karantenetiden varte i fjorten dager. I denne tiden ble vi satt til en beskjeftigelse som ble kalt skoprøven. Dagsmarsjer rundt i ett stort åttetall over over felter av kvikksand, leire, pukkestein, rullestein osv. En meningsløs marsj uten begynnelse og uten ende. Eller så ble man satt til å transportere stein rundt i leiren. Det var også et meningsløst arbeid som aldri kunne bli avsluttet. Før jeg ble satt på «skoprøven» hadde jeg fått utlevert et par enorme tresko. Jeg henvendte meg på lageret for om mulig å få byttet i noe mer bekvemt. Halvard Lange hadde havnet på lageret. Han fortalte meg at det var umulig å få byttet i noe bedre. Jeg forbannet meg på at noe bedre sko skulle jeg ha, og etter mye om og men fikk jeg utlevert et par gode lærsko. Skoene hadde jeg under hele tysklandsoppholdet. Oppholdet i Sachsenhausen ble av kort varighet. Etter fjorten dager ble vi flyttet til en leir som hetten Stacken. Stacken var et helvete – den verste leiren jeg var internert i.

En dag i Stacken

I motsetning til Sachsenhausen med ca. 30.000 fanger, var Sacken en liten leir med bare 1000 fanger. Leiren bestod bl.a. av fire store brakker med plass for 250 mann innkvartert i 20 manns rom. Vi var 240 nordmenn som kom til leiren samtidig. Etter 14 dager i Tyskland var vi fremdeles forholdsvis sunde og sterke. Tre måneder senere, reiste vi, da var vi 70 nordmenn tilbake. Noen var nok reist andre steder men de fleste var bukket under i leiren.

En vanlig dag kunne foreløpe på denne måten. Vi ble purret kl. 4.00 med skrik, banning og mengder av skjellsord. Påkledningen måtte foregå i mørket. Brakken skulle gjøres rein. Dette arbeidet gikk på omgang blant fangene. Mens reingjøringen pågikk måtte resten stå ute uansett værforhold. Regnet det ble vi selvfølgelig klissbløte. Vi måtte håpe på bedre vær utover dagen slik at klærne tørket opp, ellers måtte vi gå med våte klær til været ble bedre. I brakka var det riktignok en fin ovn, men jeg så aldri noen gang at det ble fyr i den.

Vel ute av brakka fikk vi en kopp te. Ingen bortsett fra kokken visste hva den var lagd av. Brødet hadde vi allerede fått utlevert om kvelden dagen i forvegen. Dagsrasjonen bestod av en liten brødsjalk. Dersom man ikke hadde spart noe til frokost ble det å gå uten mat frem til middag. Siden var det appell med opptelling. Brakkesjefen avgav rapport om antallet – syke og friske. Kl. 6.00 var det oppstilling fem mann i bredden og så avmarsj til arbeidsstedet fem km borte. Bakerst var det en vogn – «Rolwagen» som den ble kalt. Den var forsynt med et drag og stropper. Vognen ble trukket av 10 mann og ble brukt til å samle opp de som døde i løpet av dagen, eller som ikke kunne klare seg selv. Mange liv ble avsluttet på vognen. Under marsjen måtte vi krysse en jernbaneovergang. Hver dag gikk bommen ned uten at vi så noe tog passere. Like i nærheten var det et bakeri. En himmelsk duft av nystekt brød bredde seg over den utsultede flokken. Tennene løp i vann og sulten føltes skrikende. Etter en stund fortsatte marsjen. Vel fremme ble arbeidsoppgavene fordelt. Arbeidet var tungt fundamentering og grøftegraving. Alt ble utført med håndkraft. Ingen pauser, det var heller ingen mulighet for å lure seg unna, vi arbeidet under konstant overvåking. Kl. 12.00 var det middag. En halvtimes pause. Hver fange ble tildelt 1 liter suppe. Mest vann med noen kålblader, eller kålrotstykker flytende rundt. I tillegg fikk vi 4–5 små poteter. De var helt svarte inni. Noen tyske fangekamerater advarte oss mot å spise potetene, de var farlige og førte til alvorlige mageinfeksjoner. Vi var sultne, men fulgte rådet.

Arbeidet fortsatte frem til kl. 18.00. Ny oppstilling og avmarsj til leiren. De som var døde om dagen, eller som ikke kunne klare seg selv på noen måte ble plassert på vognen og transportert tilbake til leiren. Alle visste hvilken skjebne som ventet den som havnet på «vognen». Derfor ble de mest forkomne fangene hjulpet tilbake til leiren av fangekameratene, i håp om at han ville bli bedre neste dag.

I leiren var det ny oppstilling på appellplassen. Oppstillingsmønsteret var formet som en stor U. Rollwagen ble trillet frem midt på plassen. Ny opptelling. Deretter ble lemmene på vognen slått ned. Alle som befant seg på den ble resolutt lempet ned på bakken og så slapp helvete løs. Om det fremdeles var liv i noen ble de regelrett sparket ihjel. Angivelig i et barbarisk forsøk på å få de arme stakkarne på beina. Hvordan takler man det, å overvære slikt barbari uten å kunne gripe inn – ikke kunne røre en finger for å hjelpe den ulykke-

lige. Det var til å miste sin forstand av. Jeg, for min del, fikk det råd av en fangekamerat at jeg skulle finne meg et punkt langt ute i horisonten som jeg skulle feste blikket på og unngå å se på djevleskapen. Vi var og ble prisgitt de barbariske forholdene som rådet i leiren og kunne ingenting gjøre med det.

Appellen varte frem til kl. 22.00. Vi ble stående under åpen himmel i all slags vær. Mange ganger var det å tørne inn gjennombløte til skinnet. Dagen ble avsluttet med tildeling av dagens rasjon av brød – en liten skalk. Den skulle vare to måltider, kveldsmat og forkost.

En helt vanlig dag i Stacken var over – noen dager var verre – ingen var bedre. Siden ble jeg forflyttet til Falckensee. Her ble forholdene noe bedre.

Liten lue . . .

Erindringer fra Stacken.

I følge reglementet hadde fangene rett til å motta pakker hjemmefra. Inger hadde sendt meg en pakke. En såkalt småpakke. Blant innholdet var av alle ting en lue. Den var sydd av en slags papirstrie – en sixpenslue. Den var lagt mellom noe silkepapir inne i lokket. «Bestefar», en eldre SS soldat, som hadde kontrollen med pakkene, hadde oversett lua, dermed havnet den på brakka. Det var nærmest en dødssynd å være i besittelse av sivile effekter, så her måtte vi være forsiktige. Lua ble gjemt under madrassen. Meningen var å bytte den bort i noe mer anvendelig – mat eller litt tobakk. Rolf Nilsen fikk den med seg en dag. Han jobbet på en utestasjon og skulle forsøke å omsette den. Uheldigvis var det rassia på hans arbeidssted denne dagen. Lua måtte derfor bringes med tilbake til leiren. Den ble plassert under madrassen igjen i påvente av bedre tider. Rolf hadde fått tak i noen poteter som han hadde gjemt innerst i skapet sitt. Skapet – det var nærmest en åpen hylle i enden av sengen. Her ble den emaljerte suppekoppen, bestikk og annet nødvendig utstyr oppbevart. Potetene var såvidt synlig bak alle effektene. Denne dagen ble det uheldigvis inspeksjon av brakkene. Leirens nestkommandant, Fickert fikk øye på potetene og feide alt som var i skapet ut på golvet. Ikke bare dette skapet ble tømt, men resten av skapene fulgte etter. Deretter alle madrassene – da kom lua for dagen! Fic-

kert's raseri nådde uforståelige høyder. Brakkesjefen var bekymret. Jeg måtte stille for Lagereldste (lagereldste var den øveste leder blant fangene, mannen var tysker – Fangestatus asosial). Dette kom til å få uanede konsekvenser. Da jeg ankom, satt lagereldste lett henslengt med beina på skrivebordet, og med et diabolisk flir i fjeset. På veggen bak ham hang et ullteppe med mange fine farger. I det ene hjørnet godt synlig var mitt navn brodert. Teppet hadde Inger, kona mi sendt meg, men det var selvsagt blitt konfiskert. Brakkesjefen som hadde fulgt meg, var urolig. Han trodde jeg ville nevne teppet. Jeg foretrakk ikke en mine.

Lagereldste ga meg en ovehaling, men heldigvis for meg hadde han fotballdilla. Vi delte interessen for fotball så dette hadde sannsynligvis innvirkning på utfallet. Han avsluttet med å si at han personlig skulle ta seg av saken. Dermed skulle saken være ute av verden – men nei. Systemet i leiren fungerte som et høk og høk system, og

høken under lagereldste måtte selvsagt vise sin makt. Han ila meg straffeeekseris. Knebøyninger fra kl. 18.00 til 22.00. Lyset ble slukket kl. 22.00. Rett før lyset gikk kom rosignalet. Da måtte alle være på plass i sengen. Da rosignalet gikk, fór jeg som en vind inn og fikk kledt av meg og kom meg i seng – heldigvis før «Høken» kom for å inspisere. En forseelse ville ha ført til nye avstraffelser. Men saken var ikke slutt med det. Neste dag ble jeg stilt i brakkens gapestokk. Det var en tønne oppstilt utenfor inngangen til brakken. I fire timer ble jeg stående på tønner i stram «giv akt» og «presenter gevær». En piasavakost gjorde nytten som gevær.

Med dette var luehistorien endelig avsluttet.

Konsentrasjonsleirene i Tyskland hadde forskjellig karakter. Noen var tilintetgjørelsesleirer – dødsfabrikker med stor kapasitet. Andre var interneringsleirer. De hadde en ting til felles, det var et lukket system. Fangene hadde ingen rett, men måtte bare akseptere forholdene uten å kny. Fangene var prisgitt den enkelte vokter, eller funksjonærs lune og humor. Hadde man en sadistisk plagånd som sin nærmeste overordnede kunne forholdene bli uholdbare.

Å beholde helsen – førlighet kunne bety liv eller død

Jeg var oppegående og i virksomhet nesten hele tiden i Tyskland – heldigvis. Bare en gang ble jeg liggende, og innlagt på sykestuen. Da trodde jeg at min tilmålte tid begynte å ebbe ut. Jeg hadde fått en infeksjon i det ene beinet. Det begynte med et lite sår på leggen. Årsaken var vitaminmangel. Det var en alminnelig lidelse blandt fangene. Beinet hovnet opp og ble etterhvert helt blåsvart. Med god hjelp ble jeg lagt inn på sykestua. Her ble jeg liggende noen dager. Beinet ble stadig verre. Motet sank. En natt måtte jeg på toalettet. Lyset var avstengt så jeg måtte famle meg frem i mørket. Da jeg returnerte kjente jeg at jeg trådte i noe seigt. Om morgenen våknet jeg av høyrøstet snakk og rop. Mellom senga og toalettet var det en stripe av svart blod. Senga var også tilgriset av det samme. Det var gått hull på byllen om natten. På sykestua jobbet tannlege Oppedal fra Vennesla. Han klarte med mye bry å skaffe tilveie noe sårpulver. Dette ble brukt og infeksjonen gikk tilbake – såret grodde. Etter en tid var jeg på beina igjen. Men en stund trodde jeg at oppholdet på sykestua ville bli min endestasjon.

Nyheter, rykter, håp og tro

Vi var flere som ble internert og deportert til Tyskland uten dom på ubestemt tid. Derfor var det nødvendig, om man skulle overleve, å tro på at krigslykken ville snu seg og at freden ville føre til frihet. Vi håpet på at vi alle skulle oppleve den dagen. Derfor var det viktig å holde seg orientert om utviklingen i Europa. Det var alltid noen som klarte å holde seg underrettet. Nyhetene ble formidlet fra fange til fange. Det gav næring til troen og håpet i en ellers svart og håpløs situasjon.

Pakkene hjemmenfra var også en psykisk stimulans. Dessuten var de et viktig tilskudd til den daglige kosten. Noe som bidro til at den fysiske nedbrytningen gikk langsommere. Med andre ord de bidro til å holde liv i oss lengre.

Mot slutten av krigen begynte ryktene om at nordmennene skulle sendes til Sverige å sirkulere. Vi trodde ikke særlig mye på det, men vi håpet dessto mer. En dag ble vi ropt opp for avreise. Noen nærmere opplysninger om dette fikk vi ikke. Vi ble samlet i Sackenhausen. Etter noen dager nytt opprop og oppstilling for avmarsj. Da vi kom ut av porten sto «de hvite bussene» oppstilt. Noen svenske lotter ønsket oss velkommen. Det er ikke mulig å beskrive hva vi følte i det øyeblikket. Før vi fikk satt oss i bilene gikk flyalarmen. Vi måtte søke dekning – en kort forsinkelse før turen gikk nordover. Vi fikk en overnatting ved Hamburg. Siden gikk turen inn i Danmark med ny overnatting i en dansk leir. Her var det dansk kost – en sann overflod. Jeg delte brakke med noen dansker som ble bekymret over min appetitt. Det var det første skikkelige måltid mat på flere år. Men omsider gikk turen nordover gjennom Danmark og med ferge Helsingør og Helsingborg. Først da jeg sto på svensk grunn våget jeg å tro på at mitt opphold i de tyske konsentrasjonsleire var definitivt slutt. I Sverige ble vi innkvartert i hoteller. Vi levde som «grever och baroner».

Den 28. mai 1945 var jeg hjemme i Vennesla. Bygdefolk var møtt tallrikt opp på Vikeland stasjon for å ta imot oss. Det var gått 2½ år siden jeg ble arrestert – det føltes som et helt liv.

Tysklandsfangene kommer hjem. Venneslafolk hadde møtt tallrikt opp for å ta imot når de kom til Vikeland stasjon. På lasterampen står fra venstre: Toralf Ravnevann, Nico Stiansen, Oddvar Eivindson, Rolf Nilsen og Einar Tønnesen.

Foto: Ingvar Larsen.

Min del av krigen

Ved Olaf Ingebretsen

Einar og jeg giftet oss høsten 1941. Det var vanskelig om hus på den tiden, men vi var heldige og fikk overta leiligheten etter Einar's søster og mannen. Han hadde fått arbeid på Vigeland Bruk og de skulle flytte inn i en av «vigelandsbrakkene».

Så tidlig i krigen var det fremdeles rommelig med mat og andre ting. Det ble derfor en fin bryllupsfest for slekt og venner. Bryllupet ble holdt heime hos mine foreldre i Tvangsdalen. Det var høst og festen måtte foregå bak nedrullede «blendingsgardiner». Det ble ikke så enkelt for «Kikkerne» av den grunn. Skikken med å kikke i brylluper var alminnelig i Vennesla på den tiden. De kunne av og til være ganske løsslupne og undslo seg ikke for å ta titt gjennom vinduene i bryllupshuset. Men som sagt «Blendingsgardinene» gjorde dette umulig.

Vi kjørte med bil til vielsen. Bilen hadde nymontert vedgass-generator. Den hadde problemer med motbakkene, vi måtte ut å skyve på. Men vi var jo unge og alt var bare latter og moro. Etter bryllupet flyttet vi inn i leiligheten og hadde det som nygifte flest. Gledet oss over hverandre og over det vi klarte å skaffe tilveie til eget bo. Einar hadde fått arbeid på Hunsfos Fabrikker så alt var bare velstand.

Allerede før vi gifta oss var Einar med i motstandsarbeidet. Det visste jeg ingenting om på den tiden. Riktignok hadde jeg en følelse av at noe var i gjære. Han måtte rett som det var ut om kveldene uten at jeg kunne være med. Spurte jeg fikk jeg alltid noen unvilkende svar. Han hadde før krigen vært med i både politikk og idrett, så under normale forhold hadde det vært helt naturlig. Men nå var

alt dette forbudt. Jeg fikk derfor en mistanke om at noe var på gang – uten at jeg visste hva det var. Siden ble det på en dramatisk og brutal måte avdekket hva det dreide seg om.

Jeg våknet brått om morgenen den 25. september 1942. Det dun-dret kraftig og uten opphold på døren. Det var fremdeles natt, klokken var bare 4.00. Jeg var temmelig desorientert, forsto ikke riktig hva det kunne være. Bankingen ga seg ikke, så jeg fikk på meg det mest nødvendige og gikk for å lukke opp. Utenfor sto det tre menn sammen med lensmann Robstad. Lensmannen så både brydd og fortvilet ut. Han var med som kjentmann og hadde blitt purret ut enda tidligere. Den ene av de fremmede spurte etter Einar. Jeg sa som sant var at han var på arbeide og jeg ventet han ikke hjem før etter kl. 6.00. Uten noe mer snakk gikk de rett inn i leiligheten. De befalte meg å ta opp «småen» av vogga. Så tømte de innholdet på gulvet, men da de ikke fant noe mistenkelig forlot de huset uten å fortelle hva det dreiet seg om.

Jeg var redd og fortvilet. Tankene kom og gikk – det var noen vonde timer. Etter at klokken var passert seks, og jeg fremdeles ikke hadde hørt noe, orket jeg ikke å være alene lenger. Einar var ikke kommet hjem, så jeg kledte på gutten, la han i vogna og gikk hjem til min mor og far i Tvangsdalen. Ufattelig! Men det slo meg at bygdefolk måtte undre seg over meg som gikk tur med «småen» ved sekstiden på morgenkvisten. Hjemme ble det oppstyr. Jeg fikk forklart situasjonen. De trøstet meg så godt de kunne. De var meg til stor hjelp.

Etter et par dager fikk jeg et brev som Einar hadde smuglet ut av fengselet. Han ba meg underrette de andre kvinnene som var i samme situasjon. Han ønsket også å få tilsendt det mest nødvendige, toalettsaker og noe arbeidstøy. Ellers visste jeg ingenting. Siden fikk jeg høre av andre at de hadde sett han i arbeid på Aukland. Der var han i arbeid på tyskerleiren som var under oppføring på Hommeren. Han ble sammen med noen andre fanger transportert fram og tilbake morgen og kveld. Jeg reiste til byen og satte meg i Wergelandsparken og ventet på at transporten skulle komme tilbake om kvelden. Jeg håpet det ville by seg en anledning til å få vekslet noen ord med ham. I det minste få se ham – se hvordan han så ut. Vi hørte jo så mye skremmende om de som ble tatt av Gestapo. Jeg måtte reise hjem med uforrettet sak.

Inger med sønnen Kåre. Bildet er tatt i 1943. Det var forbudt for fangene å ha bilder i leiren. Bildet ble smuglet inn i en pakke vaskepulver og var en av de tingene som fulgte Einar gjennom hele fangetiden. Bildet ble satt opp under bunnen av køyen over ham.

Tre uker senere ble han sendt til Grini. Nå ble det noe bedre. Vi kunne skrive brev til hverandre og jeg kunne sende pakker. Brevene var selvsagt sensurerte, men det var bedre enn ingenting.

Uvissheten – engstelsen som hadde preget den siste tiden gav seg noe. Forholdene var i ferd med å stabilisere seg. Hvorfor – hvor lenge – og når ville han komme tilbake, var spørsmålene som stadig meldte seg. Jeg fikk ingen svar på dette, jeg måtte lære meg å leve med uviss-heten. Det var ikke lett.

Grititiden varte frem til februar 1943. Da fikk jeg beskjed om at han var sendt til Tyskland. Den dagen glemmer jeg aldri. Nå ble alt så trøstesløst. Tyskland – det var så uvirkelig, så uendelig langt borte. Mine foreldre var meg til stor støtte i den vanskelige tiden.

En annen ting som bidro til å lette byrdene var at jeg ikke hadde noen økonomiske problemer. Direktør Knobel ved Hunsfos Fabrikker hadde ordnet det slik at jeg fikk beholde lønnen til Einar ut året. Siden fikk jeg noe penger utbetalt «illegalt», det hjalp godt. Etter en tid når forholdene hadde stabilisert seg noe fikk jeg mitt eget arbeide.

Etter at Einar var kommet til Stacken og senere til Falckesee ble det mulig å sende brev og pakker. Jeg visste ingenting om livet i lei-
rene. Det fikk jeg først rede på etter at han var kommet hjem. I bre-
vene som jeg fikk fra ham sto det bestandig at han var frisk og sund
og var ved godt mot. Brevene var skrevet på tysk så jeg måtte ha
hjelp til å oversette dem. Slik var det også når jeg skulle skrive brev.
Brevene måtte skrives på tysk. Jeg fikk god hjelp av Gerd og Helge
Knobel til oversettingen.

Det var to slags pakker jeg kunne sende – medisinpakke og små-
pakke. Innholdet var noe forskjellig, men både innholdet og størrel-
sen var begrenset. Småpakkene kunne jeg sende hver måned. De
rommet ikke stort. Jeg husker det gikk akkurat en pakke vaskepul-
ver i «posen» som det var tillatt å sende. Medisinpakken, som det
het, kunne jeg sende en gang i kvartalet. Mange av naboene og
våre venner kom med ting de kunne avse for at jeg skulle sende det
videre til Einar. Ellers var det ting jeg klarte å skrape sammen, det
var jo knapt om alle ting. Jeg husker jeg sendte endel tran i disse
pakkene. Etterpå fikk jeg greie på at det var en av de tingene som
ble satt mest pris på.

Vi var tre kvinner som var i samme situasjon. Mennene våre var

**Konzentrationslager
Sachsenhausen
Dranienburg bei Berlin**

26/4-1943

Der Tag der Entlassung kann jetzt noch nicht
gegeben werden. Besuche im Lager sind verbot
Anfragen sind zwecklos.

Auszug aus der Lagerordnung:

Jeder Häftling darf im Monat 2 Briefe oder Postkarten empfangen und absenden. Eingehende Briefe dürfen nicht mehr
4 Seiten 15 Zeilen enthalten und müssen übersichtlich und gut lesbar sein. Besondere Vorschriften für
sendungen sind nur durch Vollanweisung zulässig, deren Abschnitt nur Vor-, Zunamen, Geburtsort, Häftlingsnummer tra
jedoch keinerlei Mitteilungen. Geld, Fotos und Bildereinslagen in Briefen sind verboten. Die Annahme von Be
sendungen, die den gestellten Anforderungen nicht entsprechen, wird verweigert. Unübersichtliche, schlecht lesbare Brief
werden vernichtet. Im Lager kann alles gekauft werden. Nationalsozialistische Zeitungen sind zugelassen, müssen aber v
Häftling selbst im Konzentrationslager bestellt werden.

Der Lagerkommandant

Lieber Inger!

Ich sende dir hiermit einige Worte
und danke sehr für das Brief, das ich
empfangen habe. Ich sehe dass es mir gut
ist mit dir, und dass freud mich
Ich bin frisch und gesünder, und in
gute Laune. Du schreibst dass Käse so
so gross geworden ist: ich werde ihn gern
mich sehen. Ich danke dir auch für das
Paket, das ich empfangen habe, und das
Geld. Ich fehle Hosen und Toilettasachen
und bitte das du etwa mir schicken.
Erisse Eise - Sigrid - Kleine Karl und
alle zu Hause, aber am Meisten bist
du gegnüsset von deinen
Einer

Et av brevene som Einar sendte hjem. Skrevet på standard brevpapir. I
hodet, utdrag leirreglement.

arrestert på samme dag og for samme sak. Vi holdt mye samme i denne tiden. Det ble alltid mye snakk om mennene og om hvordan de kunne ha det. Vi leste brevene som vi fikk og snakket om pakken som vi skulle sende. Det var endel varer som vi ikke kunne sende, blant annet var det ikke tillatt å sende tobakk og fyrstikker. Jeg visste at Einar røykte så jeg regnet med at han ville savne tobakken. Vaskepulveret sendte vi med omtrent hver gang. Så fant vi på å prøve å smugle noe småtterier i pulverpakkene. De ble åpnet forsiktig og «luksusvarene» ble omhyggelig pakket inn og lagt inn i pakken. Den ble så lukket igjen. Vi ble rene spesialister til å åpne og lukke vaskepulverpakkene. I disse hemmelige sendingene gikk en og annen usensurert brevlapp. Vi oppfordret til å sende tilbakemeldinger i form av tilsynelatende, uskyldige kodemeldinger. Det var en bekrefteelse på at sendingene var kommet vel frem.

Sammenkomstene mellom oss med felles «sjebne» var til stor hjelp på flere måter. Uvissheten var mange ganger tung å leve med. Den tæret på kreftene. Samhørigheten og samtalene gav oss alle nytt mot. Selv om det mange ganger så svart ut, var vi alltid optimistiske og full av tro på fremtiden etter våre sammenkomster. Vi var overbevist om at freden ville komme og at mennene våre ville vende hjem i god behold og alle ting ville bli som før.

Etter nyttårsskiftet 1944/45 var vi klar over at krigen gikk mot slutten. Den 8. mai ble freden proklamert. Den dagen glemmer jeg aldri. Ingen andre som opplevde de fine vårdagene i mai 45 vil kunne glemme all gleden. I slutten av mai ventet vi Einar hjem igjen. Den dagen de kom var det stort oppmøte på Vikeland stasjon med sang og velkomsttaler.

Nå trodde vi at alt skulle bli som før, men det lange oppholdet i Tyskland hadde satt sine spor. Et nytt liv måtte begynne, men det er en annen historie. Kanskje den bare er vår – jeg mener Einar og min. Fordi den angår egentlig bare oss to.

Artikkelen er bygd på samtaler med Inger Tønnesen.

Da klokkene ringte for fred

8. mai 1945

Klokkene ringer fra Guds hus!
Løfter vårt sind fra jordens grus
signer, kaller og klinger!
Vender til smil vår hjertegråt,
Gud selv har styrt vår lille båt!
Fredfullt i havn han oss bringer!

Klokkene ringer! Stans og hør!
Lytt til det bud de oss bringer!
Fryd er i landet nord og sør!
Lys opp fra mørket seg tvinger!
Synge vi kan vårt land, din sang
tie kan ingen oss tvinge!

Fengslenes porte åpne er!
Fangene heim kan seg skynne!
Arbeidets styrkers travle tider
gjennreisningsverk kan begynne!
Aldri før har vi hørt din klang
tale så ømt til vårt hjerte!

Ring alle kirkeklokker små!
Syng ut, Gud Herren til ære!
La det hver nordmanns hjerte nå!
Gjennlyd mot himlene bære.
Har vi ei gjennlyds klang av gull
blir det som alt i oss av muld
synger det dog til hans ære!

Guri Stokkeland

Årsberetning

for perioden 22/2-1989 - 21/2-1990

Styret har i perioden bestått av:

Leder:	Olaf Ingebretsen
Nestleder:	Sylvi Egelandssaa
Sekretær:	Nils Jan Bakken
Kasserer:	Oddvar Robstad
Styremedlemmer:	Kristian Hodnemyr
	Olai Eikeland
	Arne Krogstad
	Harry Arntzen
	Jørdis Hodnemyr

Vararepresentanter – som har deltatt i styremøter:

Toralf Askedal og Orvin Sagedal.

Virksomheten

Det er siden forrige årsmøte avholdt 7 styremøter, hvor det er behandla 54 saker. Det er ellers holdt en rekke møter i arrangementskomitéer, felles styremøte med festskriftskomiteén vedrørende 250 årsjubiléet for grunnskolen og «komitéen for skolejubiléet».

Historielaget har vært arrangør eller medarrangør for en rekke tilstelninger i bygda. Det har vært god oppslutning til de forskjellige arrangementer, både av medlemmer og andre.

Medlemstallet ligger på ca. 240. Det har vært endel innmeldinger, men på grunn av ajourføring av medlemslista, ikke nevneverdig «netto-tilgang».

Den gode oppslutningen har forhåpentlig inspirert laget til fortsatt virke med de forskjellige prosjekter.

Oppgaver i perioden

Historielagets styre har ikke lagt opp arbeidet etter noe spesielt tema i 1989. En stor del av virksomheten har likevel dreiet seg om skolejubiléet. To av styremedlemmene i laget har spilt en sentral rolle i denne forbindelse, nemlig Sylvi Egelandssaa (valgt av Historielaget) og Arne Krogstad (valgt av Lærerlaget). Begge har vært i redaksjonskomitéen for festskriftet vedrørende Grunnskolen 250-års jubileum, hvor de har gjort en imponerende innsats. Arne Krogstad har vært redaktør av «Grunnskolen i Vennesla 1764–1989».

Det arbeides fortsatt med stedsnavnsamling. Orvin Sagedal har det siste året drevet stedsnavnsamling i området Ruenes – Honnemyr.

Representanter fra laget vil bistå Vindbjarts orienteringsgruppe med et tiltenkt turkart for Vennesla – Østheia og Vestheia. Det skal her lages omtale av de forskjellige steder løypa skal passere.

Det er i laget etablert en styringsgruppe for Krigshistorie. Denne har etterhvert gått over til redaksjonskomité for årsskriftet 1990, og er kommet godt i gang med innsamling og bearbeiding av stoffet – som altså blir om krigens hverdag. Hittil har følgende tiltrådt komitéen: Olaf Ingebretsen, Arnfinn Sørensen, Toralf Askedal, Jørdis Hodnemyr og Nils Jan Bakken.

I skjematisk oversikt gjengis de forskjellige arrangementer der Historielaget har vært arrangør eller medarrangør for i årsberetningsperioden:

22/2: Årsmøte avholdt på Trekanten Bistro.

Etter at de vanlige årsmøtesakene var gjennomgått fikk Torstein Schrøder ordet. Han viste lysbilder fra forskjellige gravhauger og andre fornminner på Agder. Deretter holdt han et interessant foredrag om de gamle gårdsgrensene spesielt i Øvrebø og Hægeland før gårdene der ble delt opp i flere bruk. 28 var tilstede.

4/4: Lagskveld på Trekanten hadde samla 35 personer. Olaf Ingebretsen viste lysbilder med tema «riss fra Finlandshistorie» med bl.a. bilder fra Venneslas vennskapskommune Sahlo.

29/4: Vårvandringen starta ved Øvrebø kirke i det fineste vårvær. Først gikk turen til den gamle Sangeslandsgården. Berta og

Anton Sangesland har i det gamle våningshuset på gården samla en mengde gamle gårdsredskaper og husgeråd. Berta Sangesland holdt en interessant orientering om de forskjellige gjenstandene der. Turen gikk videre til Prestefjellet nord for kirken, der det lå en bygdeborg for omlag 1500 år siden. Siste post på programmet var turen bortom gravhaugene på gården Nordhagen (Håverstad). Som vanlig stilte Torstein Schrøder velvillig opp med interessant orientering om de forskjellige stedene. Det var rundt 35 deltakere i alderen 3–86 år. Spesielt gilt var det at flere øvrebøfolk deltok.

8/6– Foreningen Nordens vennskapsbesøk var i år lagt til Vennesla.

11/6: Historielaget var i denne forbindelse vertskap for to representanter fra «Hembygdsforeningene» i h.h.v. Sahlo og Catrineholm. Fam. Egelandssaa var vertskap for svenskene og Olai Eikeland for finnene. Av tilstelninger som laget stod for vil vi nevne: Samling på Bygdemuséet og besøk på Setesdalstunet, Vest-Agder fylkesmuseum. Vi hadde inntrykk av at gjestene satte stor pris på dette. Besøket må kunne sies å være til gjensidig nytte og glede.

17/6: Bygdekvalden ved muséet ble også i år en stor suksess. «Go'vær og godt med folk på bygdekvalden» og «Vennesla Historielag kan stikke enda en fjær i hatten. For dette arrangementet er kommet for å bli – og bør bli», skriver Vennesla Tidende. Det var skomakeryrket som sto i fokus denne gang. Det var skaffet tilveie et gammelt skomaker-verksted der en ekte skomaker, nemlig Kåre Eikebakken praktiserte sitt gamle yrke – noe som ble satt stor pris på av de omlag 150 som var innom plassen i løpet av ettermiddagen. Harry Arntzen ledet som vanlig tilstelningen på en glimrende måte. Nevnes må også at han hadde fått til et «husorkester» som underholdt med hyggelige toner mellom de andre innslagene.

23/6: Medarrangør for St. Hansfeiringen ved Vigeland Hovedgård.

8/9– Historielaget hadde stand under Bygdeutstillinga på Hoved-

17/9: gården. Der ble stilt ut endel bilder fra «gamle Vennesla», samt

bilder fra lagets arrangementer. Lagets stand ble godt mottatt av et stort publikum.

23/9: Høstvandringa var lagt til Vikelandsheia. Turen gikk fra Bedehuset, Bjørkelivegen til topps, videre til «Fantehelleren». Der fortalte Lars Leland om første gang han kom til Vennesla – fra denne vegen – og om inntrykket han fikk av bygda derfra. Den gamle Ålefjærvegen ble så fulgt til Piningen.

24/11: Skolejubiléumsfest i Venneslahallen.

Som før nevnt har laget engasjert seg sterkt i skolejubiléet. Dette storstilte arrangement kom istand etter samarbeid mellom komitéen for 250-årsjubiléet, Hægeland Skolelag og Vennesla Historielag. Festen ble også en «førjulsfest» da vårt lag måtte sløyfe sin egen fest i år. Det ble en festlig og flott feiring av grunnskolens jubileum. Kjell Aasen kåserte om skolens historie, spesielt fra Hægeland. Det var taler av bl.a. skoledirektøren i Vest-Agder. Arne Krogstad presenterte boka «Grunnskolen i Vennesla 1764–1989». Kveldens konferansier, Harry Arntzen, intervjuet tidligere rektor Rolv Ropstad om bl.a. gamle juletradisjoner i Hægeland.

24/1 Lagskveld på Venneslastua.

1990: Lagets medlemmer følte kanskje at de var «snytt» for førjulsfesten i år. Vi fant derfor og ville prøve en lagskveld på nyåret. Noe som viste seg vellykket, da formannen kunne si velkommen til nær 50 medlemmer.

Olaf viste en masse lysbilder fra en tur til Egypt høsten 1989. Han tok oss med til pyramidene og andre verdenskjente byggverk fra oldtida. Harry presenterte den chilenske jenta Griceida Gurrera, og fikk henne til å fortelle fra Argentina og Chile og hvorfor hun måtte reise derfra. Sammen med Kirsti Larssen sang hun flere sanger, både på spansk og norsk. Harry fikk så fram Olai Eikeland til å fortelle om melkekjøringa i gamle dager – fra gården på Eikeland og ned til sentrum. Mange i salen nikka gjenkjennende til fortellingene hans.

Utsendinger, komitéer m.v.

- Sylvi Egelandssaa var utsending til Landsmøte i Landslaget for Lokalhistorie på Røros i tida 25. - 28. mai.
- Olaf Ingebretsen og Orvin Sagedal deltok i seminar om «stedsnavn i Aust- og Vest-Agder» arrangert av Agder Historielag på A.D.H. 30. september.
- Else og Olaf Ingebretsen og Nils Jan Bakken var lagets utsendinger til Agder Historielags årsmøte i Kristiansand 12. april.
- Kristian Hodnemyr er valgt som Historielagets representant til «Venneforeninga for Venneslastua».
- Arne Krogstad er lagets representant i «Stiftelsen Vigeland Hovedgård».
- Sylvi Egelandssaa er lagets representant i «styringsgruppe for en samlet museumsplan for Vennesla».
- Arrangementskomité: Følgende har deltatt her: Erik Odd Eriksen, Bjørn Reinertsen, Astrid Kristiansen, Sylvi Tambini Berntsen, Gudrun Granly, Anne Marie Gusland, Ole W. Wennerberg. Dessuten deltar de fleste fra styret.

Utgivelser 1989

Laget har i år ikke gitt ut eget årsskrift. Dette skyldes som nevnt at vi sammen med Jubileumskomiteén og Hægeland Sogelad står som utgivere av boka «Grunnskolen i Vennesla 1764 til 1989».

Dette praktfulle verket er på 208 sider i A4 format. Det er trykket 1500 eksemplarer og selges for kr. 200,-. Salget har hittil gått tilfredsstillende.

Det er sendt ut to meldingsblad «Nytt fra Historielaget» - vår og høst.

Glimt fra bygdekvalden 1990

Strålende sol, grønt gress og feiende janitsjarmusikk – jo visst var det fest over bygdekvalden i år. Vennesla Musikkorps sørget både for opptog og konsert under oppstartingen av kvalden. Det satte en ekstra spiss på et ellers vellykket arrangement.

Harry Arntzen ledet det hele på en profesjonell og elegant måte, og vår arrangementkomité sørget for at alle fikk både rømmegrøt og vafler i rikelige mengder.

Det var tradisjonelle kvinnelige sysler som var gjennomgangstema for kvalden. Med måleband, synål, gosaks var satt som tittel for arrangementet. Stoppenål og strikkepinner var i flittig bruk, og man fikk demonstrert både eldre og nyere teknikker. Marry Bjerland demonstrerte hvordan det gikk an å strikke et par strømper i løpet av få minutter ved hjelp av moderne strikkemaskiner. Ellers ble det klippet og sydd dukkeklær til den store gullmedalje. Heptekjær Dag-senter var også tilstede med sine produkter. Hulda Hansen viste

Kjente og trofaste aktører på bygdekvalden. Tordis Gundersen og Harry Arntzen ønsker velkommen til gårds.

hvordan man skiftet på, og kledte små barn før i tiden, for å nevne noen få av de mange innslag i programmet.

Med andre ord – bygdekvalden 1990 var i alle deler vellykket og føyer seg pent inn i rekken av de øvrige arrangementer på Museums-vollen.

Bygdefolk slo seg ned på den grønne vollen og koste seg i det fine sommer-været.

Jo visst var det moro! Venneslamester i strømpestopping Evelyn Aas, blir kåret.

Våre kom hjem fra redsel og gru -
Det ble så velsignede dage!
dog vil vi med vemod og sorgtung hu
minnes dem som ble tilbake.

Alt ofret de har for vårt fedreland!
Vi legger som dem, på dets alter
vår evne og kjærlighet! Bruk hva du kan
du som all livets forvalter!

Guri Stokkeland 7.7.1945

De fem krigsårene førte også til tap for vår bygd. Noen venndøler vendte aldri hjem igjen. De falt i Norges frihetskamp.

I 1945 reiste bygdefolk en minnestein over de falne sambygdingar. Steinen har følgende tekst:

Minne om Venndøler som gav sitt liv for Norges fridom

Gustav Ståhl ★ 7.7.1916. På panserskipet EIDSVOLD † 9.4.1940

Knut Almedal ★ 3.4.1910. I NATZWEILER † 22.9.1943

Egil Sande Andersen ★ 1.12.1914. Ved WESTPHALENS forlis
† 8.9.1944

Trygve Larsen ★ 16.3.1907. † 23.10.1941

Ragnar Andersen ★ 14.8.1915. † 29.4.1942

Olav Jakobsen ★ 7.1.1912. † 28.12.1942

Reidar Olsen ★ 18.12.1917. † 28.1.1943

Finn Kristensen ★ 8.4.1917. Omkom ved krigsforlis † 22.9.1943

Tobias Tobiassen ★ 4.12.1898. Omkom våren 1943

Reist av sambygdingar i 1945

